

106844

TRANSILVANIA

ANUL 75

MARTIE

Nr. 3-1944

SIBIU

TRANSILVANIA

Organ al ASTREI

PANROMÂNISMUL¹⁾

1. Școala ardeleană are marele merit de a fi dat instinctului de unitate națională, ce a existat și înainte de ea, o conștiință, o axă: *ideea latină* care a devenit idee forță a culturii noastre moderne. Fără de fanatismul cu care a luptat ea pentru această idee, nu numai dincoace de Carpați, ci pe întreg pământul românesc, ea n'ar fi avut puterea de a dinamiza conștiințele românești un veac și mai bine. Fanatismul acesta, ca toate fanatismele, era fatal să ducă și la rătăcirii, cu atât mai mult că avea puternice implicații politice. Dacă rătăcirile acestea ar fi privit numai câteva capete înfierbântate de călugări sau de învățați, treacă-meargă; ele amenințau să abată însă de pe drumul ei firesc însăși spiritualitatea românească și ideea latină, astfel cum o concepeau ei să devină din factor de căpetenie al unității, agent de spargere al ei. Direcția aceasta, primejdioasă culturii noastre, nu se datorește atât întemeietorilor școalei ardeleni, cât urmașilor acestora din a treia generație, de după 1848. Limba pe care au fabricat-o ei și mai ales sistemul ei de scriere, tot din dorința aprigă de a da acestui factor fundamental al culturii noastre o formă unitară, prin faptul că nu era înțeleasă de popor, primejduia unitatea noastră socială, fiind cultivată apoi mai mult dincoace de Carpați, periclita și unitatea dintre provincii. Era o limbă abstractă și greoaie, lipsită de dulceața simțirii și a armoniei, de spontaneitate și de căldură. Pentru a apropia de noi puținele opere literare care ni le-a dat această generație, ca de pildă *Discursul dela 1848* al lui Bărnuz sau *Peregrinul transilvan* al lui Codru-Drăgușanu, trebuie să le desbrăcăm de această haină care cu trecerea anilor ne pare tot mai bizară și mai streină. În ipostaza creată de acești epigoni ai latinismului „Roma nu mai era astfel o bunică vrednică de

¹⁾ Conferință rostită la Universitatea din Cluj-Sibiu, în ziua de 24 Ianuarie 1944. în seria lecțiilor de sinteză, privitoare la „Transilvania și celelalte provincii românești”. Pentru a înțelege mersul ideilor ei, credem că este necesar să amintim că a fost precedată de o lecție de sinteză a d-lui D. Popovici, cu titlul: „Unitatea prin latinism”.

acest nume de bunătate — spune, pe bună dreptate Nicolae Iorga — ci o măreață și temută *Ahnfrau*, care apare din când în când pentru a turbura pe cei de astăzi, pentru a-i împiedeca de a duce în muncă spornică și modestă mulțumire vieața pe care le-a îngăduit-o împrejurările“.

2. Școala ardeleană a început renașterea noastră națională prin studiul originilor și al limbii — adică așa cum au procedat în acea epocă mai toate popoarele europene. Inceputul a fost așa dar bun. Rătăcirile a urmat din pricina concepției raționaliste pe care a aplicat-o studiilor ei, din momentul, în care a voit să toarne, cu tot mai multă înverșunare, întreg neamul românesc, cu istoria, cultura și datinele lui, pe calupul originile sale romane. Istoria pe care o așeza la temelia conștiinței noastre naționale, se oprea la un punct fix, la strămoșii romani; nu era străbătută deci de adevăratul spirit istoric, care înseamnă evoluție, devenire, transformare. Filologia ei fixa, de asemenea, idealul pe care trebuie să-l urmeze limba noastră literară într'un punct fix, mai apropiat sau mai îndepărtat, din trecutul nostru; dar limba este un organism viu, în continuă pulsație și prefacere. A trebuit ca această concepție să pună stăpânire pe cultura noastră pentru ca să ne pătrundem de simțul realității, din Romani să căutăm a deveni Români; pentru ca imaginea îndepărtată și adeseori arbitrară despre noi înșine să o înlocuim cu una mai actuală, mult mai bogată și mai reală; pentru ca latinismul să fie redus la proporțiile lui juste și să fie înlocuit la conducerea unității noastre spirituale de *panromânism*, sau de *dacoromânism*.

3. A fost un moment, în jurul anilor 40 ai veacului trecut, când se părea că chiar în sânul latinistilor ardeleni — chiar atunci intra în scenă a treia generație a lor — se produce o astfel de schimbare la față. Timotei Cipariu într'o scrisoare adresată *Foii pentru Minte* din 1838 (I, p. 44) apăra localismul în limbă. „Aș vrea — spune el — ca un scriitor Mocan, Câmpean, Mărginean ș. a. să scrie tocmai mocănește, câmpenește, mărginește — și pentru ce să scrie el bucureștenește au moldoveneste?” Într'un articol publicat tot acolo, în același an (p. 106—108) el este pentru păstrarea „slavonismurilor”, introduse ca un tact adânc în vechile noastre cărți bisericești. Să nu le aruncăm cu prea multă ușurință, în goana noastră după neologisme. „Nu socotesc — spune el — că ar fi cuviincios ca o sdreanță să o schimbăm cu alta... latinească, italienească, franțuzească și mai știe Dumnezeu câte alfe... pentru că sunt de modă nouă. Modă nouă, modă veche, tot

un drac e. Sdreanța rămâne sdreanță". Bariț îndeamnă în același loc la culegerea cântecelor populare „originale, neschimbate, neatinse, cum se află în gura poporului, în munți, în văi, în șesuri și oriunde. Să vedem care nație ne întrece cu de aceste". Scriind apoi cu deosebită căldură tot atunci despre Țara Hațegului, el dădea un îndemn în direcția aceluiași localism în istorie și în literatură. Nu era însă un localism exclusivist ci, dimpotrivă, îmbogățirea imaginii ce trebuie să ne-o facem despre pământul și cultura neamului nostru cu cunoașterea întregului spațiu și trecut românesc. În foile lui Bariț se întâlnesc mai întâi cei care puteau să țină un condeiu în mână dincoace de Carpați: Ardeleni, Bănățeni, Maramureșeni, Crișeni, care habar n'aveau înainte unii de alții; lor se alătură în curând Moldovenii și Muntenii. Este un panromânism mai mult prin lucrare decât prin doctrină, o acțiune condusă cu mult tact, în împrejurări excepțional de grele, pentru care niciodată nu vom putea elogia în deajuns pe vrednicul intemeietor al presei ardelenene. În epoca aceasta când ideea unităților naționale era în aer, când pentru întâia oară se vorbea stăruitor de pangermanism, de panslavism, de panmaghiarism, era firesc ca aceia dintre streini care urmăreau mai de aproape această mișcare să vadă la orizont panromânismul — „panvalahismul" cum îl numeau ei. Când gazeta din Cluj *Mult és jelen* îi spune verde lui Gheorghe Bariț că urmărește o astfel de țintă, el răspunde cu multă abilitate și francheță: „Dacă prin panvalahism (scriitorul dela Cluj, Szilágyi Ferencz) vrea să înțeleagă o deșeptare a nației românești de peste tot cătră cunoașterea drepturilor sale omenești, patriotice și naționale, atunci Românilor nu le poate fi rușine de această caracterizare, iar dacă înțelege prin panvalahism altceva orice, atunci panvalahismul rămâne a fi o fantomă reprodușă prin felinarul magic al unor creeri exaltați". (*Foaie*, Nr. 6, 1843).

În focul luptelor politice, care și-au atins culmea în cursul revoluției dela 48, Ardelenii s'au strâns din nou însă sub scutul Romei, sub care se simțeau mai siguri în fața unui dușman, care le arunca mereu în față că sunt de neam inferior. Și fiindcă gloatele conduse de Iancu, împărțite în legiuni și centurii, după modelul legiunilor romane care au cucerit Dacia, au săvârșit acte de un eroism care va rămâne cel mai mare capital moral al istoriei noastre moderne, ideea latină, apărută acum de oameni care au atins maturitatea carierii lor științifice și didactice — un Cipariu, un Bărnățu, un Laurian — a fost îmbrățișată cu și mai multă pasiune, cu o exaltare care a atins până la urmă ridicolul.

4. Va reveni altei provincii românești, Moldovei, meritul de a așeza la temelia culturii românești adevăratul spirit istoric și organic, din care se va desvolta apoi ideea atât de fecundă a panromânismului. Nu e o întâmplare apariția lui în această provincie, unde s'a păstrat mai mult decât oriunde pe pământul românesc tradiția vie și neînteruptă a unei vieți de stat românesc, susținută de câtră domni, care au înscris pagini de glorie nepieritoare în istoria noastră și de o boierime foarte cultivată și demnă în exemplarele ei alese, chiar dacă, străbătuse și în sânul ei tot mai numeroase elemente și moravuri streine. Această boierime vorbea în instituțiile publice, în familiile și saloanele ei o limbă plină de dulceață și de volubilitate, atât de departe în jargonul latiniștilor noștri. S'a mai nimerit apoi ca acest cult al tradiției, păstrat mai mult în virtutea împrejurărilor specifice acestei provincii, decât în mod programatic, să fie înălțat la rangul de doctrină în urma contactului pe care l-au avut câțiva dintre fiii acestei boierimi cu literatura europeană, tocmai în momentul când aceasta era stăpânită de direcția istorică și populară, inaugurată de romantism. Pe când Ardenii luau cunoștință de acest spirit al veacului mai mult ca autodidacți, din izvoare de a doua și de a treia mână, Moldovenii l-au cunoscut la sursele lui cele mai autentice: un Kogălniceanu în Germania, un Alecu Russo în Elveția, un Vasile Alecsandri în Franța.

Spiritul cel mai luminos, mai înalt, mai departe văzător dintre ei a fost Mihail Kogălniceanu. S'a vorbit mult în toamnă la noi despre celebrul lui Cuvânt pentru deschiderea cursului de Istoria Națională la Academia Mihăileană, dela rostirea căruia s'au împlinit în 24 Noemvrie o sută de ani. Evenimentul merita să fie comemorat, pentru că Kogălniceanu n'a rostit cu acest prilej numai o lecție inaugurală a unui curs oarecare, pe care de altfel nici nu și l-a putut ține cum ar fi dorit, ci însăși lecția introducerii adevăratului spirit istoric la temelia culturii noastre moderne. Tânărul acesta de o surprinzătoare maturitate de gândire, care pe când își făcea studiile în Germania cu Ranke și Savigny cerea mereu să i se trimită de acasă cronici pentru a scrie de abia la 20 de ani o luminoasă istorie, în limba franceză, „a Românilor; care cu patru ani mai târziu publica *Arhiva Românească*, cea dintâi revistă istorică a noastră, în prefața căreia cerea cu energie: „să ținem de istoria noastră cum se ține un om în primejdie de a se îneca de prăjina ce i se aruncă spre scăpare”; pentru care istoria este „paladiul naționalității noastre”, a deschis în acel discurs perspectiva care poate îmbrățișa cu iubire și în spiritul adevărului *toate* momentele istoriei noastre. Vă aduceți aminte de celebrele cuvinte: „Inima mi se bate când aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, al lui Ștefan cel

Mare, al lui Mihai Viteazul. Da, domnilor mei și nu mă rușinez a vă zice că acești bărbați pentru mine sunt mai mult decât Alexandru cel Mare, decât Anibal, decât Caesar; aceștia sunt eroii lumii, pe când cei dintâi sunt eroii patriei mele. Pentru mine bătălia dela Războieni are mai mare interes decât lupta dela Termopile și izbânzile dela Rahova și dela Călugăreni îmi par mai strălucite decât acelea dela Maraton și Salamina, pentru că sunt câștigate de Români. Chiar locurile patriei mele îmi par mai plăcute, mai frumoase decât locurile cele mai clasice". Dacă va arăta uneori „o mică plecare către nația mea", el nu va „denatura faptele", nici nu va „scuza ceea ce merită ocară". Dacă va fi Român în istoria lui, — mai spune el în acest discurs — nu va contribui la sporirea romanomaniei, „adecă mania de a ne numi Romani, o patimă care domnește astăzi mai ales în Transilvania și la unii scriitori din Valahia..." „Petru Maior... a deșteptat duhul național, însă a avut nevinovata nenorocire să producă o școală destul de numeroasă de Romani noi, care fără a-și sprijini zisele cu faptele, socot că trag respectul lumii asupra-le când socot că se trag din Romani, că sunt Romani și prin urmare cel dintâi popor din lume..." „Să ne ferim domnilor — continuă el — de această manie care trage asupra noastră râsul streinilor... Să ne coborâm din Ercul, dacă vom fi mișei, lumea tot mișel te va ținea; și dimpotrivă, dacă izgonim demoralizația și neunirea obștească, care ne dărmă spre pieire, ne vom sili cu un pas mai sigur a ne îndrepta pe calea frăției, a patriotismului, a unei civilizații sănătoase și nu superficială, cum o avem, atunci vom fi respectați de Europa chiar dacă ne-am trage din hoardele lui Ghinghishan". Deci alătura de întemeietori — și Kogălniceanu vorbește cu egală căldură nu numai de Romani, ci și de Daci, numind pe Decebal „cel mai însemnat rigă barbar care a fost vreodată, mai măreț, mai vrednic de a fi pe tronul Romei, decât mișeiilor urmași ai lui August" — alătura de întemeietori toate momentele trecutului Românilor, din toate provinciile. Și încă ceva, deosebit de important: alătura de domnitori, „poporul, izvorul a tuturor mișcărilor și isprăvilor și fără care stăpânitorii n'ar fi nimic". Și drept încheiere, Kogălniceanu își exprimă convingerea că o astfel de istorie va putea deștepta în ascultătorii lui „un duh de unire mai de aproape între toate ramurile neamului românesc și un interes mai viu pentru nație și patrie". Vorbind astfel Kogălniceanu a tras cu claritate, convingere și căldură programul panromânismului în timp, făcând din el, în același timp unul din temeiurile pe care se va ridica unitatea românească.

Cu aceeași claritate a văzut Kogălniceanu și consolidarea panromânismului în spațiu, atunci când întemeia în 1840 revista *Dacia Li-*

terară, — titlu deosebit de simbolic în acele vremuri, — care, spune el în articolul introductiv la primul număr — „făcând abnegație de loc ar fi numai o foaie românească și prin urmare s'ar indeletnici cu producțiile românești, fie din orice parte a Daciei ar fi numai să fie bune”, așa încât „ca într'o oglindă se vor vedea scriitorii moldoveni, munteni, ardeleni, bănațeni, bucovineni fieștecare cu ideile sale, cu limba sa, cu chipul său”. Punându-i împreună pe acești scriitori nu însemnează că vrea să accentueze deosebirile dintre ei, ci să-i unească: „Literatura are trebuință de unire, iar nu de desbinare mai spune el în acea introducere...” „Țămul nostru este realizația dorinței ca Românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți”.

5. Ideile acestea ne par astăzi atât de simple și de firești încât au pentru noi aerul unor locuri comune. Ne-am obișnuit cu ele, trăim în ele ca peștii în apă și paserile în aer și nici nu ne închipuim cum ar putea exista neamul românesc fără conștiința comună a trecutului său, fără unitatea spirituală între diferitele lui ramuri. A trebuit să se frământă însă câteva generații, să se facă multă risipă de talent și de muncă, până când ele să treacă din cele câteva capete care le-au conceput cât mai adânc, mai întâi în cercul elitelor și apoi al maselor românești de pretutindeni.

Panromânismul istoric avea nevoie de publicarea vechilor noastre cronici și documente, de întinse studii și cercetări asupra trecutului nostru. Le-a inaugurat în mod strălucit Kogălniceanu însuși, le-a continuat generația lui din toate provinciile românești. Firește că în această perioadă când toate națiunile făceau din istorie o armă de luptă, au fost supuse cercetării și au devenit mai apoi populare mai întâi figurile și momentele care lucrau și întăreau conștiința noastră panromânească. Așa a fost Mihai Viteazul. Un profesor ardelean la Colegiul Sf. Sava din București, Aron Florian îi înălța încă dela 1838 un imn de închinare, numindu-l punctul cel mai înalt al slavei românești, fiindcă el, cel dintâi a realizat Unirea. Elevul acestei școli, Nicolae Bălcescu, îi va consacra apoi acestei figuri toate clipele de răgaz ale sbuciumatei sale vieți pentru a ne da cunoscuta lui monografie, în care a închis tot sufletul său de arhanghel al unității naționale. Cartea lui va fi publicată (în parte) de abia în 1861—3 în *Revista Română* a lui Odobescu, iar în întregime de către Academia Română în 1878, sub îngrijirea aceluiași Odobescu, în colaborare cu Slavici. Atât revista lui Odobescu, împodobită cu frumoase gravuri ale eroului dela Turda, cât și ediția Academiei au fost larg răspândite în Transilvania. Încă înainte de apariția lor, baladele lui Bolintineanu, atât de iubite dincoace de Carpați,

au contribuit și ele la popularizarea figurii voevodului. Chipul lui a început să apară în casele românești de dincoace de Carpați alături de al lui Traian, întunecându-l tot mai mult pe acela. La festivalurile societăților de lectură și ale altor organizații românești din Transilvania anilor 70 apare foarte des în program o compoziție contemporană „Marșul lui Mihai Eroul”.

Pentru măsura în care a devenit populară dincoace de Carpați figura lui Mihai cred că e suficient să vă dau însă două exemple deosebit de caracteristice. Când Astra organizează la adunarea ei ținută la Brașov, în 1862, cea dintâi expoziție românească de mari proporții de industrie casnică, arte și meserii românești, într'una din săli — ne povestește Odobescu care a asistat la expoziție — domina „un portret gigantic a lui Mihai Viteazul, cusut de mână la gherghef de cătră o damă româncă din Cluj”. Portretul a tronat apoi decenii de-a-rândul în sala festivă a liceului român din Brașov.

Cam în aceeași vreme, unul din foștii tribuni dela 1848, Vasile Albini, săvârșind actul de „îmbisericire” a fiului său, Septimiu, adecă de închinare a lui la icoane la 40 de zile după naștere, el scria în hârtiile lui, următoarea însemnare :

„Iubitul și scumpul meu fiu,

„Astăzi a patruzecoa zi dela nașterea ta pe lume, te-a introdus preotul Nic. Deacu, după ritul nostru, la altarul lui Christos, Salvatorul genului uman, obligându-te ca în viața ta să profeșești și să te închini cu pietate creștinească la învățătura Lui, care e : „Să iubești pe aproapele ca pe tine însuși” și „Ce ție nu-ți place, altuia nu face” ; să profeșești Evanghelia Sa și principii Săi care sunt : dreptate, fraternitate și libertate ; să năzuiești la perfecțiunea spre care ești creat și astfel să mărești și să glorifici numele omnipotențiului Ceator.

„Iar eu al tău iubitor, fericit și adevărat părinte, ținându-te în brațele mele părintești, ridicat înaintea efigiei marelui Părinte al Românilor, Mihai Eroul dela Călugăreni, te închin cu devotament la acest Sfânt românesc și te deoblig ca în toată viața ta să te închini la tendințele lui, să adorezi aspirațiunile lui, să combați vițiul și ilegalitatea, să susții tare și sus românismul, să fi pururea mândru că ești din vița măreață a coloanei traianide, fiul Romei eterne”.

Amintesc în treacăt că cel închinat la aceste icoane nu este altul decât *Septimiu Albini*, redactorul principal de mai târziu al „Tribunei” dela Sibiu, în epoca ei de glorie. El a suferit trei condamnări în procesele de presă ce i s'au intentat la Cluj, la Vaș și la Seghedin, iar în procesul Memorandului a fost condamnat la alți doi ani și jumătate. Unul din fii lui a căzut la Mărășești.

6. Cealaltă figură uriașă a istoriei noastre, Ștefan cel Mare a ieșit și ea repede din colbul cronicilor pentru a se transforma în factor de

consolidare a demnității și a destinului nostru. L-au popularizat și pe el edițiile cronicarilor, făcute de Kogălniceanu, și baladele și poemele lui Bolintineanu și Alecsandri, atât de recitate și de cântate pretutindeni. La mormântul lui dela Putna s'a întâlnit mai întâi tineretul de pe întreg pământul locuit de Români, în numele ideii de unitate spirituală românească. Eram prin anii 70 ai veacului trecut, când statul român unit de curând a început să se consolideze și să câștige în prestigiu, prin domnia unui domn înțelept, când în provinciile subjugate neamul românesc se afirma tot mai dârz, datorită în deosebi întăririi clasei noastre țărănești. La școalele superioare ale Vienei se întâlneau atunci un mare număr de tineri din toate provinciile locuite de Români. După ce s'au certat destul pe chestii politice și de ortografie — ortografia crea atunci dușmăanii de moarte — au hotărât să unească cele două grupări ale lor într'o societate nouă, pe care au botezat-o „România Jună”. A fost cea mai glorioasă societate studențească din câte am avut. Cea dintâi afirmare răsunătoare a ei a fost comemorarea a 400 de ani dela întemeierea de către Ștefan cel Mare a mănăstirii dela Putna, unde se află mormântul marelui Voevod. Apeluri după apeluri au pornit prin presa românească de pretutindeni, de chemare la serbare nu numai a tineretului, ci a întregii societăți românești. Societățile de doamne pregăteau acoperitoare pentru mormânt și drapele tricolore pentru serbare; orașele din România și particularii de pretutindeni subscriau sume pentru acoperirea cheltuielilor de organizare; toată românimea aștepta evenimentul cu înfrigurare. „În trecutul neguros al națiunii române — spune unul din apelurile tineretului — sunt multe puncte strălucitoare; unul dintre acestea, cel mai strălucitor, este acela în care apare umbra măreață a lui Ștefan cel Mare. Pe lângă această suveniră să ne adunăm, la mormântul acestui bărbat să ne dăm mâna; aici să zicem lumii cumcă am avut un trecut și vom avea un viitor. Iată ideea — iată scopul serbării! Nu junimea română academică a produs ideea serbării întru memoria lui Ștefan cel Mare; ea purcede din conștiința națională română. Națiunea română voiește cultură și cultura ei trebuie să fie una, omogenă în sânul Carpaților cărunți și pe malurile umede ale Dunării bătrâne! Și viitorul, cultura viitorului, unitatea spirituală a viitorului zace în noi, în generațiunile prezentului”. Sau cum spunea în stilul lui mustos de idei și de imagini Mihai Eminescu, student și el la Viena, care alături de Slavici au avut partea leului în organizarea serbării: „Crepusculul unui trecut apus, aruncă prin întunecul secolelor razele lui cele mai frumoase și noi, agenții unei lumi viitoare, nu suntem decât reflexul său... Suntem sâmburele de ghindă în care e cuprinsă ideea stejarului întreg”. 500

de lampioane și 5000 de candelă ardeau în ziua aceea pe sacrul mormânt și 100 de știubei cu rășină pe dealurile învecinate. 20 de vite au fost tăiate pentru ospătarea celor veniți la serbare. Totul a fost organizat cu un entuziasm nebunesc de tineri. Bătrânii, mai ales oamenii politici, s'au ținut de o parte. Unul singur a ținut să vină la serbare: Mihail Kogălniceanu. N'a luat cuvântul — și ce n'ar fi putut să spună cu acest prilej, această „priveghitoare a Moldovei” — dar prezența lui era destul de grăitoare; tot așa cum grăitor a fost momentul, când colonelul din armata română Boteanu și-a deschis în mod spontan centura aurită și a depus-o pe mormântul voevodului. Erau gesturi care grăiau, mai mult decât cuvintele, pentru care erau atunci de față prea multe urechi dușmane să le asculte și să le răstălmăcească. Tinerii întruniți acolo au ținut cel dintâi congres al tuturor studenților români, discutând în cursul lui vaste planuri de punere în lucrare a unității culturale și certându-se până în zori dacă unitatea politică trebuie oare să premeargă unității culturale?

Iată ce a făcut amintirea lui Ștefan cel mare din sufletele acestor tineri, aprinse de dorința unității românești. Cu 12 ani mai târziu, în 1883, când s'a inaugurat la Iași în prezența regelui Carol, statuia voevodului, senatorul Petre Grădișteanu amintea în discursul lui de cele două perle care lipsesc încă din coroana lui Ștefan — ceea ce a provocat numai decât intervenția Vienei, cerându-se să se precizeze de ce perle este vorba; — iar Eminescu a scris *Doina*, cumplit strigăt de durere, dar și de energie al întregului neam românesc, „dela Nistru pân' la Tisa”, „din Hotin până la Mare”, „din Boian la Vatra Dornei”, „din Sătmar până 'n Săcele...”

Intoarcerea spre întreg trecutul românesc se va face de acum încolo cu pași gigantici. Ea își va atinge punctul culminant în activitatea lui Nicolae Iorga, care el singur a făcut cât generații întregi, răscolind istoria fiecărei provincii, fiecărui ținut, așezare și instituție românească, înviind totul cu geniul său și cu imensa lui iubire.

7. Mai anevoioasă a fost lupta pentru unitatea în limbă și în literatură, pentru panromânismul în spațiu am spune noi. Greutatea stătea în faptul că a trebuit să se ducă în sânul unui neam sfâșiat sub mai multe stăpâniri streine. Interese de ordin politic întuneau fața adevărului, răscoleau patimile. A fost nevoie de mult tact din partea acelor care au inițiat-o și au dus-o la bun sfârșit pentru ca să o transforme din agent de discordie între frați în factorul cel mai temeinic al unității. Ea a fost începută, cum spuneam, tot de generația dela 1840 din Moldova, a fost purtată în parte de Academia Română, întemeiată

la 1866, în sânul căreia se întâlneau reprezentanții cei mai aleși din toate provinciile românești, biruința a revenit însă Junimei, condusă de Titu Maiorescu. Prin 1880 ea a câștigat și ultima redută a latinistilor. În locul limbii abstracte a acestora ea a așezat limba vie populară de pretutindeni, în care sufletul românesc s'a regăsit cu toată originalitatea și puterea lui de cugetare și simțire. Prin aprinse discuții de idei, dar și prin grandioase creații literare, ea a dovedit că patrimoniul popular de pretutindeni este cea mai bogată sursă de inspirație, că scriitorii de talent, ori de unde ar fi ei, sunt ai neamului întreg, dar în același timp că unitatea spirituală nu poate fi garantată decât de limba și operele săvârșite în statul român liber. Purtată timp de trei decenii dintr'o gură în alta, ideea a ajuns să fie cuprinsă în lozinca: „Soarele Românilor la București răsare!” Formularea ei se datorește lui Ioan Slavici, unul din aceia care au organizat adunarea dela Putna. Să-i recunoaștem meritul — cu toate păcatele pe care le va fi avut — de a fi reușit, printr'o muncă stăruitoare și desinteresată, prin tact și talent, de a face această formulă acceptată de toate taberele de dincoace de Carpați și de a fi așezat astfel unitatea românească pe un drum mai sigur și mai firesc. În sinteza ei putea intra fiecare parte a neamului românesc, cu ceea ce are mai bun. Transilvania a și ocupat un loc de frunte, prin opera aceluiași Slavici, Coșbuc și a celor care i-au urmat, contribuind la simfonia panromânească cu nota ei plină de originalitate.

Literatura grăbia acum unitatea cu pași mai mari decât istoria. Alecsandri și Eminescu erau pe toate buzele. Moartea lor a fost în Transilvania adevărat doliu național. Eminescu în deosebi, — și el unul din aceia care au organizat serbarea dela Putna, — era considerat tot mai mult idealul suprem a panromânismului spiritual, sinteză de trecut și duh românesc de pretutindeni, turnată în formele nepieritoare ale artei, ridicată la rangul de valoare universală.

8. Concepută astfel, unitatea românească este un ideal de continuă desăvârșire a ființei noastre etnice. Ea nu este o torță care se stinge în mâinile unei generații; flacăra ei trebuie să lumineze în veac drumul neamului românesc. A fi panromân, în acest sens, înseamnă a năzui să cuprinzi în cugetul și simțirea ta, întreagă ființa istorică și spațială a neamului, pentru ca întemeindu-te pe ea să-ți desăvârșești munca ta și să-ți dai contribuția la desăvârșirea rostului neamului tău în sânul umanității. A fi panromân nu înseamnă să te lapezi de locul unde te-ai născut, de provincia, de regiunea ta, ci să cauți a o cunoaște, iubi și valorifica prin tot ceea ce are mai bun în patrimoniul comun.

Simfonia românească va fi cu atât mai admirată și mai iubită, nu numai de noi, dar și de streini, cu cât va fi mai bogată, mai complexă, mai plină de originalitate. Pentru a avea această icoană a patrimoniului nostru etnic o imensă muncă științifică ne așteaptă încă. Opere ca *Atlasul Lingvistic Român*, în care sunt inventariate comorile graiului românesc de pretutindeni, trebuie făcute în numeroase alte domenii ale culturii noastre. Numai întemeindu-se pe realitățile lor, sinteza românească a viitorului va putea crește în toată măreția ei și va reprezenta într'adevăr ființa și aspirațiile noastre.

Mai e necesar apoi ca această conștiință panromână să nu fie atributul unui mănunchiu de elite, ci să fie coborită cât mai adânc în masele românești. Să nu se mai găsească pe întreg globul pământului Român care să nu se simtă făcând parte din marea familie românească, convins că participă cu munca lui cât de modestă la destinul ei, ocrotit de ea când e nevoie. E o rușine pentru noi că mai sunt, sau mai erau încă până de curând, grupuri mari de Români de a căror existență nu aveam decât știri vagi, sau care nu au nicio cunoștință de existența unei culturi și a unui stat românesc.

În fine, să nu uităm că garanția cea mai sigură a panromânismului este existența unui stat român liber, stăpân pe hotarele lui firești. „Dacă naționalitatea este sufletul unui popor, dacă câtă vreme el păstrează acest semn caracteristic al individualității sale, acest spirit de viață, el este investit cu dreptul neprescriptibil de a trăi liber, unitatea națională este chezașia libertății lui, este trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară și să amortească, ci din contră să poată crește și a se desvolta“. Sunt cuvintele aceluia care a ridicat în fața neamului românesc stâlpul de foc al lui Mihai Viteazul, cuvintele lui Nicolae Bălcescu. Rostite în pragul morții, ele au pentru noi valoarea unui testament. Ele exprimă de altfel convingerea întregii generații dela 1848, care, a înăbușit în sufletul ei toate visurile, oricât de scumpe i-ar fi fost, pentru a realiza pe unul singur: Unirea celor două Principate. A fost pasul cel mai mare și mai hotărîtor pe drumul spre idealul panromânesc.

Să ne mai aducem apoi aminte că panromânismul a pornit sub semnul spiritului, al adevărului, al dreptății, al progresului și al iubirii de popor; că etapele unirii au fost atinse numai pentru că am respectat și am promis în fața lumii întregi că vom respecta aceste valori, fără de care neamurile nu au dreptul să stea în fața scaunului de judecată al istoriei.

Să fim siguri că dacă vom ține la ele cu stăruință și în acest tragic ceas al istoriei noastre vom reface unitatea noastră sfărmată.

ION BREAZU

TARĂ MICĂ. OAMENI TARI

Pentru o comunicare recentă în legătură cu sărbătorirea centenarului reînțelegerii artileriei, am trebuit să recitesc și să recitesc cu un același viu interes, amintirile generalului Enric Herkt,¹⁾ lucrare în deobște necunoscută și care cum se va vedea din extrasele de mai jos, nu merită uitarea în care e lăsată.²⁾

Era în anul 1854. Principatele române fuseseră ocupate în 1853 ca zălog de armata rusească a generalului Gorceakov, iar micile lor oștiri fuseseră silite fie să ieie parte la operațiuni în care ostașii români s'au distins,³⁾ fie să facă serviciul pe linia de etape rusești.⁴⁾

¹⁾ *Câteva pagini din istoricul armatei noastre (amintirile unui veteran din timpul serviciului) dedicate camarazilor din generația actuală de generalul Herkt — București 1902.*

²⁾ Heinrich Herkt, născut la 16 Februarie 1829, la Coblenz. Tatăl său era doctor și a dorit ca fiul său să devină teolog. După ce absolvi o școală politehnică, H. Herkt veni la Iași la unchiul său, D-rul Cihac, medicul șef al oștirii moldovenești și fu primit, cu sprijinul acestuia, în bateria de artilerie moldovenească, cu gradul de cadet, la 31 Octomvrie 1849; Sublocotenent la 6 Decemvrie 1851, locotenent la 24 Martie 1855, căpitan la 25 Aprilie 1857, maior la 21 Decemvrie 1861, locotenent-colonel la 22 Mai 1864, colonel la 6 Iulie 1867, trecut în rezervă la 15 Noemvrie 1891 și înaintat general de brigadă pe aceeași zi.

Căsătorit în luna Mai 1855 cu domnișoara Emilia L. Klein.

Încetat din viață la 9 Noemvrie 1908.

Este unul dintre organizatorii artileriei noastre. A fost trimis de două ori în misiune în Belgia (în 1860 și 1865) și de două ori în Serbia (în 1862 și 1865). A comandat cu distincție artileria diviziei a 4-a în fața Plevnei și aceea a Diviziei a 2-a în fața Vidinului.

A fost autorul a diferite scrieri tehnice.

(*Revista Armatei*, Noemvrie 1908; *Revista Artileriei* Decemvrie 1908, anuarele Armatei pe diferiți ani).

³⁾ Maior I. Popovici *Organizarea Armatei Române* I. pp. 100, 101.

⁴⁾ Afară de o companie rămasă la Iași, infanteria moldovenească fu întrebuințată pentru serviciul etapelor rusești la Bacău, Bârlad, Focșani, Roman, Tecuci, Vaslui. Serviciul său a constat în paza depozitelor cu proviziuni rusești, în escortarea de recrui și de rezerviști; etc. (Herkt o. c., p. 24).

În vara anului arătat mai sus, trupele rusești sunt nevoite să se retragă peste Prut, dar au vrut ca oștirile pământene să urmeze trupele rusești, spre a dovedi Europei simpatia Românilor pentru Rusia.

Intențiile rusești sunt dovedite prin următorul document din 28 Decembrie 1858 :

„În anul 1854, pe când armele rosienesci ocupau Principatele, și pornise războiul asupra Turciei, dumnealui Hatmanul Mavrocordat, aflându-se atunci, din nenorocirea trupelor noastre, șef al oastei Principatului, în una din zile a invitat pe comandirul de regiment, de batalion și pe toți comandirii de companie, a prânzi la quartira sa, unde se afla și rosienescul general Salla, ce venise pentru înrolarea de voluntari din țară.

„Dumnealui hatmanul a propus subscrișilor că, acest războiul fiind pentru fericirea țării, ar trebui să luăm și noi parte activă cu trupele noastre și să întovărășim pe Rosieni la războiul și, mai vârtos, că, pentru acest sfârșit, se înrolează și voluntarii. Comandirii ce mai jos am scris și anume: maiorii Lupașcu și Cucu și ceilalți ofițeri sfătuindu-se între sine, au pătruns răul scop al d-sale hatmanului că el ținea a jertfi onorul trupelor noastre pentru personala sa ambiție, ațâțându-se în contra Majestății Sale Sultanului.

„Toți într'o unire văzând această vederată perfidie ne-am opus la al său scop. După vreo câteva zile, subscrisul maior Lascar, care atunci se afla aghiotant de regiment, a fost poruncit de dumnealui hatmanul de a petrecut cu banda muzicii pe voluntari în marșul triumfal, până afară de bariera capitalei; acești voluntari în acea zi se adunase în ograda Sfinților-Trei-Ierarhi, unde s'au făcut și rugăciuni înainte de pornirea lor pentru stârpirea Otomanilor, și acolo dumnealui hatmanul Mavrocordat, ce asista la acea ceremonie, întovărășit de un peloton de infanterie, a îmbrățișat frățeste pe voluntari, dându-le și bacșișuri, apoi s'a suit sus în odae unde au fost pregătite prânzuri și acolo dumnealui Mavrocordat a ridicat mai multe toasturi pentru izbânda armilor voluntarești. Așa dar, subscrișii ștab- și ober-ofițeri ai miliției, mai declarăm prin aceasta că, în luna August tot în acel an, la retragerea oștirilor rosienesci, dumnealui Mavrocordat prin înscris ordin către partnicii comandiri, — care ordin se află față în act — a făcut cunoscut a se pregăti cu comenzile lor, spre a le pune în marș până la satul Cucuteni, unde un mare număr de trupe rosiene erau adunate în lagăr. Fiecare însă, înțelegând scopul infam al acestei călătorii, care era de a amăgi trupele noastre și a le trăda în mâinile Rușilor, comandirii au răspuns în dosul acestor ordine, că trupele se împotrivesc la aceasta.

Văzând dumnealui Mavrocordat că n'a izbutit la scop, apoi, la 15 August a acelui an, mai urmează oficia cu Nr. 3175 către regiment, care s'a comunicat fiecărui comandir de companie ca să îndemne de îndată pe ofițeri și ranguri de jos și a raporta pentru acei, cari din ei ar dori măcar de bună voie a trece în oștile împărătești. Comandirii iarăși, au raportat că nici unul din oșteni nu s'ar arăta cu asemenea dorințe.

„Tot dumnealui Mavrocordat, în luna Iulie 1854, s'a dus înadins în inspecție la Galați, îndemnând, în ființa maiorului Iacovachi, comandirul acelei garnizoane, și trupele de acolo a merge cu trupele rosieni, zicând că dacă nu vor merge ei de bună voie, îi vor lua cu sila¹⁾.”

Nu a fost însă pe voia Rușilor și a coadelor lor de topor din țară.

Dar să dăm cuvântul lui Herkt, care a trăit zilele de atunci :

„... Hatmanul Mavrocordat cu totul infeodat vederilor și politicei Rusiei, pusese la dispoziția armatei de ocupațiune trupele infanteriei noastre, care au și fost întrebuințate în serviciul etapelor rusești.

„Afară de acestea, hatmanul mai dăduse, fie din propria sa inițiativă, fie că i se ceruse de generalul Osten-Sacken guvernatorul Moldovei, o declarație că oștirea dorește a însoți armatele rusești în campania lor în contra Turciei.

„Această declarație, transmisă la Petersburg, fu primită cu satisfacțiune de împăratul Nicolae, nu pentru micul ajutor ce oștirea Moldovei ar fi putut da armatelor sale, ci ca o dovadă în fața Europei a simpatiei Românilor pentru Rusia.

„Demersul hatmanului deși făcut în secret transpiră și provocă o revoltă a sentimentului național, deșteptat puternic sub domnia lui Grigore Alexandru Ghica prin toate straturile populațiunii și desvoltat în oștire prin elementele tinere și culte, introduse în corpul ofițeresc.

„Sub iritațiunea produsă, născu hotărîrea de a se opune cu orice preț la executarea angajamentului luat de hatmanul Mavrocordat, hotărîre care a dat loc la un act de violență nescuzabil din partea armatei de ocupațiune în contra oștirii unei țări care nu făcuse decât servicii Rușilor.

„La sfârșitul lunei Iulie 1854, generalul Osten-Sacken convocă la palatul Domnesc pe toți ofițerii moldoveni, prezenți în garnizoană, care se și adunase la ora fixată în sala tronului. Prezenți au fost : căpitanul

¹⁾ *Acte și documente relative la Istoria Renașterii României*, publicate de D. A. Sturdza, C. Sturdza și Ghenadie Petrescu, episcop de Argeș. Vol. VII, p. 1365, actul Nr. 2350 din 28 Decemvrie 1858.

Bacinski¹⁾ cu locotenentii Langa²⁾ și Radovici³⁾ și sublocotenentul Brustureanu⁴⁾, din escadronul de cavalerie căpitanul Filipescu cu locotenentii Herkt și Popa⁵⁾ din artilerie și câțiva ofițeri din infanterie a căror nume nu mi le mai amintesc. Generalul Osten-Sacken intrând în sală adresează ofițerilor prezenți următoarele cuvinte în limba franceză: „Domnilor v'am convocat pentru a vă comunica că M. S. Împăratul „Rusiei, luând cu satisfacțiune act de dorința oștirii Moldovei de a „însoți armata sa în războiul contra Turcilor, a binevoit a dispune atașarea trupelor oștirii la armata de operațiune. Prin urmare sunteți „invitați a fi gata de plecare la cel dintâi ordin ce veți primi”.

„Deși ne cam așteptam la așa ceva, totuși rămăsesem un moment ca incremențiți, moment însă scurt și generalul Osten-Sacken avu o decepțiune neplăcută la care era departe de a se aștepta, când căpitanul Filipescu luând cuvântul în numele nostru replică: „Excelența Voastră, „suntem foarte măguliți de onoarea ce M. S. Împăratul voește a ne „face, regretăm însă de a nu putea profita de dânsa, deoarece datorăm „serviciul numai țării noastre”.

„Generalul rămase un moment uimit; și probabil speriat de consecințele pentru el care transmisese la Petersburg declarația hatmanului Mavrocordat,⁶⁾ încercă a ne intimida amenințându-ne cu împușcare.

¹⁾ Trecut ulterior în infanterie a fost înaintat colonel la 21 Februarie 1854 și a comandat Regimentul 4 linie (*Anuar militar al oastei române pe anul 1864* p. 33 și *Idem* pe anul 1865 p. 51) și a fost inspector al grănicerilor în 1868. (*Idem* pe anul 1868 p. 119).

²⁾ Înaintat căpitan la 3 Martie 1859 și trecut ulterior în miliții (*Anuarul Armatei Române pe anul 1877* p. 456).

³⁾ Născut la 10 Iunie 1832, înaintat: sergent (29 Aprilie 1847), sublocotenent 10 Mai 1849), locotenent (30 Decembrie 1852), căpitan (22 Septembrie 1855), maior (21 Februarie 1858), locotenent-colonel (22 Mai 1864), general de brigadă (7 Octombrie 1871) (*Anuarul Armatei Române pe anul 1877* p. 113).

⁴⁾ Brustureanu (Mihail) încorporat la 3 Septembrie 1841 ca soldat; sergent la 31 Decembrie 1847, cadet la 4 Decembrie 1854, sub-locotenent la 29 Iunie 1856, locotenent la 26 Septembrie 1858, căpitan la 22 Martie 1861 (*Anuarul Militar al Armatei Române*, anul 1869, p. 249).

⁵⁾ Nu i se găsește urma în niciun Anuar.

⁶⁾ Născut în 1812 mort în 1874, N. Mavrocordat a fost căsătorit cu Esmeralda Boldur Lătescu (G. Lecca *Familiiile boeresti române*. Seria I, tabela 60).

Asupra purtării hatmanului N. Mavrocordat în vara anului 1854 a se vedea: *Acte și documente relative la Istoria Renașterii României*, citat mai sus, Vol. VII, pp. 1363—1372.

Supărat că hatmanul Mavrocordat l-a indus în eroare, generalul Budberg îl destituie prin Ordinul de Zi N-rul 42 din 29 August 1854 și ordonă ștergerea sa din lista cavalerilor ruși, retrăgându-i și dreptul de a mai purta decorații rusești (*Acte și documente* ... Vol. VII, p. 1366).

Ulterior însă Mavrocordat redevine hatman al oștirii Moldovenești (*Gazeta de Moldavia* 1 August și 10 Octombrie 1857).

„Răspunsul nostru unanim fiind că persistăm în refuz și că nu vom pleca niciodată de bună voie cu armata rusească, generalul furios ne ordonă de a merge imediat la cazărmiile noastre, rămânând consemnați până la al doilea ordin.

„Aproximativ două ore după consemnarea noastră în cazarmă se văzu venind două trăsură, cu un general rus, însoțit de hatmanul Mavrocordat și de adjutantul domnesc colonel Ranetti,¹⁾ care se opriă la poarta cazărmi.

„Generalul rus cu însoțitorii săi începând a urca scara cazărmi, căpitanul Filipescu dă comanda „smirna” (drepti) după care trupa se așează la rând pe dinaintea paturilor lor și căpitanul Filipescu cu ofițerii bateriei (eu și al doilea ofițer) lângă ușa de intrare a cazărmi.

„Generalul rus, care se urca, era generalul Budberg, comisarul general al ambelor principate române, venit în Iași pentru a dirija mișcarea de evacuare a armatei de ocupațiune.

„Hatmanul Mavrocordat prezentând pe căpitanul Filipescu ca comandant al bateriei, generalul Budberg îi adresă următoarea întrebare în limba franceză: „Domnule căpitan, bateria d-voastră este ea gata?” la care căpitanul răspunde: „Excelența Voastră, aceasta depinde de înțelesul ce dați cuvintelor de a fi gata”.

„Generalul Budberg probabil deja prevenit în contra căpitanului Filipescu, de generalul Osten-Sacken, apostrofă pe căpitan cu cuvintele: „Domnule căpitan, oare d-voastră sunteți numai un *maitre d'hôtel* crezând că dacă v'ați îngrijit de hrana trupei și de furajul cailor, bateria D-voastre ar fi gata?” La această apostrofă pronunțată cu un ton foarte aspru, căpitanul replică: „Excelența Voastră, nu pricep semnificația acestor cuvinte, rog numai a considera că sunt căpitan de artilerie a oștirii Moldovei și nu subalternul Excelenței Voastre”. Acest răspuns făcând pe generalul Budberg să piarză toată rezerva, răzni furios: „Așa stau lucrurile? Vă puneți în rebeliune? te arestez, marș la corpul de gardă” și văzând pe căpitanul că nu voia a se supune, îl imbrânci de braț spre scară strigând „pașol”. În acest moment izbucnind în cazarmă un strigăt de „săriți băieți, muscalul ne ia pe căpitan”, Hatmanul și colonelul Ranetti, antrenară pe căpitanul Filipescu rugându-l a se supune pentru a nu provoca vreo nenorocire, iar generalul Budberg se coborî în grabă pe scară și sărind în trăsură plecă, pe când colonelul Ranetti conducea pe căpitanul Filipescu la corpul de gardă.

¹⁾ Colonel dela 16 Mai 1852, a făcut parte din stat-majorul domnesc până la 10 Iunie 1866, când a fost trecut în neactivitate [Anuarele Armatei pe anii 1864 (p. 106), 1868 (p. 125) și 1869 (p. 282)].

„Și în adevăr o nenorocire se putea întâmpla dacă trupa excitată prin strigătele de săriți băieți, a unuia din ai lor, un fel de Ercul cu numele de Belibou, ar fi reușit să ajungă la scară. Acolo ei însă fură opriți de mine și de a-1 2-lea ofițer Costache Popa, cu care umăr la umăr dinaintea scării, am izbutit a-i împiedica și a-i liniști.

„Procedarea violentă a generalului Budberg, confirmând svonul deja răspândit de intențiunea Rușilor de a lua cu forța oștirea noastră cu dâșii, produsese o fierbere mare prin toate straturile populațiunii, dând naștere la fel de fel de proiecte de rezistență. Unii propuneau ridicare de baricade prin oraș și sunarea tuturor clopotelor pentru a chema populațiunea sub arme, alții să se aducă plăieșii dela munte și numai lipsa de arme și munițiuni a împiedecat izbucnirea unei răscoale serioase în contra Rușilor care se pregăteau de plecare din țară.

„Această excitație persista încă, când în ziua de 17 August, generalul Budberg aducea din trupele rusești în retragere, concentrate împrejurul Iașului, o brigadă de infanterie care ocupă orașul și mai cu seamă toate abordurile palatului administrativ.

„La intrarea principală din strada mare, se așază 2 tunuri în baterie cu gurile de foc îndreptate spre stradă, încărcate cu mitralie și cu fitilurile aprinse înfipte în pământ. Asemenea în dreapta și stânga corpului de gardă, a cărui gardă din infanteria noastră fu înlocuită prin gardă rusească; iar în partea din dreapta a pieții palatului cu spatele la cazărmlle de infanterie, fu masat un regiment de infanterie rusească.

„Aceste măsuri luate, generalul Budberg, călare și însoțit de o suită numeroasă de ofițeri călări, intră pe piața palatului și ordonă să iasă escadronul de cavalerie din cazarmă și să pună șeile pe cai pentru a pleca. Trupa escadronului scoasă afară, se așază la rând pe dinaintea cazărmlor cu ofițerii lor la aripa dreaptă și rămase nemișcată cu toată repețirea ordinului de a pune șeile pe cai.

„Generalul Budberg, văzând atitudinea hotărîtă a escadronului, da ordinul infanteriei care se găsea în partea opusă a pieței palatului și în fața escadronului de a încărca puștile, apoi a lua la ochi; moment critic căci nu se știa dacă la persistarea în refuz, nu ar urma comanda de foc.

„Escadronul însă nu mișcă nici sub această teribilă amenințare și generalul convins în fine că această trupă vitează nu se va supune, ordonă infanteriei de a lua puștile la picior, și a dezarma escadronul.

„O companie de infanterie înaintând pentru executare, trupa escadronului trânti armele lor la pământ care fură strânse de Ruși apoi, luați între baionete, trupa fu pornită la tabăra rusească dela Cucuteni iar ofițerii conduși în arestul corpului de gardă.

„Toată această scenă mișcătoare am privit-o după platforma corpului de gardă și iată din ce împrejurare: în dimineața zilei de dezarmare până când trupele rusești încă nu ocupaseră orașul, mă dusesem la corpul de gardă pentru a mai vizita pe căpitanul Filipescu arestat acolo. Aici am mai găsit câțiva ofițeri cari îndemnau pe căpitan să fugă pe cât timp corpul de gardă mai era păzit de infanteria noastră; căpitanul însă refuză zicând că Rușii nu-i pot face nimic, el nefiind ofițer rusesc. În acest timp trupele rusești intrară în oraș și înlocuind gardele noastre dela corpul de gardă ofițerul comandant al gardei rusești invită pe toți vizitatorii căpitanului Filipescu a părăsi localul arestului său.

„Ieșind pe platformă, asistai ca fascinat la procedarea brutală în contra escadronului de cavalerie, apoi văzând pe ofițerii de cavalerie aduși la arestul corpului de gardă, am înțeles că vine rândul bateriei. — Alergând iute pe la spatele remizei tunurilor, am intrat pe din dos în curtea cazărzii, unde am găsit trupa bateriei în ținută, cu tesacile încinse și așteptând hotărâți evenimentul. Al doilea ofițer Costache Popa, ieșit din rândurile sergenților, convins că Rușii vor lua cu forța bateria cu dâșii, se făcu nevăzut. — Trupa văzându-mă sosind, mă îndemnă cu insistență să fug pe porțița din fund și să încălec calul meu pregătit deja la grajdul din vale, zicându-mi că lor Rușii nu le vor face mult rău, dar că ofițerii o vor păți.

„Crezând de datoria mea, ca locțiitor al comandantului, a nu părăsi postul meu, am pus trupa la rând aliniând-o spre poarta din față, când se auzi un mare sgomot de cai și o voce de comandament strigând pe rusește „atvariti porta” (deschideți poarta). Poarta deschisă, mă găsii față cu generalul Budberg care mă întrebă dacă eu comand bateria, la care am răspuns: „da Excelența Voastră, ca cel mai vechiu ofițer în lipsa căpitanului”.

„Generalul nevoind probabil a repeta și cu bateria procedarea urmată cu escadronul, mă întrebă dacă printre oameni nu s’ar găsi vreunul care știe rusește și ieșind înainte un sergent cu numele de Bulichi, el îi ordonă de a însoți pe adjutanțul său să-i arate unde se țin tunurile noastre și caii iar mie, să scot trupa afară din curtea cazărzii.

„Trupa scoasă în regulă sub comanda mea în stradă, fu luată între baionetele unei companii de infanterie și pornită tot la tabăra rusească dela Cucuteni. Apoi generalul îmi ceru sabia mea și remițând-o unuia din adjutanții săi, acesta m’a condus la arestul corpului de gardă, în aceeași cameră cu căpitanul Filipescu și unde se găseau arestați deja ofițerii de cavalerie, căpitanul Bacinski, locotenentul Langa și sublocotenentul Brustureanu.

„... Infanteria noastră deja în mare parte întoarsă în ziua dezarmării dela etapele rusești, se afla în tabără la Copou și scăpă de soarta cavaleriei și artileriei, prin măsura luată de colonelul Milicescu comandantul lor, dând drumul oamenilor cu armele și echipamentul la vetrele lor.

„Trupa escadronului de cavalerie și a bateriei fu liberată din arestul taberei rusești dela Cucuteni la plecarea Rușilor și se risipi asemenea pe la satele lor“.

Înainte de a merge mai departe, să vedem cine era acel căpitan Filipescu, demn purtător de cuvânt al ofițerimei moldovenești.

Iată datele foarte puțin numeroase de altfel ce am putut găsi despre dânsul.

Născut în satul Aroneanu de lângă Iași, unde tatăl său era preot, Filipescu s'ar fi bucurat de protecția proprietarului moșiei,¹⁾ care i-ar fi ajutat să facă studii, probabil și în Franța.²⁾

În 1846 se angajează în detașamentul ce se trimite în Rusia, pentru a forma personalul bateriei de artilerie, în care este încorporat cu gradul de cadet. În Rusia a fost atașat la Corpul V Armată (Odesa) și trimis la Aleschi pe Nipru. A stat acolo doi ani, căpătând cunoștințele necesare unui ofițer de artilerie. Întors la Iași a fost înaintat sublocotenent în 1848, locotenent în luna Mai 1850 și căpitan în 1852.³⁾

Comandantul bateriei îmbolnăvinduse și plecând în străinătate, Filipescu fu însărcinat să-l înlocuiască. În calitate de comandant al bateriei el făcu o activă contrapropagandă în contra aceleia pe care o făcea în baterie un căpitan rus Rentoff, atașat acestei unități de Mavrocordat, cu scopul de a convinge ofițerii și trupa să treacă în serviciul rusesc.⁴⁾

După arestarea sa, Căpitanul Filipescu fu transportat la 31 August,⁵⁾ la Tighina⁶⁾ și de acolo fu dus și închis pe rând la Bobruisk, Kostroma pe Vo'ga și Moscova.⁷⁾

¹⁾ Herkt o. c. p. 35 nota 1. O informație transmisă de D-l Profesor M. Costăchescu arată că în 1831, moșia Aroneanu aparținea Mănăstirii Sfântului Mormânt și că era arendată comisului Petrachi Paladi, care probabil a fost protectorul lui Filipescu.

²⁾ Herkt o. c. p. 35 nota 1. Nu trebuie uitat că Herkt a servit mai mulți ani cu Filipescu și sub ordițele lui Filipescu, pe care-l cunoaște deci bine.

³⁾ H. Herkt o. c. p. 35, nota 1; *Gazeta de Moldavia* 29 Mai 1850, p. 156; informațiuni comunicate de D-l Gh. Ungureanu, directorul Arhivei Statului din Iași.

⁴⁾ H. Herkt o. c. p. 25.

⁵⁾ *Gazeta de Moldavia* 25 Iunie 1856 p. 197.

⁶⁾ H. Herkt o. c. p. 35.

⁷⁾ *Gazeta de Moldavia*, 21 Mai 1856 pp. 157, 158.

Intorcându-se la Iași la 18 Mai 1856,¹⁾ este înaintat de Grigore Ghica la gradul de maior și i se dă de domnitor o gratificație de 800 de galbeni.²⁾

Ziarele au publicat articole elogioase pentru Filipescu,³⁾ iar persoane oficiale și camarazii lui l-au sărbătorit prin două banchete, la 22 și 24 Mai.

În cuvântările ținute cu prilejul acestor banchete s'a proslăvit acțiunea lui Filipescu, ca și purtarea ostașilor din bateria de artilerie și s'a vorbit mult și călduros pentru unirea principatelor.⁴⁾ Camarazii de arme din Galați, ca și multe alte persoane⁵⁾ i-au trimis scrisori de felicitare,⁶⁾ iar G. Sion i-a dedicat o poezie.⁷⁾

Banchetul dela Copou (24 Mai) a dat prilej lui Dimitrie Brătianu, aflat la Londra, ca într-o scrisoare de felicitare să facă o manifestare în vederea unirii principatelor.⁸⁾

Ulterior Filipescu a fost înaintat colonel⁹⁾ și a ocupat diferite slujbe ca acele de: șef al secției I din Ștabul oștirii,¹⁰⁾ comandant al garnizoanei Galați,¹¹⁾ comandant al artileriei și adjutant domnesc,¹²⁾ director al Școalei Militare.¹³⁾

La 18 Noemvrie 1857, colonelul Filipescu este destituit, prin ordinul de zi N-rul 118, cu acea dată, pentru că bătuse pe un *unter ofițer* austriac angajat pentru instruirea trupei bateriilor de artilerie.¹⁴⁾

Filipescu a fost căsătorit cu Ecaterina, fiica agăi Petru Constantin. Din această căsătorie s'a născut la 23 Noemvrie 1857 un fiu Gheorghe.¹⁵⁾

„În ultimii ani ai vieții sale arătase de mai mult timp simptome „de o excitație nervoasă, care crescuse mereu, până ce în anul următor „1859 el își curmă viața printr'un glonț de pistol“.¹⁶⁾

¹⁾ *Gazeta de Moldavia*, 21 Mai 1856 l. c.

²⁾ *Gazeta de Moldavia*, 21 Mai și 25 Iunie 1856.

³⁾ *Gazeta de Moldavia*, 26 și 28 Mai
Steaua Dunării, 26 Mai 1856.

⁴⁾ *Gazeta de Moldavia*, 21, 26 și 28 Mai 1856.
Steaua Dunării, 26 Mai 1856.

⁵⁾ *Steaua Dunării*, 16 Iunie 1856.

⁶⁾ *Steaua Dunării*, 16 Iunie 1856.

⁷⁾ *Steaua Dunării*, 29 Mai 1856.

⁸⁾ *Steaua Dunării*, 26 Iunie 1856.

⁹⁾ *Gazeta de Moldavia*, 2 Iulie 1856.

¹⁰⁾ *Gazeta de Moldavia*, 28 Iunie, 19 Iulie și 6 Septemvrie 1856.

¹¹⁾ *Gazeta de Moldavia*, 18 Martie 1857.

¹²⁾ *Gazeta de Moldavia*, 18 Martie 1857.

¹³⁾ *Gazeta de Moldavia*, 1 Aprilie 1857.

¹⁴⁾ *Gazeta de Moldavia*, 18 Noemvrie 1857, p. 361.

¹⁵⁾ Mărturie mitricală aflată în Arhiva Statului din Iași — Mitrici 1858, N-rul 888.

¹⁶⁾ Herkt o. c. p. 55, nota 1.

Tristul sfârșit al acestui ofițer nu micșorează întru nimic rostul de seamă ce l-a avut în clipe când se hotăra viitorul neamului.

Cu douăzeci de ani înainte de luptele dela Plevna, Filipescu, ofițerii moldoveni arătați nominal de Herkt și de presa contemporană ca și alți nenumiți și gradele inferioare din oștirea Moldovei, dovediră din punctul de vedere al demnității și al îndeplinirii datoriei de ostași către țara lor, calitățile atribuite de Vasile Alecsandri ostașilor din 1877—1878, prin care ridicară „o țară mică peste o mare împărăție”. Și la această nouă dovadă de vrednicie, luară parte unii din făptuitorii actelor de demnă rezistență din 1854, ca Herkt și alții.

Țara mică continua a avea oameni tari. Pilda celor din 1854 nu era numai o întâmplare, ci fusese numai prilejul de a dovedi că și în Moldova sămânța oamenilor tari nu pierise.

GENERAL RADU ROSETTI

IOAN POPP ȘI ȘTEFAN MICLE

DOI CTITORI AI INVĂȚĂMÂNTULUI ȘTIINȚIFIC DIN ROMÂNIA

În literatură și în conștiința publică figura dascălului ardelean e învăluită într'o venerabilă și evocatoare aureolă. Entuziast, dar tenace, naiv și totuși mândru, generos, dar cu aspră rânduială în realizări dascălul ardelean a risipit pretutindeni în aria românească, învățătură, spirit de organizare, dar mai ales conștiință națională, dreaptă și luminată. Apostolatul lui — una din cele mai curate mândrii ale Ardealului — s'a înălțat la valoarea de factor determinant în progresul spiritual al națiunii.

Astăzi, când evenimentele ne îndeamnă să ne verificăm puterile sufletești și să ne drămuim nădejile în viitor, pilda dascălilor ardeleni este un mesaj de îmbărbătare din trecut.

Vieața și opera lor sunt întradevăr din nou și mereu cercetate și interpretate.

Cum e și firesc însă, campania de cercetare cuprinde mai ales pe dascălii disciplinelor morale, cu răsunset mai larg în cultura generală și cu mai firești atracții spre o activitate națională-politică.

Există însă dascăli ardeleni de științe exacte, mai puțin cunoscuți, căci specialitatea lor i-a ținut ceva mai departe de șuvoiul manifest al deșteptării noastre naționale, dar a căror vieată și operă s'a cimentat masiv și curat la temelia de totdeauna a școalei și a conștiinței românești. Este drept și util să le împropățăm amintirea.

Am ales din această categorie doi ctitori ai învățământului nostru științific, de conținut și de ținută occidentală.

Ioan Popp și Ștefan Micle fac parte dintre primii profesori ai primei universități românești.

Invățământul înalt din capitala Moldovei, știm că a fost alimentat abundent cu Transilvăneni, mai ales în perioadele lui de organizare.

În cursul veacului trecut dascălii noștri au descălecat în trei roiuri principale la școlile principale din Iași. În 1820 pleacă doctorul Vasile Pop, Ion Coste, Vasile Bob-Fabian și Ion Manfi, chemați de Mitropolitul Veniamin și de Asachi la Seminarul din Socola. Afară de Fabian, ei se întorc în Ardeal anul următor din pricina te-roarei eteriste.

Al doilea roi u e alcătuit de Damaschin Bojincă, Eftimie Murgu și Petre Câmpean, care între 1833 și 1836 constituiesc elita profesurii dela Socola, dar mai ales dela Academia Mihăileană.

A treia și cea mai importantă descălecăre este regizată de Treboniu Laurian, ajuns în 1850 inspector al școlilor Moldovei. La propunerea lui, Ministrul Mavrogheni cheamă pe Simion Bărnuțiu în 1854 la Academia Mihăileană. La sugestia acestuia Laurian invită pe Papiu Ilarian, Ștefan Micle (1855) și Petru Suci u (1858). În 1858 vin inginerii Ioan Popp și Ștefan Emilian. Cu excepția lui Papiu, aceștia alcătuiesc la 1860 sâmburele în jurul căruia se încheagă universitatea ieșană și decid, dela început calitatea și directiva noului așezământ.

Bărnuțiu este propus întâiul rector; figura lui „și astăzi planează asupra universității din Iași și-i patronează activitatea”.¹⁾ Ștefan Micle este de două ori rector și odată senator al Universității. La rectorat îi urmează P. Suci u.

„Facultatea filosofică”, era compusă, după modelul universităților nemțești, din două secții (Litere și Științe). Întâiul ei decan a fost Ioan Popp. Mai târziu urmează la decanat Micle. Secția științelor exacte (Facultatea de Științe de mai târziu) avea 4 profesori dintre care trei: Popp, Micle, Emilian, erau ingineri ardeleni, instruiți la Politehnica sau Școala de Arhitectură din Viena.

Misiunea acestora era una din cele mai grele și mai ingrate. Lipseau ori erau cu totul insuficiente cadrele organizatorii pentru un învățământ superior de științe exacte și mai ales experimentale. Trebuia întemeiată o tradiție de etică și de muncă universitară. Aveau de creat o terminologie științifică și de redactat întâiele cursuri academice românești. Aveau răspunderea publică pentru primii ingineri și profesori moldoveni cu pregătire universitară.

¹⁾ Din adresa Universității din Iași trimisă Universității din Cluj, cu prilejul inaugurării acesteia.

Dacă am ales din eroica echipă a începutului pe Popp și pe Micle, este pentru că ei sunt înainte de toate fanaticii acestei copleșitoare misiuni, de dragul căreia au luptat cu imense greutate, îndeplinind o operă spirituală a cărei valoare nu se poate prețui.

IOAN POPP

1829—1865

Întăilele date despre viața și activitatea lui Ioan Popp le găsim în „*Buletinul Instrucțiunei Publice*”, din 1865 (a. I.), care la p. 200—204 reproduce discursurile profesorilor T. Lateșiu și V. Palade, precum și cuvântul elevilor din cl. VII. dela liceu, ținute la înmormântarea lui Popp.¹⁾ Cu douăzeci de ani mai târziu „Serbarea școlară din Iași” a lui Xenopol și Erbiceanu publică o scurtă biografie după indicațiile profesorului Ștefan Emilian, prietenul și cumnatul lui Popp (p. 244).

Enciclopedia Română a lui Diaconovich l-a neglijat, deși da biografia fratelui său Mihai, pictorul. De aceea este cu totul binevenită inițiativa d-lui P. Cazanacli — pe atunci asistent universitar la Iași — care într'un frumos studiu publicat în revista „Adamachi” (XVI, 1930, p. 127—134) reconstituie biografia și activitatea profesorală a lui Popp, pe baza unor informații procurate din Brașov și Sibiu, din bibliotecile și arhivele Iașului sau chiar dela un elev al lui Popp.²⁾

Ioan Popp s'a născut în 18 Mai 1829 în Brașov.³⁾ Tatăl său era Ioan Popp Moldovan, „pictor, sculptor și poleitor”, originar din Galații Făgărașului, stabilit în Brașov la 1818. Era nobil „de Galați”. În matricola liceului catolic din Brașov elevul I. Popp e trecut „Popp Ioannes, nobilis Coronensis, Pater Ioannes, pictor coronensis”.⁴⁾

Părinții i-au dat o educație aleasă, care se resimte pentru totdeauna în caracterul și prezentarea lui. A învățat întâi la „o școală grecească ce era pe atunci cu mare vază în Brașov” (Emilian, în Xenopol—Erbiceanu, l. c.), apoi la liceul catolic (1845—1848).

¹⁾ Mulțumesc d-lui I. Breazu pentru amabilitatea de a-mi fi atras atenția asupra acestei publicații, cu atât mai mult, cu cât niciunul din biografii de mai târziu ai lui Popp n'au utilizat acest interesant izvor informativ.

²⁾ V. și A. Myller: Schița dezvoltării învățământului matematic la Universitatea din Iași (Rev. „Adamachi”, XXI, 1935, p. 3—9)

³⁾ După Xenopol—Erbiceanu (i. e. Emilian) la 28 Martie 1828.

⁴⁾ Se pare că în Iași el însuși se scria cu un p. O programă de concursuri a Universității din Iași pe anul 1863—64 îl scrie: „I. Pop”; Xenopol și Erbiceanu în 1885 la fel; în discursurile funebre e notat mereu „Popu”. Amănunte asupra familiei lui I. Popp v. în: Viața și opera pictorului Mișu Popp. Brașov 1935 (mai ales Comanescu: Pictorul Mișu Popp, p. 1—22).

pe care-l isprăvește în toiul mișcărilor din 1848. Lupta, care se deslănțuie îi pune și lui arma în mână. Dar lagărul lui este înconjurat de Unguri în Noemvrie 1848 la Intorsura Buzăului. Scapă ca prin minune și fuge în Moldova. Acest drum i-a fost totuși fatal, căci fiind subțire îmbrăcat, a răcit atât de tare, încât a rămas bolnăvicios toată viața. Chiar moartea lui prematură e pusă de biografi pe socoteala acelei aventuri din tinerețe și a muncii excesive de mai târziu.

S'a întors la Brașov abia după liniștirea vremurilor, în 1850, unde ascultă la liceul german un curs pregătitor pentru studii tehnice. În 1851 se înscrie în anul preparator al Politehnicei din Viena, pentru ca în anii 1852—1856 să urmeze ca student regulat secția tehnică, trecându-și examenele cu distincție.

În anul următor, 1857, ministrul P. Balș, la propunerea lui Laurian, îl invită profesor de matematici la Academia din Iași. Poate răspunde invitației abia peste un an, inaugurându-și cursurile în Aprilie 1858. Această întârziere pare a confirma informația particulară, după care I. Popp, înainte de a-și ocupa catedra dela Iași a funcționat timp de un an la Giurgiu în calitate de consul al Austriei.¹⁾

Pe atunci Academia Mihăileană trecea prin penibile turburări interne, cu puternic ecou în public și chiar în regimul politic. Cursurile fuseseră mai mult timp suspendate. Misiunea lui Popp începea sub sumbre auspicii. Se apucă însă de lucru cu atâta pricepere și însuflețire, încât în doi ani și ceva pregăti ingineri. *„Astfel profesorele Ioane Popu, în mai puțin de trei ani de zile, reuși de a da o desvoltare atât de întinsă matematicii în Academie, încât în vara anului 1860, guvernul nu ezită nici cum de a-și alege din absolvenții Academiei ingineri revisori, cărora le încredință gerarea celor mai mari interese dominiale ale Statului. Este de prisos de a aminti că guvernul în urmă n'a putut decât a se felicita de această alegere, căci Popu deși într'un timp atât de scurt, știuse însă de a înzestra pe elevii săi pentru exacta răspundere la chemarea lor, cu toate cunoștințele nedispensabile într'acestea, anume cu trigonometria plană și sferică, cu algebra inferioară și superioară, cu geometria analitică cu una și două dimensiuni și cu geodesia“* (V. Palade, în Bul. Instr. Publ. I. c.). Mai adăugăm informația unui elev (Brândză) dată lui Cazanacli, că în ultima clasă el făcea cu elevii săi lucrări practice de topografie.

Între timp e numit și la școala militară, unde l-au dus numele său și dorința sa de bine, căci *„mult timp chiar renunță la onorarul*

¹⁾ Mulțumesc și aci d-lui director pensionar C. Popp din Sibiu, nepotul lui I. Popp pentru această informație.

său pentru catedra dela școala militară, dând astfel un exemplu de abnegațiune atât de rar în aceste timpuri de extrem materialism" (l. c.).

Pregătirea și reputația de dascăl luminat și devotat îl rânduesc pe Popp în fruntea celor ce urmau să constituie întâiul nostru corp didactic universitar (1860). El este *primul profesor de Geometrie analitică al Universității din Iași.*

Era cel mai tânăr dintre colegii lui dela științe — avea 31 de ani — și totuși a fost ales întâiul decan al „Facultății de Filosofie”, demnitate, care a purtat-o până în 1863. Nu încapă îndoială, că o asemenea alegere a fost sugerată de cultura sa aleasă și de calitățile excepționale, de care dăduse dovadă în cei 2 ani și jumătate de dascălie la Academia Mihăileană.

Nu avem date cu privire la activitatea lui ca decan. Cunoscând însă caracterul său generos și stăruitor, educația sa distinsă și eminenta sa pregătire în școala Apusului, suntem siguri că a fost creator de tradiție academică occidentală și un iscusit diriguitor al instrucției și administrației universitare.

Suntem ceva mai documentați asupra lecțiunilor pe care le făcea. Un elev de al lui dela Academie, Prof. A. B. Brândză, comunică lui Cazanacli, cu 65 de ani după moartea profesorului său: „*Vorbind totdeauna foarte limpede și corect, făcea cursuri par'că oficia un sacerdoțiu*” (Cazanacli, l. c.).

V. Palade în discursul funebru dela 1865 ne vorbește de mai multe manuscrise ale lui Popp, care umpleau golul paralizant al manualelor didactice. Ele „*se disting în privința fondului prin o expunere cu totul științifică și solidă a obiectului...*” „*...în privința formei se disting prin curența stilului și românismului, precum și prin plăcuta alegere a expresiunilor și termenilor...*” „*din manuscrisele sale elevii învățau totdeauna de a cugeta și vorbi clar și prin urmare de a deveni din ce în ce mai apți în urmărirea serioasă a celorlalte științe...*” (Bul. Instr. Publ. l. c.).

Aci este vorba probabil de manuscrise de care s'a servit la Academie și din nenorocire nu ni s'a păstrat niciunul.

La moartea lui existau mai multe manuscrise, căci corpul profesoral universitar intervine la Minister „*pentru a se tipări mai multe din scrierile rămase după el*”. Spre marea pagubă a culturii și a istoriografiei noastre științifice ele nu au fost tipărite. Este totuși un mare noroc, că în Biblioteca Universității din Iași d-l Cazanacli a descoperit nu numai câteva cărți din biblioteca personală a lui Popp, ci și *manuscrisul cursului său de Geometrie analitică și Geodezie*. El a fost redactat după modelul manualului de matematici superioare al lui

Adam Burg, profesorul său dela politehnica din Viena. Iată ce spune la 1930 d-l Cazanacli, despre acest manuscris pe care-l analizează: „...Chiar după citirea primului capitol am avut impresia, că făcând bine înțeles abstracția de limba veche în care sunt scrise notele lui I. Popp, cursul lui ar putea fi predat și astăzi la universitățile noastre, completându-se firește, cu noțiunile noi, destul de puține, de altfel, față de cele introduse, de mult” (p. 131, l. c.)... „Dacă ne gândim la timpul, când a trăit I. Popp și ne dăm bine seama despre starea de atunci, când sigur este că nimenea nu a făcut înaintea lui un curs de geometrie analitică în limba românească, trebuie să rămânem mirați de puterea creatoare a acestui om. Într'adevăr, afară de puținele cuvinte care nu s'au păstrat (cum este „osia” în loc de „axa,” „ecarminte” în loc de „egal”, etc.), toate noțiunile create de el...” „trăiesc și astăzi, se întrebuințează zilnic, au intrat în viața noastră științifică așa de mult, că pare că au existat totdeauna, deși este cert că acum 100 de ani un Asachi, d. ex. nu le-ar fi înțeles...” „Limba în care a scris, este de o uimitoare claritate, rigoare și îndrăsnesc a zice, frumusețe...” Cazanacli încheie: „...acest profesor pe nedrept uitat...” „merită să fie pus în rândurile „oamenilor aleși”, anume, urmând terminologia d-lui profesor I. Simionescu, în rândurile marilor „luminători”, cum au fost Gheorghe Lazăr, Gheorghe Asachi și alții”.

Această muncă de cititor a măcinat trupul firav al lui Popp. Probabil o tuberculoză („atac” în notele lui Emilian) îl răpune la abia 36 ani, în 3/15 Noemvrie 1865. Il plângeau între alții o văduvă (născ. Boțan, originară din Iași) — și doi moșnegi din Brașov: o mamă de 80 și un tată de 89 de ani. A fost înmormântat la Biserica Sf. Dimitrie (Balș).

Ioan Popp a fost un reformator al învățământului matematic la Academia Mihăileană, fondatorul geometriei analitice la noi și creator al unei terminologii matematice românești, norocoase — care a rămas. Contribue în loc de frunte la formarea echipelor moderne de ingineri și profesori din Moldova. A organizat și condus întâia facultate de științe și litere din țară. Prin caracterul său blând, amabil, împăciuitoare și demn, prin cultura și educația sa a urzit în colaborare cu bunii lui colegi, tradiția unei etici universitare.

Dar aceste grele sarcini de precursor, care se consumau tăcut, într'un cerc relativ restrâns, le completa cu neîncetate îndemnuri la luptă, prin cultură, pentru drepturile neamului... „Românii din toate părțile”... „nu au altă aparență de mântuire decât în instrucțiune, căci numai aceasta le poate face cunoscute drepturile lor ca națiune, numai ea poate să le arate trecutul lor cel falnic, durerile lor cele cumplite

și starea lor prezentă și numai ea poate totdeauna să le descopere cari sunt mijloacele¹⁾ prin care s'ar putea regenera: adică de a recăpăta acele drepturi și de a-și asigura viitorul lor. Fără libertate înăuntrul, care nu poate subsista fără egalitatea și stricta observațiune a legilor și fără nedependență înafară, românii sunt condamnați a zăcea încă mult timp în starea de desolațiune în care se află astăzi..." (Din cuvintele lui Popp, citate de V. Palade în Bul. Instr. Publ. I. c.).

Popp ridicase doar arma răzvrătirii împotriva dușmanilor neamului la vârsta de abia 19 ani. Era colegul și prietenul lui Simeon Bărnuțiu. În superbul lui portret de dascăl ardelean nu putea lipsi această trăsătură patriotică.

ȘTEFAN MICLE

1820-1879

Dacă Ioan Popp, cel „subțirel” și „delicat”, cum e descris de contemporani a fost martirul misiunii sale, dacă sănătatea lui, lovită fatal în fanaticele încercări din 1848, s'a mistuit în febra înfăptuirilor supraomenești, Ștefan Micle, tovarășul lui, este dimpotrivă un prototip de energie gâlgăitoare și victorioasă, pe care a putut-o pune din plin în slujba misiunii sale.

Ucenicia lui școlară și lupta lui din 1848 sunt subiecte vrednice de pana unui scriitor celebru.

Carierea lui este o adevărată performanță athletică insuflită de greutate, întărită de piedeci. N'ași crede să mai găsim în istoria învățământului nostru un model biografic mai potrivit pentru tineret, ca tocmai al lui Ștefan Micle. Toate manualele noastre de științe experimentale ar trebui să-l cuprindă.

Cunoaștem aceste impresionante și edificatoare date întâi din discursul funebru al rectorului P. Suciu, prieten statornic din tinerețe al lui Micle.²⁾

La moartea lui gazetele „*Steau'a României*” din Iași, „*Press'a*” din București și pe urma lor „*Gazeta Transilvaniei*” (Nr. 65 din 16/28 Aug. 1879) i-au închinat pasagii elogioase.

Cu 16 ani mai târziu, Doctorul Istrati, elev de liceu pe vremea lui Micle, compară datele lui Suciu cu acele pe care el însuși le obținuse dela profesorul Silași din Cluj (pe atunci pensionat și director la „Economul”), care la rândul-i le ceruse dela un văr de al lui Micle,

¹⁾ „*Mediile*” în text.

²⁾ Discursul funebru pronunțat la 6 August 1879 cu ocaziunea înmormântării profesorului Ștefan Micle de profesorul Petru Suciu... Iași 1879.

parohul felecan Gavril Popp. Articolul lui Istrati¹⁾ este o contribuție prețioasă, în care mai găsim interesante amintiri personale, citate copioase din manuscrisul de chimie al lui Micle și un interesant „program de cursuri” al universității din Iași pe anul 1863—64.

„Enciclopedia Română” scrie despre Micle utilizând studiul lui Istrati.

Nu de mult a scris Prof. C. Bedreag 2 comunicări despre dascălul ardelean.²⁾

Costanu Ștefan Micle s'a născut la 1820 în Feleacul Clujului din părinți țărani, foarte săraci și neștiutori de carte. La vârsta de 8 ani Ștefan apucase a se hotări cu hotărîre năprasnică și neîncovoiată să meargă la învățătură. Fără învoirea și fără ajutorul părinților săi se înscrie la școala primară ce funcționa pe lângă liceul piariștilor din Cluj. În lipsa oricăror mijloce, locuște la casa părintească și face zilnic vreo 25 km pe jos, ca să-și poată urma fără greș marea hotărîre. „La 8 ore a. m. trebuia să fie în școală la Cluj. La 10 ore eșind din școală, trebuia să alerge la casa părinților săi spre a-și face mîncarea națională (mămăligă) și la 2 ore p. m. trebuia să fie iarăși în Cluj, la 4 ore iarăși se reîntorcea la casa părinților săi, cealaltă dimineață la 8 ore trebuia să alerge iarăși la Cluj”... (Suciu, l. c.).

De câte ori mă gândesc la plămădirea învățămîntului nostru universitar, nu pot scăpa de viziunea unui grăunte de Rumân, cu dor nepotolit de carte, care cu opincile lui sărace a bătut patru ani de-a-rîndul de câte patru ori pe zi pămîntul mașter de pe lungă coastă a Feleacului... Pe arșiță și ger, prin ploi și ninsoare, cu mocănească neînduplecare, opincile țopăiau mărunt și cu spor și poate nimeni nu le-o fi înțeles viersul eroic.

Ele cunoșteau atât de bine cărarea ce lega „orașul cu comori” din vale de satul sterp din deal, încât vajnicul stăpîn își pregătea în dragă voie lecțiile pe drum... „In călătoria aceasta continuă el își învăța lecțiunile sale așa, încât răspunsurile sale înaintea profesorului întrecea pe ale tuturor celorlalți conșcolari” (Suciu).

Terminând „eminent” școala primară, se înscrie la liceu. Lecții mai multe, învățătura mai grea; peregrinajul zilnic între Cluj și Feleac nu mai era cu puțință. Își oferă serviciile unui funcționar ungur din

¹⁾ Dr. C. Istrati: Ștefan Micle (1820—1879) în „Buletinul Soc. de Științe Fizice”, IV. 1895, p. 4—13.

²⁾ Prof. Ing. Ștefan Micle (1820—1879) cu portret. Rev. Științifică „V. Adamachi”, XXVIII, 1942, p. 37—39.

În ultimul timp a apărut un articol pentru tineret, despre Ștefan Micle în revista Știință și Progres, IX (1943), scris de subsemnatul.

Cluj în schimbul întreținerii, iar mai apoi a intrat ucenic la mecanicul Raica, „în atelierul căruia timp de 4 ani s'a ocupat cu lăcătușeria, facerea puștilor, săbiilor și ceasornicărie, precum și cu turnătoria metalelor. În același timp era pus să lucreze la obiecte de lemn, astfel că se perfecționează și în stolerie și strungărie!” (Istrati, după Popp).

A terminat liceul la Cluj, făcând se pare cl. VII în Bistrița. „La 1839 auzind de celebrul român, de Simion Bărnuțiu, care pe atunci era profesor de filosofie în școala din Blaj”... „a alergat și el la Blaj” (Suci u). Aci se susținea cu „țipăii” mitropolitului și termină anul de filosofie și matematică.

Se înscrie apoi la „facultatea juridică” din Cluj, pe care o isprăvește la 1843 „absolut cu eminenție”¹⁾ Vărul lui Micle, Popp, spune că după terminarea dreptului a fost 4 ani la studii în Viena; vechiul său prieten, Suci u știe însă că dela 1843 și până la 1848 Micle, negăsindu-și un post potrivit, s'a apucat de meșteșuguri: măsar, strungar ceasornicar, armurier de-a-valma.

1848... Micle se îmbibase de cuvintele lui Bărnuțiu, care căzuseră peste amintirea amară a suferințelor românești, din nenorocire atât de cunoscute de elev!... Era și meșter de săbii și puști... avea 28 de ani!... S'avântă în vâltoare. Ungurii îl închid la Sibiu. Scapă și fugind în Munți își strânge o ceată înarmată, în fruntea căreia „în Octomvrie 1848 susținu o luptă crâncenă cu Maghiarii între Cluj și Someșfalău. În mijlocul unei ploii torențiale de plumb și ghiulele ale Maghiarilor, stătu el nemișcat cu arma în mână, încurajând pe ai săi, până ce puse pe fugă pe inamic” (Suci u). Mai târziu din fața armatelor lui Bem, tribunul Micle se retrage la Sibiu, iar de acolo trece Carpații. În urma unor uneltiri e arestat la Craiova, dar norocul îi scoate în cale pe un căpitan rus, căruia îi reparase încă în Cluj, sabia. Acesta, recunoscător, îl eliberează.

În Craiova se susține lucrând într'un atelier de tâmplărie până în vara anului 1849, când se întoarce la Feleac.

La 1850 are norocul să obțină un stipendiu pentru politehnica din Viena. Făgașul carierii lui Micle se croiește în sfârșit, liniștit și sigur.

Aci se distinge numaidecât. În repetate rânduri salvează reușita experiențelor de curs ale profesorului, reparând imediat sau montând potrivit aparatele... „Așa că în mai multe rânduri însuși profesorul exclama, că el ar trebui să aibă cunoștințele mecanice pe care le posedă ascultătorul său și că în această privință ar trebui să ia el lec-

¹⁾ Istrati primise dela G. Popp informația, contrară celeia reprodusă aci după Suci u, că Micle a făcut dreptul la Sibiu.

fiini dela student" (Suci u). Mizera ucenicie de meșteșugar de pe vremuri începe a da roade bune.

Intradevăr profesorul de fizică îi face iscusitului student locuință în institut. Micle își părăsește astfel gazda săracă și năpădită de copii, care mulți ani după aceea își binecuvânta chiriașul român, pentru că o învățase să facă mămăligă, „*acest aliment ieftin și gustos, cu care își nutrește numeroșii săi copii*" (Istrati, după Silași).

La 1855 când își termină studiile, căile ferate austriace i-au oferit un post bine plătit. Micle refuză fără ezitare pentru a asculta de chemarea guvernului moldovean, care-i oferi pentru profesoratul la Academia Mihăileană modestul onorar anual de 10.000 Lei vechi (= 3704 Lei noi).

În Mai 1856 Micle își inaugurează lecțiile ca profesor de fizică, chimie, mineralogie și științe naturale. Mai târziu, după venirea naturalistului, rămâne numai la fizică și chimie.

Își începe misiunea cu o sete de înfăptuire îndelung reținută. A imprimat dela început o notă experimentală lecțiilor sale, creând o nouă atmosferă spirituală. A îmbogățit zestrea laboratorului său, încât după primii ani, aparatele lui, „*se pot compara cu ale altor cabinete din liceele streine*" (Suci u).

Această zestre, spiritualizată prin știința sa, a pus-o la dispoziția întregului public ieșan. „*Intr'același an (1858 n. n.) el cel dintâi a ținut în Iași lecțiuni publice din electricitate și optică cu așa succes, încât sala cea mare rotundă și cele două colaterale dela Academie nu erau suficiente să cuprindă tot publicul ascultător mai vârtos din societatea aleasă a Iașului. Lui dară, iară nu societății Junimea trebuie să i se recunoască inițiativa lecțiunilor publice din Iași*" (Suci u).¹⁾ Profesorul C. Bedreag ne spune că lecțiile publice ale lui Micle erau însoțite de experiențe (l. c.).

Atmosfera pentru științele exacte și în special experimentale se răspândea larg prin virtuosul și savantul experimentator. „*El voia să*

¹⁾ Observăm, că doctorul I. Cihac, sufletul „Societății de medici și naturaliști" din Iași, anunțase încă la 1834 un *curs liber de științe naturale*. Nu știm dacă această întreprindere a lui Cihac poate să răstoarne prioritatea pe care Suci u i-o revendică lui Micle. Este probabil că lecțiile lui Cihac se adresau într'un cerc restrâns — mai mult colegilor săi din Societatea naturalistă. Ele erau destul de speciale și au constituit după D. Bădăre u (O sută de ani de naturalism în România, 1930, p. 58) materialul pentru cartea lui Cihac: *Istoria naturală, Iași, 1837*, întâia carte de acest fel tipărită în românește. „Conferințele publice" ale lui Micle sunt deci probabil întâiele ținute la noi din acest gen. În special trebuie să subliniem experiențele demonstrative ce le însoțeau; în privința lor Micle nu a fost urmat, decât mult mai târziu de unii din conferențarii noștri.

„facă pe toată lumea cu care venia în contact să știe ceea ce știe el“ (Suciu).

Cei mai încântați erau firește elevii, care învăluiau în mister laboratorul și meșteșugul lui Micle, care d. e. în epoca de înflorire a amnarului și a cremenii, își fabrica pur și simplu chibrite.

„Figura calmă a acestui om simpatic ne atrăgea atențiunea“... „laboratorul lui Micle era un soiu de altar pentru care am fi sacrificat cu mare plăcere orele noastre de nebunii spre a-l putea vizita“, își amintește Istrati din timpul cât era elev la liceu. Și întradevăr Istrati nu s'a lăsat până când prin grația preparatorului lui Micle, nu a putut pătrunde „în acel templu sfânt pentru noi“, plin de aparate și substanțe chimice.

Încă în 1858 Micle e numit și la școala militară, unde însă renunță la onorar *„spre a se procura cu dânsul instrumente de fizică, care lipseau cu totul“* (Suciu).

La înființarea universității e numit profesor de fizică și chimie. În 5 ore săptămânale instruește 18 generații de studenți. Abia la 1878 se scindează catedra, el rămânând încă un an, până la moartea sa din 1879 titularul catedrei de fizică.

În 1868 se retrage dela liceu, în schimb în ultimii trei ani ai vieții sale (1876—1879) a fost și director al Școlii de Arte și Meserii din Iași.

Ca profesor conștiincios ce era, își redacta cursurile atât la liceu, cât și la Universitate.³⁾

Doctorul Istrati, citează la 1895 un capitol introductiv, lung și interesant, din manuscrisul lui Micle de *„Chimie organică“*, notând: *... „mult surprinzător e de a vedea cum Micle era la curent în acea epocă (1860—1865) cu cestiunile de chimie“.*

În alt loc Istrati spune: *„Micle era un bun astronom. Toate zilele libere (sărbătorile) le petrecea la Academia Mihăileană în a face observațiuni astronomice. Încă înainte de 1860, elevii liceului dăduseră un bal public în vechea sală a teatrului dela Copou pentru a se aduce mai multe aparate de astronomie și fizică“.* Tot atâtea mărturii ale puterii sale de muncă și ale unei neslăbite hotăriri de a lupta pentru progres. Din nenorocire nu s'a păstrat nicio urmă din cercetările sale, care sunt, pe câte știu, întâiele făcute de vreun Român în această specialitate.

Atât Suciu, cât și Istrati ne vorbesc de atitudinile de demnitate și de devotament pentru instituții, de care Micle dăduse dovadă în

³⁾ Istrati văzuse următoarele manuscrise ale lui Micle: *Mineralogie; Mecanica agricolă (1874—1875), Curs de Astronomie; Botanica sau Phytologia; Zoologia; Chimia analitică; Chimia organică; Chimia experimentală; Fizica.*

cursul tulburărilor dela Academie și în cursul unei grave crize ce se ivise la universitate, la puțin timp după înființarea ei.

Omul calm și serios, savant și devotat, dispunând de o vigoare neobișnuită, a luat partea leului în opera de organizare și conducere a Universității din Iași în primele sale două decenii de existență. A fost o perioadă de timp decanul Facultății, apoi începând cu anul 1867 a fost timp de 8 ani rector, fiind reales în 1871. La 1868 era și senator al Universității.

Acest om plin de energie și de inițiativă era deosebit de simpatizat în societate. Nu vom cita în această privință pe Suciu, care i-a fost prieten și care într'un discurs funebru ar fi putut exagera din justificată induioșare. Dar cu 16 ani după moartea lui, doctorul Istrati află dela profesorul Poni, urmașul lui Micle la chimie, că acesta „*era bunătatea intrupată*“. Iar Hașdeu, care îl cunoscuse și el bine pe Micle, îi comunică lui Istrati: „*Era cel mai bun om și incapabil de a face rău cuiva*“.

Suciu ne spune, că își „*iubea la extrem familia*“. În 1864 se căsătorise cu adolescenta *Veronica Câmpean*, născută la Năsăud, crescută însă dela vârsta de doi ani la Iași. Au avut două fete. În 4 August 1879, simțindu-și sfârșitul, Micle, „*se ruga să i se aducă copilele dela Prut ca să le mai vadă și să le sărute*“. A murit cu această ultimă dorință împlinită, la 6 August 1879.

Ștefan Micle, neînfricatul luptător pentru cultura sa și a semenilor săi, pentru drepturile și onoarea neamului și școlii, creatorul învățământului nostru academic experimental și al unei terminologii fizico-chimice românești, este cunoscut de unii ca un personaj fără însemnătate în romanul lui Eminescu. Este timpul să se facă dreptate memoriei unuia din cei mai mari și mai luminați eroi ai școlii românești. Vieța și opera lui va trebui reluată și cercetată serios, amănunțit, cu pietate, așa cum se cuvine aleșilor unei națiuni.

* * *

Intre Popp și Micle sunt deosebiri de temperament, de educație și de destin. Ei se aseamănă însă prin pregătirea lor profesională, prin misiunea lor și mai ales prin fanatismul cu care și-au îndeplinit-o.

Doi Români arzători care fără poruncă scrisă, numai după bătaia inimii lor, au luptat cu arma pe câmpul de onoare, pentru ca la încetarea luptei să treacă din nou la carte cu o și mai arzătoare pasiune.

„Dascăli ardeleni“ în înțelesul cel mai nobil al cuvântului, povăduind neobosiți știința, iubirea de neam și dreptatea românească.

Organizatori limpezi și neodihniți ai începuturilor noastre de viață și tradiție academică occidentală. Muncitori și arhitecți în același timp, ei au zidit și orientat temelia masivă și modernă a învățământului nostru științific și experimental.

Atât unul, cât și celălalt ne aduc însă mai ales aminte în aceste vremuri grele, că așezăminte mari cer jertfe mari, pe care oamenii aleși știu să le dea din plin.

Căci ctitorii pe care-i pomenirăm, n'au renunțat la măreția clădirii în fața greutăților năruitoare, ci au așezat la temelia ei, simplu și tăcut, jertfa salvatoare: unul jertfa vieții, altul arderea de tot a unei puteri de muncă fără seamăn.

EMIL POP

Notă. Portretul lui Ioan Popp, publicat aci, nu era cunoscut până acum publicului. Este reprodus după o pictură în ulei a lui Mișu Popp, fratele profesorului. Mulțumesc aci d-lui director Constantin Popp din Sibiu, proprietarul picturii, pentru bunăvoința cu care mi-a pus-o la dispoziție spre a fi fotografiată.

Un alt portret al lui Ioan Popp, cu barbă, se găsește în cabinetul decanului Facultății de Științe din Iași. De acolo a fost reprodus în articolul lui Cazanacli din Rev. Șt. V. Adamachi, 1930. Acesta e un portret mai vechiu, decât cel publicat aci.

Portretul din tinerețe al lui Micle l-am reprodus după Istrati (Bul. Soc. Sc. Fisice, 1895), care la rândul-i obținuse originalul dela una din fiicele lui Micle. Un alt portret din ultimii ani ai lui Micle se găsește în proprietatea Facultății de Științe din Iași și a fost publicat de C. Bedreag în Rev. Șt. V. Adamachi, 1942.

CONTRIBUȚIA MEMORANDISTULUI Dr. PATRICIU BARBU LA ÎNTĂRIREA ROMÂNIS- MULUI DIN REGHIN

Dela Petru Maior, protopopul Reghinului și istoricul reînnoșării latinității noastre, care prin scris și prin înfăptuiri epocale și-a eternizat numele în istoria neamului întreg și prin urmare și în istoria vieții Românilor din ținutul Mureșului de sus, cronicarii n'au încrestat multe alte nume mai vrednice până la figura impunătoare a vrednicului memorandist Patriciu Barbu.

Figura lui voim s'o reînviem, din câteva puncte de privire, în legătură cu înfăptuirile sale directe și indirecte, prin care a promovat cu un salt gigantic evoluția vieții românismului din ținutul Mureșului de sus și a Câmpiei, pe teren național, social, cultural și economic.

În epoca memorandumului suferința și durerea Românilor era generală pe întreg cuprinsul pământului locuit de Românii din regatul maghiar.

Legea biblică făcea ca durerea și suferința unui Român să fie simțită de toți; toți Românii știau să se solidarizeze și să acționeze la lovirea unui Român. În același timp fiecare Român se identifica prompt și integral cu suferința și cu lupta colectivității românești.

Astfel se explică constatarea că în procesul memorandumului dela 1892—94 putem întâlni luptători și apărători ai cauzei comune din cele mai diferite ținuturi ale Ardealului îndurerat și nedreptățit.

Ținutul românesc al Mureșului de sus și al Câmpiei nu putea lipsi din această mișcare de revendicare a drepturilor la viață ale națiunii de baștină, precum Mureșul și Câmpia n'a lipsit nici dela bătăliile legate de atâtea jertfe de sânge și de viață din trecutul nostru sbuciumat.

Figurile mari mureșene sunt o dovadă în această privință. Luptătorii eroici, conducătorii politici, comandanții de oaste și mucenicii cauzei sfinte și-au înscris în istoria mureșană numele lor cu litere de sânge și de foc, în frunte cu Constantin Romanu Vivu dela

marginea câmpiei mureșene, Piutic, fostul prefect și tribun al lui Avram Iancu.

În 1848—49 românismul a fost nevoit să lupte pentru dreptul său la viață. Lupta de atunci a fost urmată de trădare. Jertfa de sânge și de viață a fost nesocotită. Au urmat decenii de oprimare și de încătușare a vieții românești. Sufletele au purtat în ele revolta înăbușită. Tăcerea aparentă însă prevestea o nouă erupție de furtună. Deși ea nu s'a produs pe calea armelor, ea a mobilizat și în această luptă toate energiile naționale de pe cuprinsul pământului locuit de Români, între Tisa și Carpați.

Astfel de energii se găseau și în centrul mic al regiunii Mureșului de sus, în orașul Reghin, unde în epoca memorandumului trăiau foarte numeroși Români intelectuali însemnați și de valoare, care erau călăuziți de imperativul menirilor naționale și erau încălziți de flacăra naționalismului luptător și înfăptuitor.

Între acești mureșeni vrednici găsim pe advocații Patriciu Barbu, Todea Aristid, Augustin Chețianu, protopopii Galaction Șagău și Petre Uilacanu, medicul Dr. Alexandru Ceușanu, Eugen Marinovici, mare proprietar, preoții Petre Ciobotariu, Ioan și Vasile Duma, episcopul de mai târziu al Argeșului, Grigorie Nicoară, Alexandru și G. Târnăveanu, Ioan și P. Petra și G. Maier și mulți alții.

Destinul lor era destinul neamului. Cuvântul lor, lupta lor, munca lor și avutul lor era închinat binelui obștesc românesc. Cu toții ocupau poziții sociale importante și cu toții se bucurau de o situație materială cât se poate de înfloritoare, precum și de alipirea plină de iubire a țăranilor.

Suprema lor preocupare era să asigure progresul poporului român din acest ținut pe teren cultural, social și economic.

Pe teren cultural generația lor găsisese deja un drum bine trasat și bătătorit.

Astra-Culturală dispunea în Reghin, de un despărțământ foarte activ, care era considerat între cele mai vechi și mai active. Înființarea despărțământului Reghin s'a produs deja în primii ani ai întemeierii Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, instituțiune care în timpul deceniilor următoare a adus pe seama românismului atâtea roduri binecuvântate. Încă în anul 1862 Astra-Culturală își începe activitatea sa culturală și națională în Reghin sub prezidenția lui Ion Maior, care și-a jertfit întreaga lui avere la altarul închinărilor de credință mântuitoare românească al „Astrei”.

Spiritualitatea întreagă a intelectualilor români mureșeni a dat conținut și viață Astrei-Culturale din Reghin și ei au purtat cu neegalată vrednicie și conștiință stindardul „Astrii” din victorie în victorie.

Încă în deceniul al șaptelea, din veacul trecut s'a luat inițiativa de către ei să se organizeze o petrecere de vară în Reghin, la care se întrunea intelectualitatea românească nu numai de pe valea Mureșului și Gurghiului și de pe Câmpie, ci din depărtări mari, dela Bistrița, Năsăud, Cluj, Dej, Gherla, Blaj, Alba-Iulia, Brașov, etc.

Balul de vară, dela 10 August din Reghin, din ziua târgului de țară, era un mare praznic pentru acest miez de țară. Importanța acestei zile era egală cu o sărbătoare națională. Intelectualii și poporul din sute și sute de sate românești se pregătea pentru această sărbătoare, în care se manifesta cu o forță amenințătoare vigoarea și avântul viu de viață a românismului. Poporul satelor românești se prezenta în ținută de mare sărbătoare, în costume naționale înflorite și variate după regiuni și după sate. Ziua de târg dela 10 August prin urmare nu era numai un prilej de târgueli, nici pentru țăranii dela munte și de pe Câmpie, ci o zi de reculegere sufletească de petrecere, de întâlnire între prieteni și cunoscuți, dar mai ales între fete și flăcăi.

Ziua de 10 August era un târg de fete pentru acest ținut, unde se întâlneau două regiuni cu produse opuse: industria lemnului dela munte și bogăția cerealelor de pe Câmpia mănoasă a Ardealului.

În Munții Apuseni, pe piscul muntelui Găina, se mai țineau an de an, târguri asemănătoare.

Târgul de fete dela Reghin, era în trecut și este și astăzi, identic cu târgul de fete de pe Găina din ținutul Moșilor.

La petrecerea de vară dela 10 August din Reghin Astra-Culturală organiza concursuri și distribuia premii celor mai frumoase costume naționale. Imbrăcămintea cea mai preferată era costumul național. Pauza mare dela acest bal constituia pentru tineretul dela studii, elevi de liceu, studenți universitari, teologi și viitori învățători, un prilej de manifestare culturală și națională: se jucau dansuri naționale, călușerul, se cântau doine și imnuri naționale. Vigilența celor cu pene la pălărie în orele târzii din noapte fiind adormită, pavilionul din parcul orașului răsună de piepturile tinerilor care intonau: Deșteaptă-te Române...

Din îndemnul comitetului „Astrii” și a intelectualilor din Reghin, familiile care își aduceau fetele la acest bal, aduceau toate bunătățile artei culinare de acasă, care bunătăți ospătau gama întreagă de dansatori ai domnișoarelor. Deci praznicul mare era urmat și de un mare ospăț. Amintesc acest particularism, pentru că în cursul timpului s'a părăsit cu totul acest obicei românesc. Venitul acestor petreceri era destinat scopurilor culturale urmărite de „Astra”.

Activitatea „Astrei” din acest ținut a fost apreciată și de conducerea dela Sibiu, care a decis și a ținut la anul 1888 adunarea sa generală în orașul Reghin.

Cu prilejul adunărilor generale ale despărțământului s'au discutat o serie de probleme naționale, iar dela soluționarea lor se aștepta întărirea pozițiilor naționale românești, se aștepta un progres nu numai cultural, ci și economic, care să aducă ajutorarea țăranilor în primul rând, ca să ajungă la o stare materială mai bună.

Discuțiunile din jurul acestor probleme au inflăcărat și au însuflețit în așa mare măsură intelectualitatea mureșenilor și a celor din Reghin, încât ei au hotărât înființarea unei bănci românești și în Reghin, după ce nu cu mult în urmă, în multe orașe din Transilvania s'au întemeiat numeroase instituțiuni bancare similare.

Problemele care au dus mai târziu la întocmirea memorandumului către regele-impărat, au fost și ele discutate în ședințele congresului „Astrei” dela Reghin, în care ședințe s'a dat însă alarma de a se ocupa neîntârziat poziții economice în viața poporului român.

Ideea înființării unui institut bancar aruncată odată în conștiința conducătorilor mureșeni, nu le-a mai dat liniște, ci ea a frământat sufletele și a agitat inimile. Conștiința lor de Români și sentimentul lor de datorie, ce aveau de îndeplinit față de națiunea lor, i-a determinat să caute și să găsească soluțiuni pentru realizarea idealului urmărit.

În acest scop trebuiau oameni însuflețiți, trebuiau bani și era nevoie de un local.

Mai mult decât oricare dintre intelectualii mureșeni, se frământa, în această problemă, avocatul Patriciu Barbu, care și până acum a dat cea mai largă contribuțiune de muncă și de jertfă materială mișcării Astrei-Culturale din acest ținut.

Prin ținuta lui de luptător intransigent al românismului și prin calitățile și însușirile sale spirituale și fizice impunătoare s'a situat în fruntea societății românești din toată regiunea.

Sfatul lui era înțelept tâlcuit, cuvântul lui era ponderos, iar hotărârile sale erau urmate de toți fără șovăire. Cu toți așteptau dela el îndrumare, inițiativă și faptă.

Realizările la care s'a ajuns prin el au dovedit că așteptările nu s'au înșelat.

Sub dominația străină și dușmănoasă era foarte greu să găsești un local de bancă, situat în loc potrivit în piața mare a Reghinului. Dar inima lui de părinte al românismului a găsit soluțiunea cea mai potrivită și din acest punct de privire al necesităților imperioase.

La începutul anului 1886 a convocat la sine acasă intelectualii mureșeni, în fața lor și-a expus planul său pentru înființarea băncii românești din Reghin.

A oferit gratuit în acest scop aproape un etaj întreg din casa sa, care era situată în piața orașului, în locul cel mai frumos și cel mai potrivit.

De sigur intelectualii au aprobat și au primit cu entuziasm oferta inițiatorului vrednic.

Tot în această întrunire s'a primit propunerea lui Patriciu Barbu ca instituțiunea lor bancară să fie botezată cu un nume care spune totul, care nu poate fi nici tradus în altă limbă, nici exprimat altfel decât românește: „*Banca Mureșana*“.

S'a ales apoi comitetul de conducere al băncii, care a întrunit figurile cele mai de seamă ale Reghinului: Patriciu Barbu a fost proclamat de președinte și jurisconsultul băncii; iar ca membrii în comitet însărcinați cu diferite încredințări au fost aleși: protopopii Galaction Șagău și Petre Uilacanu, Petre Ciobotaru preot, Todea A. și Chetianu Augustin avocați, Eugen Marinovici mare proprietar.

Cu această echipă a pornit noua instituțiune bancară pe drumul misiunii sale, sub conducerea lui Patriciu Barbu. Grație înțelepciunii sale și a tactului său, instituțiunea s'a impus ferm și rapid. Ea a devenit o adevărată fântână de binefaceri, care a dus la înflorire și la bunăstare materială românismul ținutului. În viața băncii de până acum nu s'a ivit niciun moment critic, care i-ar fi clătinat existența, deși la conducerea ei au urmat după Barbu alte echipe, care toate i-au lărgit cadrele, i-au consolidat terenul și i-au sporit avutul și prestigiul.

Am putea spune că ea a devenit încă sub P. Barbu o cetate puternică a românismului din acest miez de țară.

De aici s'a răspândit încurajare, însuflețire, rezistență și credință în biruința finală a luptelor de afirmare ale vieții și vrierilor românești.

O dovedește aceasta în deajuns și sentința de condamnare a vrednicului luptător naționalist Patriciu Barbu în procesul Memorandului, fiind și inima lui, lovită de vrășmașul hain, alături de ceilalți martiri ai neamului.

Pentru Reghin și pentru ținutul Mureșului de sus condamnarea apărătorului drepturilor românești este o mândrie, prin faptul că se găsește în numărul celor condamnați pentru cauza comună.

Adevărul biblic se sfințește încăodată prin condamnarea lui: „Tot cel ce se înalță, umilise-va“.

Patriciu Barbu s'a înălțat prin faptă și prin jertfă, prin iubire și prin sacrificiu la scara de conducător al destinului românismului dintr'un miez de țară.

Ca și Apostolii Domnului a primit cununa de spini ai umilirilor din ținuturile vrășmașe. Dar Mântuitorul despre unii ca aceștia a afirmat cu tărie în predica sa de pe Munte: „Fericiți sunt cei prigoniți pentru dreptate“...

Dar vrednicia lui Patriciu Barbu nu consistă numai în înființarea institutului de credit Banca Mureșană, nici numai în condamnarea sa simbolică pentru Neam, ci el a dus și la alte înfăptuiri importante pentru viața românismului mureșan.

Dumnezeu nu i-a dat niciun urmaș. Clădirea în care a instalat instituțiunea creată și condusă de el, după moartea lui a ajuns proprietatea Băncii Mureșană, unde se găsește și azi. Iar spiritul său ocrotitor și luptător, de sigur, veghează acum ca vremelnica nedreptate, care s'a abătut asupra ținutului pe care l-a servit cu credință și elan neîntrecut, să nu poată sdruncina niciun atom din așezămintele întemeiate de mintea lui, de voința lui și de inima lui bravă, care la 1902 s'a oprit să mai bată.

O altă proprietate a lui, situată în frontul estic al pieții orașului Reghin, a ajuns în proprietatea protopopiatului ortodox al Reghinului.

Ortodocșilor români din Reghin li s'a interzis multă vreme să-și zidească biserică în oraș. Dealtminteri se știe că și Petru Maior numai prin lupte eroice a izbutit să zidească biserica unită, la marginea de vest a orașului, pe o stradă laterală.

În anul 1908, când s'a pus problema categorică și fără discuție a construirii bisericii ortodoxe din Reghin, autoritățile din nou s'au opus ca această biserică să aibă intrare din piața orașului. Astfel protopopul Șagău și adunarea protopopească din care făcea parte și părintele meu, viceprotopopul Grigore Nicoară precum și frații Popescu, au decis să construiască biserica în grădină, după clădirile de către stradă, de unde nu se vedea prezența unei biserici străine pentru vrășmașii seculari ai vieții românești.

După Unirea Mare și Sfântă însă grija noastră supremă a fost să deschidem orizont larg și cărare deschisă către Altarul Domnului și al închinărilor și izbăvirilor noastre.

Clădirile din fața bisericii s'au demolat și s'a construit prin jertfa noastră o casă parohială alături, în stil românesc, ca astfel să scriem o nouă pagină în istoria mureșană și să ne apropiem de vrednicia marelui înaintaș P. Barbu și ai tovarășilor săi de credință, de vrere și de faptă românească.

Dr. EUGEN NICOARĂ

Președinte al desp. Astra—Reghin

ROMÂNI ȘI SLOVACI DE-A-LUNGUL VEACURILOR

Legăturile prietenești, care unesc astăzi poporul slovac cu poporul român, datează de secole. Ele se pot urmări istoricește în timp încă de prin veacurile al X-lea și al XI-lea, continuându-se fără întrerupere până în ziua de azi.

Rândurile de mai jos sunt menite să lămurească aceste legături raportându-le mai ales la Statul feudal, care s'a interpus la un moment dat între această ramură a Slavilor de Apus și reprezentanții latinității la Dunărea de jos.

* * *

Coborînd prin pasurile Beschizilor poloni ori venind din spre Vest, peste Carpații Albi, spre valea roditoare a Vagului, Slovacia se așezară în patria lor de azi prin veacul al VI-lea, pe vremea când începuse roirea popoarelor slave din patria străslavă, aflată undeva la Răsărit de mlaștinile Vistulei (mlaștinile Rokitno). Pe acolo, pe unde mișunaseră odinioară triburile Quazilor și Marcomanilor războinici, ale Hasdingilor vandalici și ale Lakringilor, ale Goșilor, ale Herulilor și Longobarzilor, se așezară Slovacia, purtând în urmă lupte îndârjite cu Avarii, al căror jug reușiră să-l scuture în 624 sub conducerea negustorului franc Samo, care întemeie în acel an primul Stat al Slavilor apuseni.

Când, la sfârșitul veacului al VIII-lea, după înfrângerea și desființarea Avarilor de către Carol cel Mare, Francii ajung în atingere cu Slovacia, intră în scenă un nou popor, care, sub raport cultural, va influența în mod deosebit Statul abia închiegat al Slovacilor. În țara păgână a acestor Slavi arhiepiscopia de Salzburg, fondată de Carol cel Mare, răspândi creștinismul și ca urmare a puternicei activități misionare a călugărilor germanici prințul Pribina, deși păgân, se învoi să clădească pe la 833, în cetatea sa de scaun Nitra, prima biserică creștină din Slovacia și chiar din aceste părți ale Europei.

Situați în centrul Europei, în arcul carpatic și deasupra celui alt arc al Dunării de mijloc, Slovacii întreținură, deci, legături timpurii cu Nordul și Vestul germanic, dar și cu Sudul bizantin prin mijlocirea Veneției, redusă prin secolul al IX-lea sub stăpânirea bazileului din Constantinopol, ori pe vechile drumuri balcano-dunărene, prin mijlocirea Bulgarilor, cu care era legat spre sfârșitul amintitului veac Statul slovac — imperiul Moraviei Mari de pe atunci — prin înțelegeri comerciale.

Imperiul Moraviei Mari, întemeiat pe la 840 de către Moimir, uzurpatorul lui Pribina, căută să se desfacă din legăturile ce-l uneau cu Vestul germanic, care părea să-i amenințe neatârhnarea, și se îndreptă spre îndepărtatul Bizanț, către care în 863 porneau solii prințului Rastislav, cerând misionari pentru propagarea creștinismului. Acești misionari nu întârziară să vină în persoana așa zișilor Apostoli slavi, Chiril și Metodie, ai căror discipoli, în activitatea lor misionară, vor fi ajuns și prin părțile noastre.

S'a afirmat că între pământul locuit de Români și imperiul Mării Moravii ar fi existat o învecinare teritorială raportată la ducatul lui Menumorut, cu toate că, necunoscând precis hotarele Moraviei Mari — unii susțin că s'ar fi întins spre Est doar până la fluviul Garan (Hron), alții, mult mai spre răsărit — nu se poate afirma cu certitudine acest lucru.

Nici încercarea, de a stabili o legătură teritorială între Transilvania și Moravia Mare prin mijlocirea unui Stat bulgar întins la Nord de Dunăre până la Tisa superioară, nu este mai reușită, deoarece existența unui astfel de Stat nu poate fi dovedită istoricește.

Sub urmașul lui Rastislav, Svätopluk, Statul slovac atinse cea mai mare întindere teritorială și cea mai respectabilă putere. După stingerea din viață a lui Svätopluk, la anul 894, Statul slovac al Mării Moravii avu să sufere invaziunile Cehilor, ale Sârbilor luzacieni, ale Nemților și, în fine, ale Ungurilor, sub stăpânirea cărora căzu pe la începutul veacului al X-lea, pierzându-și independența.

De aici înainte pământul slovac se încadră într'un nou organism statal, de care fu nevoită să-și lege soarta, pe la sfârșitul veacului următor și în celelalte două veacuri următoare, și Transilvania noastră. Prin acest ic maghiar, înfipt în fostele teritorii ale Slavilor panonici, pământul românesc al Transilvaniei se simți legat de pământul slovac uzurpat de Arpadieni în acești zori turburi ai istoriei noastre naționale. Mărturii toponimice anterioare înfiripării primelor organizațiuni de stat la Sud de Alpii Transilvanici, atestă curenți de migrațiune păstorească din spre Transilvania către regiunile slovace ale Ungariei arpadiene.

Așa, în anul 1113 se amintește în comitatul Nitra localitatea Villa Staul, care prin 1356 devine Olastal (= Staul român), iar în secolul al XV-lea Alistal, numire ce indică o străveche colonizare de păstori români, care, iradiind din Transilvania, au ajuns pe culmile munților, de-a-lungul Slovaciei, până în Moravia așa zisă valahă (Valašské Moravsko).

Dar, ceea ce unește încă în acest al XII-lea veac și în cel următor țările române cu regiunile slovace, este puternicul val al colonizării germane, pornit de mai înainte vreme spre întregul Est și Sud-Est european, presărând cu colonii germane fondate pe dreptul augsburgic ori magdeburgic atât regiunile miniere montane ale Slovaciei nordice și centrale, cât și Nordul și Sudul Transilvaniei noastre și poalele Carpaților răsăriteni și meridionali.

Printr'un interesant paralelism istoric, aceeași soartă nenorocită o avură la începutul celui de al XIII-lea secol atât Slovacia, cât și Transilvania, sguduite și însângerate de năpraznicele raiduri ale Tătarilor, care, după prăbușirea oștilor rusești la râul Kalka (1223), străbătură în goana cailor, cu jaf și pârjol, câmpiile Poloniei, văile Transilvaniei și Slovaciei, silind pe înspăimântatul rege ungar Bela IV să caute scăpare în cetățile maritime ale Dalmației insulare.

Sub un urmaș al lui Bela IV, Andrei III, ultimul Arpadian, Statul ungar intră în doscompunere. Cel care în Nordul slovac dădu expresiune tendinței de autonomie locală fu Matouš Čák din Trenčín. El reuși să-și asigure stăpânirea neatârnată asupra întregii Slovacii apusene și centrale. Rezidând în lux în puternica lui cetate dela Trenčín, ajutând pe tânărul Václav al Boemiei să ia tronul ungar după moartea ultimului Arpadian, luptând apoi vreme de 15 ani împotriva noului rege, Angevinul Carol Robert, Matouš Čák apare ca un Domn de sine stătător al Slovaciei. Invins în 1311 la Rozhanoviec lângă Košice, el continuă să se afirme independent în Slovacia apuseană, pe care Regatul o putu încorpora abia în 1321, când Matouš Čák Trenčiansky închise ochii. Nu se cunoaște precis caracterul etnico-politic al înjgheburii statale a lui Matouš Čák, dar, ceea ce interesează aici, în această pornire antagonistă, în această orientare centrifugală în raport cu autoritatea regală a proaspătului Angevin, Slovaca din Trenčín se înfrățește cu voievodul Ladislau Borș din Transilvania noastră, autocrat puternic, care izbuti să pună mâna chiar pe „Sacra Coroană” a regilor ziși apostolici, smulgând-o Bavarezului Otto din celebra familie de Wittelsbach, competitor și el, alături de Carol Robert, la tronul Ungariei. Și pe aceeași linie politică se mișcă și Basarab cel Mare dela Argeș, căutând neațârnarea moșiei lui și răpunând în lupta dela Posada (1330) trufia regelui angevin, continuator nefericit al tradiției politice arpadiene, care

considera plaiurile Țării Românești drept „aliquae partes nostrae ultra Alpes existentes”. Înainte de această memorabilă bătălie, *Chronicon pictum Vindobonense* povestește, că un baron credincios (*fidelis baro*) al lui Carol Robert, anume Donch, comite de Zolyom (Zvolen) și Liptó (Liptov) a încercat să-l înduplece pe rege să se înapoieze din expedițiunea pornită contra Domnului Țării Românești, dar nu a reușit. Astfel regele Ungariei merse spre dezastrul dela Posada. Donch, care luă parte la teribila bătălie, este deci în întâmplările dela 1330 o nouă trăsură de unire între noi și Slovaci, căci — după cât se pare — acest înțelept curtean al lui Carol Robert, acest puternic *zeman* la Zvolen și Liptov în Slovacia, care-și părăsise casa și rosturile lui pentru a-și apăra regele în cheile din îndepărtății Carpați meridionali, va fi fost de origine slovacă.

La sfârșitul veacului a-l XIV-lea și în veacul următor voievodul transilvan Stibor, Polon de prin părțile Slovaciei, renumitul Stibor de Stibořic (Scziebor ze Sczieborzic), reprezintă iarăși un moment din relațiunile slovaco-române, sintetizând aceste legături în chiar titlul ce-l purtase, acela de: „Stibor voievodul Transilvaniei, comitele comitatelor Trenčín, Bistrica, Nitra și Solnok, precum și Domnul perpetuu al fluvului Vaag”. El luă parte la cruciata dela Nicopol în 1396, alături de Domnul Țării Românești, Mircea cel Bătrân, pe care-l ajută apoi contra uzurpatorului Vlad. Alături de spii Țării Românești, ai Moldovei și ai Transilvaniei Stibor făcu parte și el din delegațiunea condusă de Grigore Cambalak, care participă în 1415 la conciliul din Constanța, unde fu dat pierzării părintele husitismului ceh, Ioan Hus.

După moartea lui Ioan Hus husitismul, fragmentat într-o mulțime de grupări ce se dușmăneau reciproc, apucă drumul pribegiei. Și în această diasporă a husitismului, prin 1420, husiți slovaci și unguri din Slovacia ajunseră până în ospitaliera Moldovă a lui Alexandru cel Bun.

Luptătorii taboriți ai lui Žižka străbătură mereu pământul slovac, dând grele lupte cu Ungurii lui Sigismund de Luxemburg. Și, poate, din spiritul revoluționar al acestor Taboriți și din așezările lor democratice, ale unei mari dreptăți sociale, să-și fi tras îndemnul însăși revoluția transilvană din 1437—1438, înrudită cu mișcările cehe prin revoluția călugărului slovac Blasko, încrâncenare sângeroasă a țăranilor din regiunea Trnavei contra nobililor slovaci și unguri, aidoma celei a oropsiților lui Antonie Magnul din centrul și de prin părțile nordice ale Transilvaniei.

Tot în veacul al XV-lea raporturile slovaco-române înregistrează interesantul episod al Moravului catolic Jan Jiskra din Brandýs. Șef al atâtor bande husite el neliniști ani de zile părțile slovace ale Un-

gariei, ajungând la un moment dat să stăpânească „de jure”, pentru nevârstnicul Ladislau Postumul, întreaga Slovacie, guvernând de sine stătător, ca un nou Matouš Čák, în înfloritoarele orașe Košice, Levoča, Bartfeld, Kremnitz, Schemnitz, Neusohl, Königsberg, Pukanz, Libethen, Prešov, Käsmark, Trnava, Nitra și Trenčín.

Când, după moartea nenorocită în lupta dela Varna (1444) a Jagiellonului Vladislav Varnencyzk, Ioan Huniade ajunsese guvernator al Ungariei la anul 1446, el se decise să termine cu supărătorul Morav din ținuturile slovace ale regatului, unde Românul însuși stăpânea întinse domenii în Trenčín, Nové, Zámky și Mukačevo. În lupta dela Lučenec (1451) însă, Românul Iancu din Hunedoara fu învins de cetele ceho-slovaco-polone ale lui Jiskra. Inscripția amintitoare a acestei înfrângeri — un grafit în peștera dela Jasov din Slovacia — purtând data de 25 Februarie 1452, deci la scurt timp după luptă, și spunând: „Toho Walacha u Luczencze porazili”. („Au învins pe acel Valah la Luczenecz”), este prima mărturie a originii române a lui Ioan Huniade, cu șase ani mai timpurie decât cea a lui Aeneas Sylvius din opera lui „De Europa” (scrisă în 1458), care era considerată până azi drept cea mai veche atestare a originii viteazului Român, a cărui origine și ale cărui strălucite fapte de arme le pomeneste pe larg și analistul Ioan de Turóc, Slovak și el, originar din Turiec.

Sub urmașul lui Iancu, sub fiul său Matia, cetele lui Jiskra din Brandýs fură înfrânte și desființate și el însuși, adus la ascultare, părăsi întinsele domenii slovace pentru domeniile din Șiria, Șoimuș și Lipova de prin părțile noastre.

Tot Matia Corvinul, la Curtea căruia trăiră atâția Cehi, ca umanistul Jan din Rabšteín și Moravul Jan Filipec (Bosák), episcop de Olomouc și de Oradea, întemeie în Slovacia, la Bratislava, prin al șaptelea deceniu al veacului al XV-lea, o școală superioară, Academia Istropolitană, al cărei nume îl reeditează peste veacuri „Universitas Slovaca Istropolitană” de azi.

Și tot în cadrul legăturilor acestor vremuri trebuie să amintim că, poate, delicatul gravor în piatră al lui Ștefan cel Mare, Mistr Jan, care a împodobit lespedea de pe mormântul lui Bogdan I în biserica de piatră din Rădăuți, va fi fost și el un Slovak pribegit prin părțile Moldovei, poate chiar acel Mistr Jan, „školník a pisár” (notar și scriitor orășenesc), care trăi tocmai pe vremea aceasta în orașul Žilina din Slovacia.

S'a afirmat că însuși logofătul lui Ștefan cel Mare, Ioan Tăutul, acel bun cunoscător de latinească, ar fi fost de origine slovacă, co-

nexându-se numele său cu acela de Tót = Slovak. Dar, întru cât Tót putea să însemneze și Sloven și întru cât lipsesc alte elemente pentru caracterizarea lui etnică, originea lui slovacă nu poate fi dată ca sigură.

Probabil — până azi chestiunea nu a fost lămurită — că și clericul anonim, care scria atât de elogios despre marele Domn al Moldovei, Ștefan cel Mare, și căruia i s'a presupus o origine română să fi fost tot un Slovak, în această vreme de puternică expansiune culturală cehă și slovacă spre răsărit. În tot cazul, cronica ce ne-a lăsat-o autorul anonim a fost aflată în Slovacia, în localitatea Dubnic, de unde își trage și numele de Chronicon Dubnicense. Și am încerca să ne gândim aici — simplă ipoteză, — că autorul acestei cronici ar putea fi chiar renumitul Jan Filipec, Moravul bun cunoscător de carte latinească, ajuns episcop al Oradiei, de prin părțile noastre, a cărei regiune o cunoaște atât de bine. Chestiunea autorului anonim al Cronicei dela Dubnic ar putea fi reluată în această direcțiune, dacă s'ar putea stabili documentar relațiunile acestui vlădic cu Ștefan cel Mare, precum și cu voievodul transilvan Bartolomeu Dragfi, în familia căruia s'a păstrat cronica înainte de a fi ajuns în posesiunea latifundiarului Illésházi, proprietar al satului slovac Dubnic.

În luptele purtate de Matia Corvinul ori de Poloni contra lui Ștefan cel Mare, ca, de pildă, în cea dela Baia (1467) și în cea din Codrii Cosminului (1497) cetele cehe și slovace luptară în armata ungară și polonă împotriva Moldovei.

Și mai departe, în primii ani ai veacului următor, pe vremea lui Bogdan cel Orb, ori mai târziu, pe vremea lui Petru Rareș, Polonii trimiseră de atâtea ori contra Moldovei, alături de oamenii lor, cetele mercenare ale Cehilor și Slovacylor, ale căror nume se află înregistrate în Actele militare (Akta wojskove) din Archiv Gtowny—Varșovia, publicate de profesorul universitar din Brno Dr. Josef Macůrek.

În acest prag de veac, când în câmpiile dela Mohács (1526) Regatul ungar primi lovitura de grație, Slovacia deveni centrul Ungariei însăși, Ungarie redusă sub raport teritorial aproape numai la ceea ce fusese Ungaria superioară de odinioară. În această Slovacie, la Trnava, își desfășură rodnică lui activitate marele umanist de origine română Sibianul Nicolaus Olahus (1493—1568), care fondă acolo un bine organizat seminar teologic, bază a Universității Pazmaniene de mai târziu, care în veacul al XVIII-lea fu mutată la Budapesta, unde există până azi sub numele de Unversitatea lui Petru Pázmány. În această Trnavă slovacă, în biserica Sf. Nicolae, își doarme somnul de veci primul nostru umanist, înconjurat de purtarea de grije și de aleasa recunoștință a națiunii slovace.

La universitatea, care răsări din sămânța aruncată în ogorul slovac de învățatul umanist român, studiară în veacurile XVII și XVIII o mulțime de studenți transilvăneni înfrățindu-se la învățătura catolicismului cuceritor cu atâți studenți cehi, moravi și slovaci. Așa, la anul 1667 se amintește un Szaplanczay Ladislaus nobilis Valachus Marmarosiensis, a cărui origine etnică română este afirmată în mod expres. Tot la universitatea din Trnava fu prin 1659—1660 profesor de etică și logică. Slovacul Ioan Lingo, în care răposatul Nicolae Iorga și Andrei Veress vroiau să vadă un Român, deși cataloagele iezuite din 1651, 1660 și 1681 îl arată a fi de origine slovacă: „Joannes Lingo Slavus Binozienis”. Acest Ioan Lingo fusese prins de către Tătari în 1663 lângă Trnava, în expediția turco-tătară din acel an, la care lua parte și Domnul Țării Românești Gligorașcu Vodă Ghica. Acesta avea să pribegească mai târziu (1668—1670) prin orașele slovace Levoča și Košice. Răscumpărat de Gligorașcu Ghica din mâna Tătarilor, Slovacul Ion Lingo fu trimis de către logofătul Domnului, Traian (Drăghici) Cantacuzino, în Țara Românească, să învețe carte pe fiul acestuia. Nu se știe cât va fi stat Slovacul în Țara Românească, dar este sigur că a reușit să învețe limba română cât timp petrecu în casa lui Traian Cantacuzino, cum rezultă dintr'un document din anul 1664.

La universitatea din Trnava fu profesor începând din 1650 și Românul iezuit din Caransebeș Gabriel Ivul, care studiasse la colegiul iezuit din Trnava prin 1636, fiind înscris în catalog astfel: Gabriel Ivul nobilis Valachus Karansebesiensis. El își sfârși zilele în 1678 în Slovacia și fu înmormântat la Kosice.

Dar, revenind la vremea lui Olahus, se cade să amintim că un contemporan slovac al său, Ioan Boza, numit și Sambucus, un învățat umanist din Trnava, a cărui activitate se întinde până spre sfârșitul veacului al XVI-lea, se interesează în cercetările sale și de țările noastre, editând în 1566 la Viena o hartă a Transilvaniei, care a fost reprodușă apoi și în alte cărți.

Spre sfârșitul acestui agitat secol al XVI-lea Slovacia habsburgică, ca și Țara Românească a lui Mihai-Viteazul, susținu grelele lupte contra Turcilor, apărând cetățile de hotar dela Dunărea de mijloc. Și, în acest paralelism, Slovacia și România se regăsiră odată mai mult pe linia eternului ideal politic de apărători ai creștinătății împotriva pericolului otoman.

Prin Slovacia trecu în chiar anul morții sale viteazul Mihai, pentru a se împăca la Košice cu Basta și a porni împreună contra nestatornicului Sigismund Báthory.

După moartea tragică a lui Mihai-Viteazul, ani de zile, pământul slovac fu străbătut de o seamă de prierbegi români de sânge domnesc, refugiați politici, din fața amenințării turcești, în Slovacia împăratului. Strămtorați de datorii, petrecură zile grele prin Slovacia sudică Marcu Vodă, Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai-Viteazul, și, după moartea lui, văduva sa, Doamna Anca, și fiul ei Mihai, apoi Radu Șerban, Ioan Movilă, fiu al lui Simion Movilă, și alți Români, aruncați de valurile sorții și de politica lor necugetată în Trnava Slovaciei, cu ai cărei locuitori avură atâtea legături însemnate de documentele vremii.

Din această Trnavă slovacă iezuiții, aduși acolo la 1561 de către Românul Nicolaus Olahus, vor porni acțiunea de convertire la catolicism a Românilor din Transilvania, în calitatea lor de membri ai Prov. Austriae Societatis Jesu, alături de atâți Cehi și Moravi, aparținători de Provincia Bohemiae Societatis Jesu, care lucră în Transilvania în același scop. În 1726 se tipări la Trnava un catehism catolic în limba română cu litere chirilice destinat Românilor uniți din Transilvania.

Un iezuit din Bratislava, Carol Péterffy, fu chemat în 1743 de către Constantin Mavrocordat în Moldova, pentru a scrie o istorie a Românilor. Un manuscris al său aflat la Biblioteca Universității din Budapesta, în colecția Kaprinai, XXV, și intitulat: „*Prodromus historiae Principatus Valachiae et Moldaviae dissertatio praevia*”, pare a fi începutul operei celei mari a lui Péterffy, la a cărei scriere se dedicase din îndemnul Domnului român și pe care nu o putuse termina din cauza bolii, pe care a contractat-o pe drum, când revenea în Slovacia din Moldova, unde își adunase materialul istoric necesar.

Tot la începutul acestui secol, al XVIII-lea, la colegiul iezuit din Trnava studie și Românul Ioan Micu din Sadu, episcopul de mai târziu Ioan Inochentie Micu-Klein (1692—1768), aprigul luptător pentru drepturile Bisericii și nației române.

Contemporani cu el, Slovaci Samuel Timon și Matěj Bel închină în operele lor pagini întregi pământului locuit de Români și însuși trecutului nostru istoric ori stării de pe atunci a poporului român din Transilvania. În deosebi ultimul, în operele lui: „*Notitia Hungariae novae historico-geographica*”, „*Adparatus ad historiam Hungariae*” și „*Compendium Hungariae geographicum*”, acordă o atențiune particulară neamului românesc.

Multiplu paralelism s'ar putea desluși între evoluția istorică a poporului slovac și a poporului român în acest al XVIII-lea veac! Figura eroică a haiducului Jánošík al Slovacilor, luptător pentru dreptatea socială slovacă, la începutul secolului al XVIII-lea, amintește aspra

figură a lui Horia, luptător contra nobilimii pentru același ideal, spre sfârșitul aceluiași secol.

În ordine culturală se cuvine să subliniem paralelismul între activitatea reformatoare a preotului catolic Anton Bernolák (1762—1813) și a profesorului protestant L'udovit Štúr (1815—1856) din Slovacia, și activitatea lui Petru Maior la Români și a lui Vuk Štefanović Karadžić la Sârbi, care se străduiră cu toții, cam în același timp, să dea o înfățișare nouă limbilor lor naționale.

În secolul al XIX-lea paralelismul s'ar putea întinde asupra revoluției din 1848—1849, când Ungurii, luptând contra Austriei pentru independența lor, ridicară împotriva lor pe Croații lui Jelačić, pe Slovaci lui L'udovit Štúr, Michal Miloslav Hodža și Jozef Miloslav Hurban, ca și pe Românii lui Andrei Șaguna, Bărnuțiu și Avram Iancu, toți căutând să scape de jugul maghiar, ajutând Monarhia habsburgică.

„Lupta pentru adevărată libertate a popoarelor și indivizilor în vechea Ungarie, spune undeva Milan Hodža, a izbucnit la 15 Mai 1848 la Blaj, în focarul mișcării naționale române, după cum la 1 Mai la Karlovci la Sârbi și la 10 Mai la Slovaci în Liptovsky Sv. Mikuláš. Pionerii libertății și ai democrației în anul 1848 n'au fost nici pe departe, în așa măsură, Ungurii, cât Slovaci, Românii și Sârbii.”

În 26 Aprilie 1849 conducătorii Românilor și ai Slovacilor redactară la Viena un memoriu semnat de episcopul Andrei Șaguna și de Slovaci Kozáček, Štúr, Hodža și Hurban și-l înaintară guvernului central, dând expresiune tendințelor lor de autonomie locală, în totală opoziție cu ideea de Stat ungar în cadrele preinsei Coroane apostolice a lui Ștefan zis cel Sfânt.

Dar după revoluție, speranțele lor fiind înșelate, atât Slovaci, cât și Românii, căutară să-și asigure organe publice menite să garanteze conservarea ființei lor naționale împotriva Ungurilor. În acest scop, la 1861 luă naștere „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român” (Astra), înfrățind pe toți Românii din Transilvania, desbinați prin politica habsburgică în două tabere. Tot din aceleași motive, cu doi ani mai târziu, în 1863, Slovaci puseră și ei bazele asociației „Matica Slovenská”, la care aderară atât Slovaci catolici, cât și cei protestanți, atât de învrăjbiți până atunci între dânsii.

Peste câțiva ani, când, în urma dualismului din 1867, Slovaci și Românii se văzură tot mai amenințați de furia maghiarizantă, ei își strânseseră rândurile și porniră la o luptă organizată contra dușmanului comun. De aici înainte ei vor duce unii lângă alții lupta contra opresiunii maghiare, își vor sprijini reciproc revendicările lor față de Statul ungar, își vor alina reciproc suferințele. În 1891, când o delegație de

Români transilvăneni, condusă de Aurel Mureșianu, vizită expoziția din Praga, unde un stand special fusese destinat Slovaciei, Românii duseră tratative în legătură cu colaborarea slovaco-română contra opresiunii maghiare. Pe linia acestei colaborări cordiale, delegațiunea memorandiștilor români fu salutată călduros la Viena în 1892 de către Dr. Pavel Blaho, reprezentantul tinerimii slovace, care într-o însuflețită cuvântare susținu cu convingere cererile Românilor. Tot în 1892, în Septemvrie, Dr. Eugen Brote, vicepreședintele partidului național român din Transilvania, avu importante consfătuiri la Turčiansky Sv. Martin cu fruntașii slovaci Pavel Mudroň, Matúš Dúla, Svetozar Hurban și alții, luând măsuri pentru organizarea rezistenței comune contra Ungurilor. În toamna aceluiași an reprezentanții Slovacilor Pavel Mudroň, Matúš Dúla și Miloš Štefanovič se întâlniră la Viena cu reprezentanții Românilor, Ioan Rațiu, Eugen Brote, și Aurel C. Popovici, și întocmiră un program de acțiune comună, program care fu semnat de ambele delegațiuni naționale. Prima manifestare publică a colaborării politice slovaco-române avu loc la Cluj în 1894, cu ocaziunea celebrului proces al Memorandului. Cu acel prilej acuzații români fură apărați și de Slovaci Pavel Mudroň, Miloš Štefanovič, Matúš Dúla și Št. Fajnor. Mai luară parte la proces dintre Slovaci și Dr. Pavel Blaho, Dr. Minich și corespondentul ziarului slovac „Národné Noviny”, Karol Salva, care scria sub pseudonimul Čebadsky. Tot în această epocă agitată se cuvine să subliniem rolul Slovacului Gustav Augustini, fost colaborator la „Universul” și apoi la „Tribuna” din Arad. După o laborioasă activitate ziaristică în serviciul cauzei românești, Slovacul Augustini a încetat din viață în Februarie 1900 și fu înmormântat în cimitirul „Eternitatea” din Arad.

Condamnarea fruntașilor români la Cluj în 1894, înfierată de însuși marele Clemenceau, aduse pentru anul următor convocarea congresului națiunilor nemaghiare la Budapesta. Principalul organizator al acestui congres, care se întruni la 10 August 1895, fu Slovacul Miloš Štefanovič, iar ca președinți fură aleși pentru Slovaci Pavel Mudroň, pentru Români Gh. Pop de Băsești și pentru Sârbi Mihail Polit-Desančić. Secretari ai congresului fură Št. Cicio-Pop și Al. Petrovič. Congresul votă o moțiune privitoare la solidaritatea politică și națională dintre Slovaci, Români și Sârbi; iar comitetul executiv redactă un memorandum comun către împărat și un călduros apel către opinia publică europeană.

În 1896, cum Ungurii sărbătoreau împlinirea unui mileniu dela așezarea lor în Panonia, Slovaci, Românii și Sârbii din Paris, conduși de Schmidt-Beauchez, G. Ocășianu și Spalaiković se întruniră sub președinția lui Emile Flourens în sala Wagram și protestară contra sgomo-

toaselor festivități maghiare. Și tot în acel an se întruniră la Viena reprezentanții Slovacilor, Românilor și Sârbilor în sala Swoboda sub președinția D-rului L. Psenner, șeful partidului social-creștin, pentru a protesta contra Ungurilor. Cu aceea ocazie luă cuvântul și marele prieten al Românilor Dr. Lueger, vicepreședintele consiliului municipal al Vienei.

Tot în acest timp, prin 1894—1896, întâlnim la liceul german din Sibiu și apoi la gimnaziul român din Brașov pe tânărul Slovak Ioan Botto, care în timpul studiilor sale aici își însuși limba română și veni în contact cu literatura noastră, cunoscându-l și pe Octavian Goga. Inapoiat în patria sa, Botto ajunse unul din cei mai tipici reprezentanți ai poeziei slovace, scriind sub pseudonimul Ivan Krasko și publicând volumele de poezii: „*Nox et Solitudo*” și „*Verše*”. Tot el a tradus în limba slovacă, în condițiuni optime, o mulțime din poeziile lui Mihail Eminescu. În Sibiu a activat vreme de 40 de ani, începând din 1881, și compozitorul slovac Ján Levoslav Bella, slujind ca dirijor la biserica evanghelică și compunând aici o serie de cantate.

În anul 1894 poetul slovac Svetozár Hurban-Vajanský, care se afla în temnița dela Seghedin, fu omagiat de „Liga domnișoarelor române” din Sibiu, printr’o frumoasă cunună de lauri trimisă poetului cu ocazia condamnării sale pentru un articol publicat în ziarul „*Národní Noviny*”. Și tot în acel an vizită Sibiul Milan Hodza, după ce fusese eliberat din închisoarea dela Sopron. În 1896 Milan Hodza, împreună cu Ilarie Chendi și Mihai Popovici, fondă la Pesta o societate a studenților slovaci și români, pentru sprijinirea acțiunii naționaliste.

La începutul secolului al XX-lea Slovaci părăsiră, în 1901, pasivitatea politică, ce o decretaseră în 1884, iar peste 4 ani, în 1905, Românii îi urmară, hotărând renunțarea la atitudinea pasivă adoptată de partidul național român în anul 1881. La alegerile care avură loc în 1905, după căderea dela putere a guvernului Széll Kálmán, Slovaci și Românii participară în câteva circumscripții și repurtară frumoase succese. După alegeri se organizează la Pesta clubul național al deputaților slovaci, români și sârbi sub președinția lui Teodor Mihali și având ca secretar pe deputatul slovac Milan Hodza. În 1907 gruparea națională parlamentară slovaco-româno-sârbă începu lupta contra legiurilor de desnaționalizare ale lui Apponyi. Însă în urma acestei acțiuni energice aproape toți luptătorii naționaliști slovaci și români avură enorm de suferit. Dr. Alexandru Vaida fu obligat să părăsească Budapesta și să pibegească pe la Viena și Karlovy Vary. Preotului slovac Andrei Hlinka i se interzise oficierea slujbei divine, apoi fu arestat și tradus în fața instanțelor judecătorești împreună cu medicul Dr. Vavro Šrobár. În

procesul ce li se înscenă Hlinka și Šrobár fură apărați și de Românii Dr. Coriolan Brediceanu și Dr. Aurel Vlad, care răsplătiră astfel frățeste ajutorul acordat de către Slovaci Românilor în procesul Memorandului dela Cluj. Cu toată apărarea entuziastă, Hlinka fu condamnat la 2 ani temniță, iar Šrobár la 1 an. Ei fură întemnițați în închisoarea dela Seghedin, unde peste un an, în 1908, fu închis și Dr. Ioan Lupaș pentru articolul „Toate plugurile umblă” publicat în „Țara Noastră” din Sibiu. În zilele cenușii, în nopțile fără de sfârșit ale temniței din Seghedin profesorul Ioan Lupaș scrisese excelenta monografie despre Andrei Șaguna, în vreme ce părintele Hlinka traduse în limba slovacă Sf. Scriptură, care apărură mai târziu (1913—1926), la Trnava, sub titlul: „Pismo Sväté Starého a Nového Zákona”; iar Dr. Vavro Šrobár lucră la o carte de igienă populară: „L'udová Zdravoveda”. În amintirea anilor petrecuți în temnițele maghiare Dr. Vavro Šrobár a publicat în 1922, la Praga, o carte intitulată: „Pamäty z vojny a z väzenia (Amintiri din războiu și din temnițe). În temnița dela Seghedin — un adevărat „Romanisierungsanstalt” — părintele Hlinka, datorită relațiilor cu prof. Dr. Ioan Lupaș, învăță limba noastră atât de temeinic, încât n'o uită până la moarte. Era în această prietenie a condamnaților politici slovaci și români repetirea, peste decenii a prieteniei legate în anul 1870, în închisoarea dela Vác, între Alexandru Roman, redactor al ziarului „Federațiunea” și profesor la Universitatea din Budapesta, și Slovaciul Iozef Miloslav Hurban, martirii aceleiași nedreptăți, eroii aceleiași cauze naționale.

În 1907 — în urma împușcării de către Unguri la Černová, în 27 Octomvrie, a 15 bărbați, femei și copii slovaci — un fel de Beliş slovac — guvernul român din Vechiul Regat începu să finanțeze mișcarea de rezistență slovacă, ajutând cu bani trebuințele lor culturale, așa cum ajutara și pe Românii din Transilvania.

Pe lângă aceste relațiuni de natură politică se cuvine să mai amintim aici un alt moment important din legăturile Slovacilor cu pămintul românesc. Acest moment îl constituie colonizarea slovacă de pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea și din primele 3—4 decenii ale veacului al XIX-lea, când o mulțime de Slovaci veniră de se așezară în Transilvania, Banat și Bucovina. În Transilvania de Nord îi găsim răspândiți prin comunele: Suplacul de Barcău, Budoii, Săniob, Fegernic, Peșteș, Sinteiu, Vărzari, Borumlaca, Ip, Săcălășeu, Borodul Mare, Patacul Mare, Valea Ternii, Huta de Voivozi, Făcătau, Fordulău, Cerna Hora, Valea Ungurului, Măgurici, Frunce, Izvor, etc. În Crișana și Banat locuiesc în comunele: Țipar, Chereluș, Ineu, Mocrea, Nădlac, Pecica, Semlac, Seitin, Buteni, Arad, Satu Nou, Peregul Mare, Prunișor, Sebiș,

Pâncota, Timișoara, Vucova, Butin, Semlacul Mare, Brestovaț, Teș, Felnac, Herneacova și altele; iar în Bucovina, în comunele: Crasna, Huta Nouă, Tereblecea, Liuzii-Homorului, Hliboca-Adâncata, Solonețul Nou, Pleșu, Poiana Micului, Văscăuți, Panca, Laurenca, Jadova, Dunavăț, Davideni, Petrovăț, Volcineț, Tereseni, Banila, etc. Cea mai importantă colonie slovacă este cea din Nădlac, unde Slovaci au, în afară de școală și biserică, o Casă de economie și asociațiuni culturale-naționale.

Acestea sunt, pe scurt, momentele legăturilor româno-slovace în trecut, până în ajunul războiului mondial. În vremea războiului mondial colaborarea politică slovaco-română a continuat atât în Monarhia habsburgică, cât și în America, în Italia și în Rusia și s'a completat cu colaborarea militară a legionarilor slovaci și români din Rusia și Siberia, luptători pentru același ideal de libertate și independență.

* * *

Acest trecut de glorioase amintiri istorice, de entuziastă colaborare politică, de suferinți și de nedreptăți îndurate în comun din partea asupritorului de veacuri, ne impune strângerea legăturilor de prietenie cu poporul slovac mai ales azi, când atât frați de ai Slovacilor, cât și frați de ai noștri au ajuns din nou sub jugul milenarului asupritor.

Pentru ca să ne putem înțelege și ajuta cât mai cu folos este nevoie să ne cunoaștem. Este tocmai ce-și propune Asociația slovaco-română din București condusă de D-l profesor universitar Ioan Lupăș, cât și Asociația româno-slovacă din Bratislava, condusă de distinsul ministru al comunicațiilor republicii slovace, D-l Dr. Iuliu Stano. Numele lor sunt o garanție suficientă a reușitei în lupta ce o poartă asociațiunile ce le conduc, reeditare a asociațiunilor slovaco-române de odinioară.

De curând acestor asociațiuni au venit să li se adauge Societatea studentască slovaco-română din Sibiu și Societatea studentască româno-slovacă din Bratislava, care, printr'un întreg program de activitate (schimburi de studenți, schimburi de conferențieri, schimb de informațiuni culturale, propagandă prin presă, întreceri sportive, tabere de vară, etc.), vor contribui, de bună seamă, la strângerea legăturilor de prietenie și la cunoașterea reciprocă a popoarelor noastre.

Prietenia slovaco-română, călită la focul suferințelor trecutului și hrănită de nădejile prezentului, va dăinui mereu peste vremuri, orice s'ar întâmpla în viitor.

În acest gând, să luptăm din răspuțeri pentru cultivarea, pentru intensificarea și pentru aprofundarea amicitiei slovaco-române.

Și în acest spirit, să urăm Asociațiunilor slovaco-română și româno-slovacă succes deplin în lupta ce o poartă, căci reușita luptei lor este însăși izbânda dreptății Slovaciei și României, care izbândă nu mai poate întârzia multă vreme.

Dr. MIHAIL P. DAN

Asistent universitar — Sibiu.

Indicațiuni bibliografice ¹⁾

1. Buinea, E., *Formațiile de voluntari*, în poligrafia Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1928. București, 1929, p. 119—141.
2. Chaloupecky, V., *Kniha Žilinská (Cartea Žilinei)* în *Prameny učené společnosti Safaříkovy v Bratislavě (Izvoarele Asociației științifice Safařík din Bratislava)*, sv. 5. Bratislava, 1934.
3. Ciuntu, M., *Pretendenți domnești în secolul XVII*. București, 1940.
4. Dan, Mihail P., *Cehi, Slovaci și Români din sec. XIII până în sec. XVI*. (Sub tipar.)
5. Dan, Mihail P., *Două mărturii slave despre originea română a lui Ioan Huniade*, în „*Transilvania*”, an. 74, Iulie—August 1943, Nr. 7—8, p. 590—595.
6. De Backer—Carayon—Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Tome VI (Otazo—Rodriguez). Bruxelles—Paris, 1895.
7. Denis, E., *La question d'Autriche. Les Slovaques*, în *Bibliothèque d'histoire et de politique*. Paris, 1917.
8. Drăganu, N., *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticei*. București, 1933.
9. Dragomir, S., *Statele slave dela Dunăre și relațiile lor cu țările învecinate în secolii VII—XIII*. Curs universitar pe anul școlar 1940—1941. (În manuscris.)
10. Hodža, M., *Slovensko—rumunská spolupráca v pšetiánskom parlamente*, în broșura *Slováci a Rumuni (Slovacii și Românii)*, Bratislava, 1935, p. 5—17, și în limba română: *Colaborarea slovaco-română în parlamentul din Budapesta* (trad. de ing. G. Pop), în „*Piatră de hotar*”, an. III, Nr. 2, 15 Februarie 1936, p. 1—8.
11. Hrušovský, Fr., *Slovenské dejiny. Tretie vydanie. (Istoria slovacă. Ediția III-a)*. Turčiansky Sv. Martin, Matica Slovenská, 1939.
12. Húščava, Al., *Kolonizácia Liptova do konca XIV storočia (Colonizarea Liptovei până la sfârșitul sec. XIV)*, în *Sborník filozofickej Fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (Buletinul facultății de filosofie dela Universitatea Komensky din Bratislava)*, roč. VII, č. 58 (5). Bratislava, 1930.
13. Hušková-Flajšhansová, Jindra, *Eminescu în literatura slovacă. Ivan Krasko, tălmăcitorul lui Eminescu în l. slovacă*, în „*Convorbiri literare*”, an. LXXII, Nr. 6—9, Iunie—Septembrie 1939, p. 1259—1260.
14. Hušková-Flajšhansová, Jindra, *Slovensko-rumunské priateľské styky v minulosti (Relațiuni prietenești slovaco-române în trecut)* în broșura *Slováci a Rumuni*. Bratislava, 1935, p. 18—51.
15. Iorga, N., *Francisc Rákóczy II și Românii*, în *An. Ac. Rom., Mem. Sec. Ist., Seria III, Tom. XXXIII*, 1910—1911, p. 1—33.
16. Józsa-Józsa, L., *Piariștii și Românii până la 1918*, Aiud, 1940.

¹⁾ Dăm aici numai câteva din lucrările, de care ne-am servit la alcătuirea acestui articol.

17. Lupaș, I., *Amintiri din temnița ungurească dela Seghedin*, în vol. *Paralelism istoric*. București, 1937, p. 27—33.
18. Lupaș, I., „*Chronicon Dubnicense*” despre Ștefan cel Mare, în *An. Inst. de Ist. Naț.*, V, 1928—1930, p. 341—353.
19. Lupaș, I., *Der erste Humanist aus rumänischem Geblüt, Nikolaus Olahus aus Hermannstadt (1493—1568)*, în vol. *Zur Geschichte der Rumänen*. Sibiu, 1943, p. 186—198.
20. Lupaș, I., *Holobiči národ (Popor de porumbei)*. Cuvânt rostit la 14 Martie 1943 la Teatrul Național din București, în „*Transilvania*”, an. 74, Martie-Aprilie 1943, Nr. 3—4, p. 267—271.
21. Lupaș, I., *Ladislaus — „Voivoda Transilvanus”. 1291—1315*, în vol. *Zur Geschichte der Rumänen*. Sibiu, 1943, p. 88—96.
22. Lupaș, I., *Miloš Štefanovič jako přítel a obhájce ardelanských Rumunů (Miloș Ștefanovič ca prieten și apărător al Românilor transilvăneni)*, în „*Průdy*” (*Curentele*), roč. IX, Január 1925, číslo 1, p. 29—32.
23. Lupaș, I., *Realități istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, în *An. Inst. de Ist. Naț.*, VII, 1936—1938, p. 1—85.
24. Lupaș, I., *Rumänisch-Slowakische Beziehungen*, în vol. *Zur Geschichte der Rumänen*. Sibiu, 1943, p. 553—559.
25. Lupaș, I., *Stibor, der Woiwode Siebenbürgens. Stiborius Vaivoda Transilvanus... ac fluvii Wag Dominus perpetuus (1395—1414)*, *ibidem*, p. 115—121.
26. Lupaș, I., *Transilvania și Slovacia*, în *Câmpia Libertății*, an. I, nr. 3, 15—29 Februarie 1944.
27. Macurek, I., *Dějiny Madarů a uherského státu (Istoria Maghiarilor și a statului unguresc)*, în colecția *Vysokškolské rukověti (Manuale universitare)*, sv. 1. Praha, 1934.
28. Moga, I., *Luttes des Roumains de Transylvanie pour l'émancipation nationale*. Extrait de „*La Transylvanie*”. Bucarest, 1938.
29. Nistor, I., *Cehoslovacii și Românii*. Cernăuți, 1930.
30. Noska, Fr. Jiří, *Minoritățile cehoslovace în Transilvania și Banat*, în poliografia: *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*. 1918—1928. București, 1929, p. 661—666.
31. Pall, Fr., *Le controversie tra i Minori Conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania)*. Extras din *Diplomatarium Italicum*, IV. Roma, 1940.
32. Palkovič, Jiří, *Vecinii Ungurilor și colaborarea lor. Cu prilejul împlinirii a 40 de ani dela Congresul dela Budapesta al naționalităților*, (trad. de Dr. G. Pop-Cluj), în „*Piatră de hotar*”, an. III, Nr. 4, 15 Aprilie 1936, p. 19—29.
33. Pascu, Șt., *Un meeting roumain, serbe et slovaque en 1896*, în „*Revue de Transylvanie*”, Tome V-2, Avril—Juin 1939, p. 230—241.
34. Pascu, Șt., *Un meeting de protestation à Vienne contre les fêtes du millénaire hongrois (1896)*, în „*Revue de Transylvanie*”, Tome V-3, Juillet—Septembre 1939, p. 361—368.
35. Reli, S., *Din trecutul Ceho-Slovacilor așezați pe domeniile fondului bisericesc ort. român al Bucovinei*. Cernăuți, 1931.
36. Schwartz, M., *Die Slowakei. Der jüngste Staat Europas*. Leipzig, 1939.
37. Šeba, Jan., *Rusko a Malá Dohoda v politice světové (Rusia și Mica Înțelegere în politica mondială)*. Praha, 1936.

38. Stadtmüller, G., *Deutsch-slowakische Beziehungen*, in „*Deutsche Kultur im Leben der Völker*“. *Mitteilungen der Deutschen Akademie*. Siebzehnter Jahrg., 2. Heft. München, 1942, p. 256—268.

39. Svetoň, Jan, *Slováci v europskom zahraničí (Die europäische Auslandsslowaken)*, in *Spisy Slovenskej Akademie vied a umení (Opera Academiae scientiarum et artium slovacae)*, svázok (tomus) 3. Bratislava, 1943.

40. Stuparich, Giani, *Gli Slovacchi*, in *L'Europa Orientale*, I, 1921, Nr. 7, p. 425—435.

41. Varsík, Br., *Národnostný problém Trnavskej Univerzity (Problema națională a Universității din Trnava)*, in *Práce učené společnosti Safaříkovy v Bratislavě (Lucrările Asociației științifice Safařík din Bratislava)*, sv. 27. Bratislava, 1938.

42. Veress, A., *Pribegia lui Gligorașcu Vodă prin Ungaria și aiurea (1664—1672)* in *Ac. Rom., Mem. Sec. Ist., Seria III, Tom. II.* București, 1924, p. 269—336

43. Zagiba, Fr., *Geschichte der slowakischen Musik von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart*, in *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa, Slowakeiheft*, 4. Jahrg., Nr. 4, 1940, p. 272—295.

CANDID MUŞLEA: BISERICA SF. NICOLAE DIN ŞCHEII-BRAŞOVULUI

VOL. I. (1502-1742)¹⁾

Autorul monografiilor despre protopopii de altădată ai Braşovului (Eustație Grid (1933), Gheorghe Haines (1934), Bain (1936), Baiulescu (1938), Radu Tempea (1939), pâr. prof. Candid Muşlea, ca unul care a trăit atâtea decenii în imediata apropiere a Bisericii Sf. Nicolae din Braşov cu tradiţiile şi trecutul ei atât de vestite, era cel mai indicat să adune într'o lucrare monumentală toate datele mai însemnate din viaţa acestei biserici. Cei care am văzut râvna şi răbdarea, cu care pâr. Muşlea îşi aduna materialul din file îngălbenite de arhivă, mărturisim sincer că apariţia acestui impozant volum din istoria Bisericii Sf. Nicolae din Şchei ne-a bucurat în chip deosebit.

Mai curând sau mai târziu, „un început trebuia să se facă odată şi acesta îl facem noi astăzi, spune pâr. C. Muşlea în introducere (p. 13). Măine-poimâne, în împrejurările tulburi în care trăim — continuă Dsa — când o singură bombă e de ajuns ca să distrugă un cartier întreg, cine ştie dacă vom mai avea cărţile bogate în însemnările preţioase din vechea arhivă ca şi registrele de tot felul! N'a fost nevoie de altfel să vie bombardamente şi au şi dispărut o serie de cărţi rare ca Evangheliarul lui Coresi din 1561 (nu 1562!), Biblia dela Bucureşti din 1688, unele nu s'au mai aflat iar din altele s'au tăiat, de mâni sacrilege, file întregi conţinând date mai mult decât preţioase”. „Pe lângă acestea, dacă s'ar mai întârzia mult cu publicarea acestui istoric, am fi puşi în situaţia de a pierde şi pe puţinii bătrâni care-şi mai amintesc câte ceva din trecutul nu tocmai apropiat. Iată, încheie autorul, ce ne-a îndemnat să facem începutul, chiar cu riscul de a nu prezenta ceva cu totul complet”.

Prezentul volum tratează istoria Bisericii Sf. Nicolae dela începuturile ei, (pe care autorul le fixează, după o matură cântărire a datelor istorice existente, la anul 1292) şi până la 1742, dată la care se sfârşeşte a doua din vechile cronici ale Bisericii din Şchei, cea a proto-

¹⁾ Cu 92 de ilustraţiuni în text, Tip. Astra, Braşov, 1943, VIII°, 430 pag., 500 Lei.

popului Radu Tempea. Firește că și pentru timpul până la 1632, alături de cronica popii Vasile, remaniată ea însăși în mai multe variante (dintre care poate cea mai completă este aceea redactată în nemțește în două recensțiuni databile de pe la finea sec. XVII și editată una în 1741 de istoricul Sas T. Tartler și alta publicată în „Quellen zur Gesch. der Stadt Kronnstadt” vol. V), autorul a folosit toate datele pe care studiile și contribuțiile istorice anterioare i le puneau la dispoziție. Cu o conștiințiozitate rară, autorul a adunat toate aceste știri, de foarte multeori contradictorii, pe care inscripții însemnări mai nouă și studii recente la aduceau în legătură cu subiectul dat, reușind din toate acestea să reconstitue într-un stil curgător viața celei mai venerabile dintre parohiile Ardealului de altădată.

La început (p. 15—46) autorul se ocupă de mult discutata problemă a începuturilor românești din Șcheii Brașovului. Folosind datele istorice, filologice și etnografice cunoscute, autorul susține că Șcheii din Brașov sunt o veche populație românească din Balcani, refugiată aici din cauza pericolului musulman. Că vor fi adus cu ei sau vor fi venit ulterior și populația bulgărească — urmele căreia s’au făcut simțite în parte din lexicul și nomenclatura locală — e adevărat, dar tot atât de adevărat este că Românii au înghițit curând elementele slave din mijlocul lor. Autorul insistă apoi asupra ocupațiilor, a portului și a felului de viață al Românilor din Șchei, dând prin frumoasele clișee, care formează una din calitățile de frunte ale lucrării, dovezi de natură etnografică despre înrudirea lor cu Megleno-Românii și cu cei din Sudul Sârbiei.

Inceputurile Bisericii Sf. Nicolae le duce autorul (p. 47—94) până la sfârșitul veacului XIII având în acest caz în Brașov unul din cele mai vechi locuri de închinare cunoscute pe pământul nostru. E drept că el a fost o simplă „cruce șindilită”, în locul căreia în preajma anului 1400 se ridică, cu aprobarea maghiștratulului orășenesc, o bisericuță de lemn cu hramul Sf. Adormire (hram care s’a păstrat în tradiția ulterioară a bisericii). Pe la mijlocul sec. XV Biserica Românilor își avea preoții săi pomeniți. Și aici autorul aduce o contribuție nouă: față de Cronica Popii Mihai și R. Tempea tipărită mai nou în „Istoria bisericii din Șchei”... (ed. St. Stinghe, Brașov 1899) care ne dă ca prim preot cunoscut în Brașov pe popa Pătru cel bătrân din 1484—1500, autorul publică piatra de pe mormântul popii Costea († 2 Oct. 1477) descoperită cu prilejul reparațiilor din 1641. Dintre Voevozii de peste munți, cu care preoții brașoveni au stat totdeauna în legătură, se pomenesc de Vlad Călugărul, care a ajutat biserica, iar Neagoe Basarab a înlocuit-o cu una de zid către anul 1518.

Avându-și încă din 1495 o școală românească în preajma ei — cea mai veche din România — vaza Bisericii din Șchei crește tot mai mult. Legăturile cu voievozii de peste munți aduc imediat după 1550 pe diaconul Coresi cu ucenicii lui, care cu ajutorul cultural al preoților brașoveni Toma, Dobre, Vasile, Iane și Mihai și cumnatul acestuia, Oprea Diaconul — singur n’ar fi fost în stare — vor tipări cunoscutele traduceri care stau la temelie limbii literare române de azi. Autorul continuă apoi istoria Bisericii, îmbogățind-o cu multe însemnări strânse de pe

cărţi şi manuscrise vechi. Spre finea sec. XVI (1597) se reorganizează şcoala românească. Aron Vodă al Moldovei, ca şi fraţii Petru Cercel şi Mihai Viteazul şi apoi Radu Şerban, au avut în Braşoveni colaboratori devotaţi, de aceea, în vremuri bune şi rele, aceşti voievozi îşi aveau în biserica braşoveană nu numai scaun voevodal, ci ajutau şi efectiv Biserica. Deosebit de avântat descrie autorul întâlnirea semnificativă a vrednicului protopop Mihai cu celalalt Mihai, Cuceritorul Ardealului (p. 85—89).

Cu moartea protopopului Mihai (1605) şi până la 1700 începe o nouă epocă în viaţa Bisericii (p. 95—130). Izvorul principal îl formează Cronica popii Vasile care de acum scriind din amintiri personale (1600—1632) dă amănunte mai detaliate, mai ales în epoca luptelor pentru Ardeal din prima jumătate a sec. 17. Fireşte că daniile domneşti veneau aproape regulat de peste munţi. Preoţii braşoveni deveniseră de pe la 1650 protopopi, având câte 2—3 preoţi şi un diacon, iar „biserica din minunata cetate a Braşovului” devenise „mama tuturor bisericilor din ţara Bârsei”. Spre finea veacului XVII apare familia lup-tătorilor pentru ortodoxie a Corbeştilor, care ne-au dat pe Teodor traducătorul în versuri al Psaltirii şi omul lui Petru cel Mare ca şi pe David omul lui Brâncoveanu şi apărătorul Braşovenilor în luptele împotriva Unirii cu Roma. În această vreme (1692) se organizează temeinic Comitetul Gocimanilor (= Gottesmann) şi a celor 10 bătrâni care aveau să grijească de administrarea averii şi de abuzurile ce-şi făceau adeseori loc în viaţa comunităţii (cazul popii Vâlcul p. 111—116). Preoţi streini de oraş nu vor mai fi primiţi. Tradiţiile şi dreapta credinţă vor fi aspru respectate (p. 118—123).

Cu astfel de organizaţii, cu preoţi ca Vasile Hoban care mersese pe la Moscova după milostenii şi după cărţi, cu atât de strânse legături cu poporul şi sub protecţia Principatelor române, Braşovul era firesc să opună Unaţiei, începute de Habsburgi în Ardealul proaspăt cucerit, o aprigă opoziţie. Despre viaţa bisericească dela 1700—1742 se ocupă autorul într'un capitol aparte (p. 131—238). Sunt cunoscute actele de protest şi rezistenţă ale Braşovenilor faţă de silniciile cu care se propaga Unirea cu Roma. Autorul trece în revistă relaţiile cu Mitropolia Ungro-Valahiei, cu episcopia Râmnicului, intervenţii pe la Petersburg şi Carloviţ, atâtea şi atâtea dovezi de o extraordinară statornicie în credinţă, fapt pentru care Biserica Sf. Nicolae, de acum tot mai bogată în cărţi, manuscrise, odăjdii preoteşti — încât se împărţeau în dar la multe biserici de pe sate mai sărace — şi-a înscris în istoria luptelor pentru păstrarea unitară a sufletului românesc rolul de cinste.

Cazuri ca ale popii Jipa şi Teodor Băran care au încercat să mintă pe fraţii şi cunoscuţii lor făcându-se unelte ale teologului iezuit pentru ca în cele din urmă, văzându-se rupţi de legăturile cu poporul — întreaga Ţara Bârsei rămăsese ortodoxă — să alerge pe la ierarhii munteni pentru iertarea cerută de credincioşii din Şchei — este semnificativ (p. 155—71, 181—8).

Binefăcătoare au fost în deosebi păstorile protopopilor Eustatie Grid — cel cu multele lui intervenţii prin Principate, Belgrad, Viena, Moscova — a lui Petcu Şoanul — cel care scotea între 1731—3 cele

mai vechi calendare românești — și în deosebi a lui Radu Tempea II, martirul cauzei românești în conflictul cu Sașii (în urma cazului tubburărilor produse de venirea în Brașov a episcopului sârb Nicanor p. 206—230) și ctitorul mare al bisericii Sf. Nicolae prin adaugerea unui paraclis, zis cel vechiu (în 1733—7), renovarea și lungirea bisericii cu 13 metri (planșa pag. 248). La 1750—2 se adaugă la dreapta paraclisul zis cel nou, despre care autorul sigur ne va vorbi în vol. II.

Cu aceasta se termină istorisirea propriu zisă a vieții bisericii Sf. Nicolae. De acum încep o serie de capitole tot atât de importante, poate chiar mai importante.

Despre edificiul Bisericii din 1761 autorul a aflat în registrul VII/3 o foarte bogată descriere din acel an a locașului și a obiectelor din el (p. 239—244).

Descrieri și registre speciale despre odoarele, cărțile și manuscrisele Bisericii a aflat autorul mai multe. Într'un capitol pe care noi îl socotim din cele mai importante cu toate că aici ar mai trebui încă multe de spus — autorul enumără, după catalogări mai vechi (I. Barac, Glodariu, C. Lacea) și după cercetări personale, cărțile și manuscrisele vechi din arhiva bisericii — păstrată în vechiul local al școlii din 1507 reparat la 1761 — scoțând pe cât posibil însemnările de pe fiecare din ele și însoțind cu frumoase reproduceri mai ales Tetraevangheliarul slav din 1560, o adevărată operă de artă caligrafică. Se reproduc apoi coperte de Evanghelii, engolpioane, cruci, cădelnițe, apoi tâmpla bisericii și o serie de icoane vechi precum și hainele preoțești — între care se disting cele procurate dela Kiev pe la 1747—8 — etc. Toate aceste obiecte ar trebui fotografiate și studiate de specialiști, căci despre ele spusese N. Iorga: „Nu știți ce comori aveți aici”.

În capitole speciale se ocupă autorul apoi de averea imobilă a Bisericii (după inventare vechi din 1685 și din sec. 18 (p. 332—9), apoi despre cimitirul alăturat bisericii și pomenit pe la 1767, apoi despre uși și porțițe din curtea bisericii, despre hrisoavele păstrate în arhivă și, în fine, despre Biserică așa cum au văzut-o alții cu 3 reproduceri după stampe din sec. 18. Lista preoților până la 1742 încheie partea propriu zisă a lucrării.

La sfârșit, autorul a avut fericita idee a publica 14 anexe de cea mai mare importanță pentru cunoașterea trecutului Bisericii. Cele 5 inventare de scule ale Bisericii (sec. XVII și XVIII), ca și o serie de scrisori rămase necunoscute lui St. Stinghe, cel care tipărise în 5 volume „Documentele Bisericii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului” precum și pomelnicul cel mare al Bisericii, dau întregii lucrări a păr. Mușlea un caracter de laborioasă și științifică operă.

Pentru toată această muncă de prezentare în condiții atât de superioare — Astra brașoveană și tipografia ei merită toată recunoștința pentru acest lucru — pentru bucuria de a fi putut aduce, pe lângă omagiul de liu al străvechii Biserici, un minunat dar culturii Bisericii și trecutului nostru, îi suntem păr. C. Mușlea deosebit de mulțumitori.

PARASTAS PENTRU HORIA LA ALBĂ-IULIA ÎN ANUL 1885 FAUR 28

DIN INSEMĂNĂRILE MEMORANDISTULUI Dr. RUBIN PATIȚIA

În anul acesta se împlinesc 159 de ani dela tragerea pe roată a lui Horia. Amintirea țaranului dela Albac stăruie și azi în conștiințele românești, iar figura lui morală crește mereu în proporții, împotrindu-se triumfător vremii și secolelor. Explicația acestei supraviețuiri proaspete și vii este simplă: istoria conservă cu sfîntenie elanurile sincere și jertfele supreme, iar națiunile care s'au învrednicit să dea din sânul lor astfel de personalități, li se închină constant și cu credință. Omul dela Albac, care a înroșit zările cu mistuitorul foc al sufletului său, n'a trăit din cărți sau monumente, căci neamul lui nu cunoștea decât prea puțin miraculoasa putere a buchilor și era prea sărac să-i toarne în bronz sau marmură chipul. Imbrățișându-l în catacombe de nevăzute adâncimi sufletești, neamul îi transmitea figura și lupta din generație în generație prin graiul de ostoită povață a moșnegilor către nepoți, a părinților către fii.

Dar totuși care, prin el, lumina întunecul suferințelor românești, mângăind atâtea obide și nespuse de multele ocări, devenise o constantă pricină de cutremurare pentru conștiința încărcată de sângele lui a celor, care îl răpuseră. În nopțile opace a grelelor remușcări, figura lui alungă somnul din pleoape și vrăjia urechilor îngrozite, sinistră muzică de lănci. Ca mânați de strigoi, feudalii își părăseau culcușurile calde și curiile împrejmuite cu ziduri groase, în fața stăfiei care îi vizita. Alte dați, sfredeliți de isterice bănuieli, aceeași feudali se aruncau turbați asupra preoților români, căutând cu înfrigurare dovezile răscoalei în pregătire.

Pentru teama oarbă, pe care românimea din Transilvania o reprezenta și după mai bine de o jămătate de veac în ochii nemeșimei maghiare, este cum nu se poate mai caracteristic epizodul, pe care ni-l povestește Gh. Barițiu în vol. I din „Părți alese”, la paginile 577—79.

„Era a patra zi de Crăciunul Gregorian din 1830 spre 1831. În dimineața acelei zile, voind să intru în sala studenților din anul al doilea de facultate filosofică în Cluj, frații Prodan, dar frați ca doi brazi, eșindu-mi înainte: stai pe loc, îmi ziseră, să intrăm dintr'odată mai mulți români, că de nu, copilandrii ca tine aveți să fiți sfărmași. — Ce este? Iacă ce, conșcolarii noștri unguri s'au infuriat, că iară s'a sculat Horia”.

...„După prelegeri eșind, vedem pe strade care și sănii încărcate cu oameni, cu cereale și obiecte de casă, venind ca niciodată și așezându-se care pe unde puteau. Era fuga domnilor de pe la sate. Comunicațiunea cu poșta se afla în stare mizerabilă; în mai multe ținuturi mari lipsia cu totul. Tot ce transpira în public era din rapoartele venite la guvern dela prefecți prin cursori călăreți. Din acea parte se afla peste puțin, că s'ar fi răsculat nu numai Valahii din munți, ci acuma și cei din regiunea Câmpiei; că un protopop și câțiva popi rebeli au

foști arestați; că vin trupe, în fine că episcopul Vasile Moga dela Sibiu, iar din Blaj canonicul Dimitrie Caian, în calitate de vicar în locul de curând răposatului Ion Bob, sunt condamnați sub pierderea capului, ca să alege în ținuturile dintre Turda și S. Reghin spre a pune la loc mintea românilor"...

„Această faimă a avut de urmare călcarea unui mare număr de locuințe preoțești și biserici române”.

„Nu se poate crede, ce daune enorme își cauzară domnii feudali prin acea fugă ticăloasă. Nu numai Clujul, ci toate orașele... se umpluseră cu familii fugite”.

Firește, nimic nu era adevărat din toată povestea aceasta fantastică, care a îmbrăncit în panică nobilimea maghiară.

Gh. Barițiu în continuare arată, că „din toate faimele acelea scornite sau din răutate diabolică sau din frică de poltroni, niciun singur cuvânt nu s'a adevărit; protopopul și preoții au fost eliberați, apoi, spre a pune vârf tragicomediei, cei care fuseseră închiși la M. Oșorhei după liberare au fost invitați la mese domnești, ca să le treacă „de supărare; dar lacrimile familiilor de preoți au tras brazde adânci pe fețele lor”.

Obişnuit cu suferința și defăimarea, neamul nostru privea cu ochii mirați la turma de nevolnici blazonați, intrați în cutremurare fără nicio pricină, căci pe întinderile sale nesfârșite niciun vânt de suprafață nu producea vreo adiere de răzmiriță. Numai în străfunduri, sub neclătită liniște a văzului, colcăiau grele vârtejuri de mânie și nerăbdare...

Dela început însă, de când martirul dela Bălgrad expirase sub lovitură surdă a robii — nobilimea, și apoi mai ales după 1848, își dădea toată osteneala, să ucidă mitul lui Horia din sufletul blândului popor român.

Dar, ca multe alte încercări și planuri, îndreptate contra valahilor odioși, această „damnatio memoriae” nu izbucni nici ea. Din când în când, ca flăcările ce izbucnesc neașteptat de pe comorile ascunse în măruntaiele pământului — așa apăreau semnele de cinstire în sânul neamului, în ciuda măsurilor aspre și meticuloase, în slujba cărora uneori se puneau impunătoare forțe din aparatul administrativ.

O astfel de întâmplare se petrecu și la Alba-Iulia, în ziua de 28 Faur a anului 1885, provocată de Dr. Rubin Patiția, acela care, în curând, avea să pătimească temniță pentru rolul avut în prezentarea marelui jale românești a Memorandului.

Coboritor din munții lui Iancu, pe care l-a cunoscut în anii falnicei sale tinereți și gloriei, avocatul Dr. R. Patiția a avut temerarul gând de a oficia un parastas în memoria lui Vasile Nicola Ursu, peste amintirea căruia un secol de tăcere își plimbase povara anilor săi miștători.

Felul în care a fost dus la îndeplinire acest pios gând, l-au aflat descris de însuși Dr. R. Patiția, pe o pagină interesantă din numeroasele însemnări, care azi se găsesc în posesiunea frunțașei familiei Dr. Z. Muntean din Alba-Iulia, descendentă directă a frunțașului memorandist.

„Se apropia centenarul dela ziua, când s'a sfârmat trupul lui Vasile Nicola pe roată în Alba-Iulia. În Abrud se începuseră contribuiri pentru ridicarea unui monument și se pregăteau românii la o serbare de ziua aniversară. Svonul despre aceasta ajunsese la cunoștința celor dela putere, care după puțința lor făcură dispozițiuni a suprima orice sărbătorire a aceluia eveniment. Mai multă grijă avură de localitatea unde se petrecuseră acele crâncene execuțiuni, în podeiul de jos la viile dela Maieri, pe promontoriu, în prezența a 2000 de țărani români aduși din multe sate, pentru a-i înfricoșa”.

„S'a dat deci ordin magistratului urban de a veghia pașii inteligenții române și chiar de prin luna lui Noemvrie 1884 a mea casă în toate nopțile era păzită de haiducii și vigili de noapte, care cercetau dacă nu ținem conventicule. Auzind de această supraveghere am cercetat cauza și aflai, cumcă dela ministrul de interne i se dase știri magistratului, că eu și cu alți consoți vom rădica un monument de marmoră lui Horia și chiar și inscripția se comunicase. Am presupus că ori e o denunțare oarbă, sau cineva a purtat de nas pe cei dela cârmă țării și mai vârtos credeam cea din urmă, căci era vorba de o piatră de marmoră din Carara”.

„Eu am gândit, cum că în mod mai cuviincios nu s'ar putea în astfel de împrejurări prăznuî acea zi, decât prin un parastas solemn, spre care scop, în amintire, am procurat și 2 cununi de metal, cari se folosesc acum la cununile înșurăteilor în biserica gr. ort. din oraș, la care s'au și serbat de parohul protopresbiter Alex. Tordoșan, acest parastas.

„În presară, mă aflam la casa numitului, pe când i-s'a inmanuat telegrama pâr. Mitropolit Miron Romanul, prin care se interzicea orice slujbă bisericească în acea Sâmbătă. Era Sâmbăta morților, în care, după ritul bisericii, trebuia să fie serviciu. S'a decis, ca dimineata următoare se va serba totuși parastasul. Eu la $\frac{1}{8}$ ore seara m'am dus prin piața orașului, cu ajutorul meu Demetriu Câmpăan, (azi arhivar consistorial la Sibiu) în otelul Hungaria, spre a gusta un thea. Înaintea cafenelei erau postați vreo 30 de jandarmi, trimiși aci ca să dețină pe acei români, cari ar veni din provincie la serbarea de mâine. Se svonise, că vor sosi cu trenul 2000 români inteligenți, îmbrăcați în port țărănesc — așa era dela Pesta avizată poliția locală, a cărui căpitan era deja prezent în cafenea, în societate a mai multor spîzlii, la o masă între publicul orășenesc, care de regulă umplea cafeneaua, petrecându-și la sunetul muzicii țigănești. Eu știind, că din afară, pentru serbare, nu va veni nici un român, anume am mers acolo, ca să văd fiasco-ul ce avea să-l dea preparativele poliției pentru deținerea oaspeților închipuiți, spre care scop adusesese la acel otel jandarmii acolo adunați.

„Muzica lui Coșca delecta publicul, în cea mai mare parte evrei și alți străini de neam. Numitul muzicant mi-a adresat întrebarea, că nu aș voi să-mi cânte cu muzicanții lui o bucată românească și eu am zis, că dacă știe zicala Horei să o cânte. El a afirmat că o știa. Când a început muzica aflai, că el cântă doina lui Butean, apoi mai cântă „Deșteaptă-te Române”, spre delectarea noastră. Însă i-am făcut semn

că nu a nimerit zicala. A trimis pe un fecioraş, căruia i-am cântat eu din gură zicala, pe care apoi a şi zis-o, dar fără refren. După ce i-l-am cântat fecioraşului şi refrenul, din nou a cântat zicala Horei. Pe când cântau ȕigani mai cu foc, veni căpitanul poliţiei la mine şi mă întrebă că ce zicări sunt acestea şi căpătă răspunsul, că sunt „a fêle olăhor-szági horé” şi el fu mulţumit cu aceasta.

„Trecuse timpul sosirii trenului de 9 seara când am ieşit din cafenea. Jandarmii erau încă tot aci şi-mi făcu mare haz, că zicala Horei se cântase de două ori sub asistenţa lor şi ei nu ştiau şi nu cunoşteau ce se cântă în urechile lor. Am mers acasă mulţumit cu isprava făcută”.

„Sâmbătă la ora 7^{1/2} dimineata, cu o făclie de ceară m'am dus la biserică, unde deja se prezentase Ilie Nedelcu supralocotente în armata împărătească, ca trimis al ofiţerilor români din garnizoană. Crâsnicul mi-a spus, că azi nu se va ţinea slujbă şi așa nici parastas nu se va putea serba. De aci văzui, că cumnatul meu, protopopul A. T. îşi schimbase gândul. Deci pe crâsnicul l-am trimis la preotul, ca să-l roage în numele meu pentru facerea slujbei bisericeşti, care de nu va veni eu voi cauza un scandal, de poliţia va trebui să intervină. Ameninţarea aceasta a avut efect, căci în scurt timp s'a început slujba bisericească de numitul protopresbiter şi poporul s'a adunat, însă inteligenţa română era slab reprezentată. S'a făcut parastasul şi apoi litia, înconjurând biserică de trei ori sub trasul clopotelor. Luminiţe la cei prezenţi s'au împărţit la peste două sute şi copiii dela şcoală erau în fruntea procesiunii, făcută în onoarea zilei. Slujba s'a finit cu rugăciunea pentru martirii naţionali, fără niciun obstacol, la care gândeam că ni-l va face poliţia, pe care însă alte gânduri o păştea, pentrucă trimisese haiduci şi jandarmi în pădurea oraşului la podeiul de sus, ca să oprească acea adunare, care era în fantazia lor.

„Eşind din curtea bisericii în stradă m'a întâmpinat un haiduc orăşănesc cu numele Vingărzan, care mi-a spus că este trimis de căpitanul oraşului, ca să vadă ce se întâmplă la biserică şi care mi-a spus, că căpitanul Jeney Istvan îl aşteaptă la otelul naţional.

„Mi-am îndreptat paşii într'acolo şi l-am întâlnit. La întrebarea lui, că de unde vin, i-am spus că dela biserică, unde s'a serbat un parastas. Cuvântul acesta lui îi era neînţeles şi i-am explicat ce este parastasul în ritul bisericeii orientale şi i-am spus, că şi sora lui, măritată după negustorul român N. Görög încă dă parastas.

„Apoi m'a întrebat, că unde ţinem adunarea pentru amintirea lui Horea? l-am răspuns, că nu se mai ţine nicio adunare, că românii se roagă pentru cei morţi lui D-zeu şi aceea acum s'a făcut. Deci mai bine ar fi să-şi rechieme din pădure haiducii şi jandarmii, că numai în zadar s'au ostenit aceia pe acolo, că doară Horea în podeiul de jos a fost ucis şi numai la acest loc ar avea înţeles o adunare a Românilor.

„Acum şi el mi-a spus, că azi au scris dela Pesta şi se căia că nu ştie ce să raporteze despre ziua aceea, după cum se cerea dela locurile mai înalte”... „l-am arătat, că cele întâmplăte în acea zi alta nu au făcut, decât au făcut rugăciuni pentru cei morţi, care lucru nu ni se poate opri. Aşa ar avea să raporteze după adevăr, însă totodată

să scrie că Românilor trebuie recunoscut drept egal de cetățeni ai acestei țări, căci hiloții Ungurilor nu vom fi"...

Și vajnicul memorandist încheie:

"Cei ce voiesc a ne asupra nu cunosc nimic din viața Românilui, nu-i cunosc datinele și se fălesc cu necunoștința limbii românești. Curioși oameni produce șovinismul, care Ungurilor mai mult le strică oprindu-i de a se înfrăți cu ceilalți locuitori ai țării"...

La împlinirea centenarului dela supliciul lui Horia, așa a fost serbătorită memoria lui în cetatea suferințelor sale: Cu o lumină de ceară, cu psalmi roștiți în șoaptă, în mijlocul unui codru de polițiști și jandarmi, care fură mobilizați și aduși la Alba-Iulia spre a împiedeca întruniri imaginare și cuvinte răscolitoare de suflet. Insuși minișterul se sesisase, ca să împiedice reîntrarea unei umbre în cetate...

... Azi, când mucenicul dela Tebea a fost deplin reintegrat în drepturile sale, prin înscăunarea lui între marii ctitori ai neamului — episodul dela Alba-Iulia ne apare ca o tragi-comică svârcolire a unor neputincioase asuprași eșuate.

... Un motiv în plus pentru noi, de a ne păstra credințele în dreptatea istoriei, pe care o slujim cu aceeași dârză acceptare de jertfă, cum a făcut odinioară și marele și nebiruitul nostru înaintaș, Horia!

EUGEN HULEA

ANTON DUMITRIU: ORIENT ȘI OCCIDENT¹⁾

Problema cultură și civilizație a oferit, în domeniul teoretic, câmpul pe care s'au încrucișat vânturile celor mai diferite teorii filosofice, științifice sau numai diletantiste. La aceasta a contribuit de sigur, în primul rând importanța problemei pentru destinul omului după cum și apariția diferitelor discipline, mai ales filosofice, care au luat în cercetare domeniul acestei probleme.

Raportul termenilor acestei probleme precum și modul cum ea a fost pusă, și chiar rezolvată foarte adeseori, de cercetători cu necontestată competență și cu drepturi câștigate în șirul figurilor celebre, a avut un răsunset puternic în opinia publică de pretutindeni, dar mai ales din Europa, deși problema a fost pusă de fiecare dată în alt chip.

E curios dar revelator faptul că tocmai acum, în aceste vremuri de frământare și sbucium omul s'a săturat de peregrinări și se întoarce obosit la „el însuși”. Problema om revine tot mai des pe planul întâi al discuțiilor și preocupă o mare parte din cercurile gânditoare moderne. Se simte un puternic curent, mai ales în ultimele două decenii, care încearcă o restaurare morală a omului, cu toate că efectele acestui curent sunt, deocamdată, puțin evidente. „E absolută nevoie să facem despre noi înșine un examen complet”, spune Al. Carrel în „L'Homme cet inconnu” și adevărul acestei constatări se impune ușor oricărei minți liber cugetătoare.

¹⁾ București, 1943.

Cauzele care au deschis prăpastia între cultură și civilizație și care au provocat caracterul tulburător al civilizației actuale, pentru viața socială și morală a omului — căci acesta e un loc comun al tuturor discuțiilor care privesc această problemă — pot fi reduse la trei :

1. O neconțință și accentuată tendință spre o viață extensivă, de suprafață, de tehnicizare și nestăpânită goană după putere.

2. O răsturnare de valori și o „inversiune a raportului dintre mijloacele și scopurile vieții”, cum se exprimă Simmel.

3. Efortul omului de a se perfecționa a fost întrecut de procesul de perfecționare a lucrurilor. Din umbra acestor trei coline și-au luat sborul toți corbii relelor prevestiri care au adus insomnia unor străluciți gânditori care s'au grăbit să dea alarma.

Cititorul a ghicit de sigur, fără prea multă analiză, la citirea celor doi termeni din titlul cărții despre care vorbim aci, că e vorba de două lumi, de două lumi diferite, de două contraste. „Problema lucrării de față este Occidentul, această lume bizară, unde inteligența, într'un elan prea mare, s'a întors destructiv, împotriva ei însăși, s'a înfrânt singură. Orientul nu este decât un termen de comparație”, mărturisește autorul în prefață. Da! „Dar (și) Orientul ne oferă o problemă... și această mare problemă, mai vastă decât toate celelalte, este cea mai apropiată de noi, și, poate tocmai de aceea, mai greu vizibilă: suntem noi înșine”. Deci, nu numai Occidentul a cărui civilizație a stârnit atâtea proteste și despre care G. Duhamel a spus că „avem datoria să pedepsim fără încetare ideea noastră despre civilizație” este o problemă, ci și Orientul.

În esență, aceasta este problema pe care o discută lucrarea de față: raportul dintre cele două lumi. Sunt cunoscute teoriile lui Spengler, Massis, Berdiaeff, Keyserling ș. a., cu privire la rolul și destinul culturii și a civilizației noastre. Punctul lor de plecare este o constatare de fapt: Criza Occidentului, criza civilizației europene, punct dela care pornește și autorul lucrării prezente și pe care-l afirmă chiar în primul capitol intitulat tocmai „Criza Occidentului”. „O criză nu poate fi o simplă răsturnare de valori; ea constă în faptul — și aici este gravitatea — că se înlătură valori care au avut o circulație fără a fi înlocuite cu altele” (pag. 10). Deci, autorul găsește explicația crizei în faptul că au fost date jos de pe soclul recunoașterii valorile vechi unanim aprobate, până nu s'au găsit altele în loc. Dar nu numai dărâmarea vechilor valori fără a fi înlocuite, ci și înlocuirea acestora cu altele mai relative sau mai particulare explică această criză a Occidentului. „Criza actuală se definește printr'o lipsă de valori, sau prin introducerea unor așa zise valori particulare, pentru care luptăm, ca și cum ar avea o semnificație universală” (pag. 13).

Odată stabilită și definită această criză d-l A. Dumitriu își continuă analiza celor două lumi, comparându-le mereu și făcând lungi excursii în culturile orientului îndepărtat pentru a-și găsi argumente în sprijinul concluziilor vestite chiar în prefață. Continuitatea lucrării este asigurată tocmai de comparația celor doi termeni, care îi asigură unitatea pe sub capitolele fără legătură aparentă.

Sunt în lucrarea d-lui A. Dumitriu afirmații și adevăruri cunoscute, spuse înaintea D-sale de alții, dar care aci își au o altă, mai personală și mai nouă justificare. Cultura occidentală e dinamică, pe când cea răsăriteană e statică. Caracterele fundamentale ale culturii orientale sunt: eleatismul, tradiționalismul, staticismul (nemiscare), pe când ale celei occidentale tocmai dimpotrivă: devenirea, (heracletismul), dinamismul.

S'ar putea pune întrebarea dacă neastâmpărul gândirii occidentale este un semn caracteristic al ei sau numai un accident, un semn al acestei culturi legat de tinerețea ei. Autorul s'a întrebat și a răspuns negativ. „Devenirea continuă aparține ca un blestem sau ca un dar, gândirii europene și, deci, adevărilor ei” (pag. 81), pentru ca la pag. 83 să afirme și mai categoric: „Cultura europeană este esențialmente heracletică și principiile ei, care îi vor determina maturitatea, trebuiesc să se înfățișeze, altfel, decât ca un sistem de idei închis și definitiv”.

Ne întrebăm acum, noi, deși subscriem concluzia citată mai sus a d-lui A. Dumitriu, dacă nu cumva cultura occidentală corespunde chiar și în prezent formei pe care d-sa i-o atribue în viitor. Acest fapt îl menționăm având în vedere definiția dată de D-sa culturii și pe care o reproducem mai jos: „Cultura este, așa dar, — spune autorul în concluzie — un sistem de idei sau de valori care are în centrul ei cel puțin omul, dacă nu umanitatea întreagă urmărind dezvoltarea lui, sau a ei, pe unul sau pe toate planurile” (pag. 65).

În toată analiza și discuția cărții se vede formația matematică și logică a autorului și de aceea obiecțiunile ce i s'ar putea aduce cad mai de grabă pe un alt plan de discuție decât acela al prezentului studiu. Autorul pledează pentru o relativitate a adevărului, pentru particularitatea lui, sau mai precis pentru adevăruri particulare, dar cu toată exploatarea prudentă a acestei constatări nu reușește să ne înlăture teama unei confuzii periculoase. Sau, altfel spus nu reușește să ne implante credința într'un adevăr mai mult sau mai puțin absolut dar cu o „semnificație universală”, cum zice autorul, sau unanim recunoscut cum am spune noi. Poate părea curioasă această afirmație mai ales dacă e raportată la întreg cuprinsul cărții unde pledoaria pentru reabilitarea omului și pentru libertatea creatoare se strecoară și se face simțită aproape în toate capitolele. În mulțimea constatărilor descurajante și descurajatoare această din urmă încercare și propunere nu poate fi decât bine venită. Tipul de „șofer” al lui Keyserling, a ros cu temei la rădăcina morală a omului. De aceea, cuvintele d-lui A. Dumitriu, pe care le vom cită acum, au o rezonanță mult mai puternică și scot în relief un adevăr încărcat de neliniște și un imperativ al viitorului apropiat, al prezentului chiar. „Și aici e, în general sarcina culturii europene, prima și marea ei sarcină: schimbarea punctului de vedere, aducerea în centrul tuturor preocupărilor, a omului întreg, așezarea lui dincolo și mai presus de toate iluziile, cu care se luptă, într'o întreprindere fără sens și fără scop”. Misiune pe care au fixat-o și alții culturii europene (Al. Carrel, L. Romier ș. a.) și din care sperăm că își va face țel pentru mântuirea noastră.

D. SALADE

INSEMNĂRI

DOCUMENTELE REVOLUȚIEI

DIN 1848

Peste patru ani se împlinește un veac dela cel mai mare moment din istoria Românilor din Transilvania, până la Unire, dela revoluția din 1848. E bine să ne gândim de pe acum la comemorarea lui cum se cuvine. Numai așa ne vom îndeplini o mare datorie față de o generație demnă de a figura într'o epopee, care a tras cu mână sigură, cu foc și cu sânge, dar și cu minte luminată, drumul nostru pentru veacuri înainte. Datoria aceasta trebuia să ne-o îndeplinim mai de mult. Aceia care au făcut parte din marea generație, atâta timp cât au mai rămas în viață, s'au năzuit să pună în dreaptă lumină faptele lor și actele la care au luat parte, publicând mereu la memorii și documente. Îndo-sebi Bariț a îndemnat mereu la aceste publicații, a răscolit el însuși arhive publice și personale. După trecerea dintre cei vii a acestora, dacă cultul pentru marele moment istoric s'a păstrat, el nu s'a tradus în studiul mai amănunțit al lui. Semi-centenarul revoluției a produs foarte puțin în această privință. Doar centenarul lui Avram Iancu, sărbătorit cu mare fast în 1924, dacă ne-a dus ceva mai departe, prin actele de recunoștință, și prin monografiile care s'au publicat cu acest prilej.

Între aceste monografi, un loc de cinste ocupă aceea în care d-l Silviu Dra-

gomir a evocat legendara figură a Craiului Munților. Ea a fost urmată, în 1928, de monografia asupra lui Ioan Buteanu, iar în 1929 de revelatorul discurs academic asupra lui Constantin Roman Vivu. Profesorul dela Universitatea din Cluj se dovedea astfel nu numai un specialist, ci și un pasionat al problemei. Roadele cercetării și iubirii d-sale pentru marea generație iasă una câte una la iveală.

Una din ele este marea și mult așteptată colecție de documente, din care d-sa a scos în zilele acestea de sub tipar întâiul volum¹⁾. Al doilea este și el sub presă, iar celelalte în curs de lucrare. În momentul centenarului ar urma deci să avem oglinda fidelă a revoluției, așa cum apare din documentele ei. Monografiile, studiile speciale — dintre care nu ne îndoim că o mare parte vor fi ale d-lui Dragomir — vor putea curge una câte una, întemeiate pe această publicare de surse, indispensabilă pentru orice cercetare serioasă. Este unul din cele mai frumoase acte de recunoștință pe care le îndeplinim, pentru care profesorul dela Universitatea Ardealului și Academia Română, care editează documentele, merită toate laudele.

1) Academia Română, *Studii și Documente privitoare la revoluția Românilor din Transilvania în anul 1848—49*. Documente din arhivele Ministerelor de Războiu, Justiție și Interne din Viena. Publicate de Silviu Dragomir Sibiu, 1944, Tip. Cartea Românească. Vol. I, LV + 354 p.

Acest întâi volum, după cum spune și subtitlul lui, cuprinde 150 de documente din Arhiva Ministerului de Războiu și 8 din Arhivele Ministerului de Justiție și Interne din Viena. D-l Dragomir le însoțește de o introducere în care arată importanța documentelor și analizează politica Habsburgilor față de Românii din Transilvania, analiză absolut indispensabilă, nu numai pentru înțelegerea acestui volum, ci și a celor următoare. Loialitate, devotament dovedit cu numeroase sacrificii, exploatate adeseori cu stângăcie politică din partea Românilor, plătite de Habsburgi cu formule vagi în dosul cărora se ascundea tradiționala perfidie și teamă de marea masă românească, ce se ridică și odată s'ar putea uni — iată concluzia ce se poate scoate din această subtilă și uneori dramatică analiză. Colaborarea cu Casa de Habsburg a fost crezută necesară de toți fruntașii marei generații. Au fost și naivi, miopi sau chiar interesați care au crezut *numai* în ea. Norocul nostru însă că s'au găsit și de aceia care concomitent s'au străduit să crească propria noastră conștiință și voință politică, pentru ca acestea din urmă să decidă de soarta noastră. Unul din cele mai dramatice momente din introducerea d-lui Dragomir este acela în care descrie disolvarea legiunilor românești care au luptat cu atâta esoism în cursul revoluției. Axente și-a strâns pe ai lui în fața catedralei din Blaj și acolo, în prezența unui comisar împărătesc, le-a spus: „Să trăiți, bravi mei feciori, și să aveți nădejde, că v'ați bătut să fiți Români, ca să aveți drepturi și lege, nu v'ați bătut pentru aur pieritor, nici pentru hârtia nimănui. Nu vă îndoiți nici nu vă temeți de amenințările, care le auziți. Împăratul e drept, sau de nu e drept va trebui să fie drept”. Pentru cel care știa să pătrundă sensul acestor cuvinte, ele cuprindeau și o amenințare. Împăratul va trebui să fie drept... dacă nu va fi trebuie să ne facem noi dreptate. Multe

desiluzii a trebuit să suferim până ne-am convins de partea din urmă a acestui raționament politic. El are valoare nu numai pentru Habsburgi, ci pentru toți aceia în mâinile cărora un popor își încredințează soarta. Ei *trebuie* să fie drepti. Aceasta e rațiunea funcțiunii lor. Dacă nu vor asculta-o, vor plăti-o amarnic.

I. B.

BIO-BIBLIOGRAFIA LUI GEORGE VÂLSAN¹⁾

Deși poartă pe copertă anul de apariție 1937, cartea cu acest titlu a fost pusă în circulație — datorită unei întâmplări a cărei cauză nu o cunoaștem — abia în ultima lună a anului trecut. Pentru marele nostru învățat, dispărut așa de curând, această întârziere e însă un bine. Acum șapte ani nu-l cunoșteau decât geografii și, mai puțin, folcloriștii. După ce Casa Școalelor i-a publicat acum patru ani „Pământul românesc și frumusețile lui”, iar în 1942 mînaunatele-i „Sfaturi pentru studenți”, numele lui Vâlsan a încetat să intereseze numai cercul restrâns al oamenilor de știință. Îl cunosc acum și sute — poate mii — de studenți, de profesori secundari, de elevi din ultima clasă a liceelor, studenții de mâine.

Cartea despre care vrem să spunem câteva cuvinte abia trece de cincizeci de pagini și a apărut în „Biblioteca Bibliologică”, de sub îngrijirea profesorului Ioachim Crăciun, ca al 14 număr al acestei colecții. Un frumos clișeu ne desvăluie fruntea minunată a celui ce a fost nu numai un mare om de știință și un desăvârșit profesor, ci și un poet subtil. Urmează lecția de deschidere a profesorului Vintilă Mihăilescu, urmașul lui Vâlsan la catedra dela Universitatea din București.

Nu putem reproșa luminoasei caracterizări pe care o constituie această pre-

¹⁾ De Tiberiu Morariu. Cu o caracterizare a vieții și operii lui de Vintilă Mihăilescu. Cluj, 1937. Tip. „Cartea Românească”, 52 p.

zentare a vieții și operei lui Vâlsan, decât faptul că n'a amintit activitatea etnografică a profesorului. E adevărat, poate, că această latură a operei sale însemnează prea puțin pentru geografi. Dar pentru noi Ardelenii, numele lui Vâlsan se leagă, în primul rând, de crearea întâiei școli geografice la Cluj, iar apoi de înființarea „Societății Etnografice Române”.

Vâlsan a fost, intradevăr, președintele celei dintâi societăți științifice având ca scop principal „studiul vieții și al civilizației poporului român”, înființată la Cluj în 31 Octomvrie 1923. Imprejurările în care s'au pus bazele ei le-a arătat cu amănunte, într'o cronică din numărul trecut al acestei reviste (pp. 85—89), d-l Teodor Onișor.

În cadrul Societății pe care o prezida, Vâlsan a ținut mai multe conferințe și comunicări, din care următoarele două nu figurează nici în „Bibliografia scrierilor lui Vâlsan”, întocmită de profesorul Tiberiu Morariu:

1. Elementele geografice în basmele noastre (21 Martie 1925).

2. Cantemir ca etnograf (15 Decembrie 1925).

E adevărat că aceste conferințe sau comunicări nu au fost tipărite, dar despre cea dintâi ziarul „Patria” a dat un rezumat amănunțit, reprodus și de cunoscuta revistă de folclor „Comoara Sateilor” (Anul III—1925, pp. 45—47), sub titlul „Geografia basmelor române” și figurând la sumarul revistei sub numele lui Vâlsan. Era bine dacă Prof Morariu trecea în bibliografia sa și acest rezumat (foarte bun, dacă n'ar cuprinde atâtea greșeli de tipar).

Tot la activitatea lui Vâlsan trebuia semnalată comunicarea pe care a făcut-o în 11 Octomvrie 1921, la „Muzeul Limbii Române” din Cluj, despre „Planul unui dicționar de termeni geografici populari” (vezi: „Dacoromania”, I, p. 562).

Un neajuns al lucrării constă în faptul că, deși intitulată „Bio-bibliografia lui

G. V.”, nu ne dă și articolele scrise despre el.

Ținem să atragem atențiunea cel puțin asupra a două astfel de lucrări, apărute și ca extrase. Una e datorită preotului Dimitrie Balaur și e intitulată *Profesorul Gheorghe Vâlsan — un savant religios* (București, 1935), prezentând latură creștină a concepției geografice a lui Vâlsan. Ceealaltă e scrisă de d-l N. I. Dumitrașcu și e intitulată *Gheorghe Vâlsan în scrisori. O linie de folclor și etnografie* (Craiova, 1942), cuprinzând nouă scrisori interesante.

Mă gândesc la atâtea scrisori trimise diferiților noștri profesori și intelectuali, care, publicate, ar arunca o lumină mai vie asupra celui ce a fost marele nostru învățat.

Observațiunile de mai sus nu vreau să fie decât o modestă contribuție la cunoașterea celui ce „a tras — cum spune așa de frumos profesorul Vintilă Mihăilescu — o urmă de lumină în cultura românească”.

Ion Mușlea.

CUVINTE PENTRU UN INSTITUT MILITAR

Ziarele și revistele ne relatează mereu propuneri și sugestii, argumente și fapte care pledează pentru înființarea a diferite institut cu caracter științific. Rolul acestor institut ar fi acela de a studia diferitele domenii de activitate ale vieții de stat și de a face propuneri care să asigure progresul și organizația rațională a vieții în domeniul respectiv, urmând ca rezultatele acestor cercetări să fie traduse în practică, pentru o îmbunătățire a traiului și pentru o mai economică administrație a bunurilor. Unele din aceste institut, limitate la cercetări speciale, furnizează argumente și date pentru cunoașterea anumitor realități dela noi și pentru punerea lor în valoare. Așa de ex. există un institut geografic, unul de igienă, altul de biologie și așa mai departe. Există un institut psihotehnic

însărcinat să studieze problemele dependente de domeniul muncii și de factorul uman, arătând care sunt condițiile științifice ale organizării muncii, cum se face orientarea și selecția profesională, cum se pot preveni accidentele de muncă ș. a. m. d. De ce atunci n'ar avea și armata un institut al ei cu o asemenea misiune? Armata, care absoarbe astăzi întreagă atenția și admirația opiniei publice și în care ne punem speranța reintregirii noastre viitoare. Nu are armata noastră nevoie de un asemenea institut? Germanii, Englezii, vecinii noștri din răsărit și alte națiuni ale Europei au asemenea institute (în unele părți ele se numesc Academii militare) încă demult. S'au dovedit acestea inutile sau mai costisitoare decât compensația pe care o oferă rezultatele obținute de acestea? Nu, căci atunci țările care le-au înființat ar fi renunțat la serviciile lor, desființându-le. Roadele pe care le-ar da funcționarea unei asemenea instituții ar întrece cu mult cheltuiala pe care statul ar suporta-o, întreținând-o.

Ar trebui să pledăm convingător și cu argumente pentru înființarea unui asemenea institut militar. (Numele acestui institut este mai puțin important decât misiunea și existența lui și de aceea nu ținem să-l fixăm. Ceea ce este important aci e că acest institut să poată lua ființă.)

Ne mulțumim să relevăm două argumente serioase care susțin apelul înființării unui asemenea institut:

1. Necesitatea pe care o simte instituția militară de a-și avea coordonate și întrunite sub o singură directivă toate serviciile importante de a căror bună funcționare depinde succesul și progresul acestei instituții. Am putea spune că realitatea dela noi — căci ce o cunosc nu mai așteaptă fapte — cere un asemenea institut. Dar nu un institut care să aducă slujbă câtorva privilegiați, să deschidă un capitol nou în bugetul statului și să adauge un nume nou instituțiilor de acest gen, ci un institut așezat

pe principii științifice și călăuzit de acestea pentru studiul și traducerea pe plan real a rezultatelor pe care le obține. O să arătăm mai jos câteva din compartimentele asupra cărora și-ar putea întinde un asemenea institut competența.

2. Al doilea argument care pledează în favoarea acestei înființări este furnizat de existența unor institute cu caracter similar în alte țări și mai ales de rezultatele pe care acestea le-au dat și dintre care unele sunt chiar sub ochii noștri. În Germania de ex. funcționează 2 centre pentru recrutarea personalului utilizat în marină, unul la Kiel și altul la Wilhelmshafen, și un Oficiu central al armatei pentru psihologie și eugenie, care dispune de câte un oficiu de examinare psihologică pe lângă fiecare comandament al armatei. Un număr de cca 200 de psihologi militari au studiat și elaborat metode științifice pentru recrutarea specialiștilor în armată (conducătorii carelor de asalt, șoferi aviatori, transmisioniști etc.). Contribuția psihologiei experimentale germane oferită organizației aviației militare din această țară este un fapt recunoscut.

În Franța, în Aprilie 1942 a luat ființă o Comisie militară de selecție căreia i se încredințează și studiul problemelor dependente de armată.

În Statele Unite, la Washington, în anul 1940 Comitetul de urgență al psihologiei a decis colectarea bibliografiei și începerea lucrărilor de psihologie militară.

În Rusia asemenea preocupări sunt grupate în jurul Academiei militare de medicină. Asemenea instituții există și în alte state. Noi ne mulțumim să le amintim pe acestea.

La noi un asemenea institut, animat de cele mai bune intenții și organizat după cele mai riguroase principii științifice, ar putea supune studiului următoarele probleme: a) recrutarea științifică a personalului militar, adică orientare profesională militară; b) organizarea științifică a instrucției militare; c) rațio-

nalizarea și adaptarea mașinilor, instrumentelor, echipamentului și armamentului militar la om; d) studierea problemelor de organizație și comandament militar; e) culegerea de date precise asupra psihologiei soldatului și ofițerului român atât în timp de pace cât și în timp de războiu; f) reeducarea și readaptarea invalizilor de războiu; g) organizarea unei serioase propagande militare și h) asistența socială și medicală a soldatului, atât în timp de războiu cât și în timp de pace.

Trebuie să recunoaștem că unele din aceste probleme au fost trecute sub uitare cu o condannabilă neglijență și că munca intensă și dirijată a unui asemenea institut ar reuși, în scurtă vreme, credem, să împrăstie întunerecul care înconjoară miezul unor asemenea probleme. Nu numai atât, dar suntem convinși că întreținerea unui asemenea institut ar costa mult mai puțin decât cheltuielile pe care roadele acestor cercetări ar reuși să le evite.

D. Salade

BULETINUL SOCIETĂȚII REGALE ROMÂNE DE GEOGRAFIE.

— Volumul 60 — 1941 —

Societatea Regală Română de Geografie a fost înființată sub numele de *Societatea Geografică Română* din înaltul indemn al domnitorului Carol I, prin Decretul Domnesc No. 1.120 din 15 Iunie 1875. Scopul Societății este să contribuie la progresul geografiei ca știință și răspândirea cunoștințelor geografice în România.

Dela înființarea ei și până astăzi, s'a păstrat tradiția ca M. S. Regele să fie Președintele activ și Înaltul Protector al Societății După câte știm este singura societate științifică ce a avut și are ca Președinte activ pe Suveranul Țării. Această mare onoare, de altfel, Societatea Regală Română de Geografie și-o merită pe deplin, fiind una din puținele societăți științifice care nu și-a întrerupt

activitatea, peste 68 de ani, contribuind zi de zi la îndeplinirea programului inițial, stabilit și formulat de Regele Carol I în cuvintele: „*De a scoate ȧara din regiunea necunoscutului*“. Situația de astăzi a Geografiei românești ca știință de primul ordin, dovedește suficient care este progresul realizat în acest domeniu mai cu seamă dacă ne gândim la stadiul în care se găsea această știință la data înființării Societății.

Având o frumoasă *Bibliotecă* de specialitate, îngrijită și adăpostită astăzi la Institutul de Geografie al Universității din București, Societatea Regală Română de Geografie a sprijinit și încurajat, sub toate formele, învățământul cât și cercetările pe teren, publicând un *Buletin* care, cu mici întreruperi în perioada de început, apare și astăzi, anual, ajungând pentru anul 1941 (apărut în 1942) la volumul al 60-lea.

Puține periodice se pot mândri cu un astfel de trecut și cu o astfel de continuitate, ca această publicație. Iar ținuta în care a apărut totdeauna, dar mai ales astăzi, sub îngrijirea D-lui Prof. Univ. Vintilă Mihăilescu, o pune între cele mai de frunte publicații științifice românești, cu care într'adevăr ne putem mândri, făcându-ne cinste în țară și în străinătate, unde puține lucrări de acest fel o ajung, atât ca execuție tehnică cât și ca cuprins științific.

Ca o dovadă de prețuirea și valoarea acestui Buletin, notăm că acesta face schimb cu un mare număr de publicații, române și străine, care, în anul 1939, de ex., s'a ridicat la frumoasa cifră de 72.

Volumul al 60-lea se deschide cu un prețios studiu al D-lui Profesor Univ. Vintilă Mihăilescu despre „*Blocul carpatic românesc*“ (p. 1—22 + 1 hartă în culori), studiu care este un comentariu la Harta etnică a României, întocmită de D-sa după Recensământul românesc din 1930, și pe care o publică în Anexă, hartă care are o mare valoare

științifică, fiind până astăzi, singura dintre lucrările de acest gen, executată după toate metodele științifice, cu mare grijă și imparțialitate, fiind menită nu numai propagandei ci și „reflecției oarzenilor de carte și adevăraților oameni politici”. Dar imaginea etno-cartografică a populației României după Recensământul din 1930 nu mai corespunde cu realitatea de azi, căci evenimentele din ultimii ani, în special cele din 1940, au modificat radical raporturile numerice ale populației Țării mai cu seamă în partea ei de Est și Nord-Vest, datorită invaziilor rusești și ungurești, și a războiului cu efectele lui groaznice. De aceea D-l Prof. V. Mihăilescu își intitulează harta: „O hartă istorică: Harta etnică a României după Recensământul din 1930”.

Dar oricâte schimbări și oricâte expulzări sau deportări se vor fi făcut, masa etnică românească a rămas tot așa de compactă, blocul carpatic românesc n'a suferit nici o schimbare radicală, cu toate asupririle încercate, Românii păstrându-se „dominanți în țara carpatică dintre Nistru, Tisa, Dunăre și Mare”, întinzându-se „în pânză — mai subțiată în unele locuri, dar nu lacunară — peste toate unitățile complimentare ale acestei țări, din zona alpină a ciobanilor transhumanți, până în lunca cu bălți a românilor turtucăeni pescari și până la țărmul Mării Negre”. Blocul românesc însă se revarsă în mase compacte, și peste Dunăre, între Timoc și Morava (70—90%), ca și peste Nistru, până dincolo de Bug și Nipru.

Al doilea studiu este al d-lui Prof. Univ. Tiberiu Morariu intitulat „*Maramureșul în organismul etnic și politic al Țării Românești*” (p. 23—44 + 2 hărți), în care, după ce-i schițează caracterele orografice („o cetate bine închisă, ceia ce explică atât de bine conservatismul neegalat al Românilor maramureșeni”) privește Maramureșul sub raport geopolitic, în cadrul pământului românesc,

arătând legăturile firești cu Transilvania, Moldova și Bucovina, manifestate mai ales prin raporturi și legături comerciale, printr-o serie de drumuri, din cele mai îndepărtate timpuri, păstrând totodată prin contactul continuu, și legăturile spirituale cu provinciile amintite.

În capitolul „*Viața umană*”, arată că Maramureșul a constituit un însemnat centru de atracție pentru om; din timpurile preistorice până astăzi, autohtonă fiind populația românească, peste care s'au infiltrat Ungurii, Rutenii și mai ales Evreii, împestrițând așa de tare harta etnografică a acestui colț de țară în care, totuși Românii reprezintă (în 1938) 97 055 suflete, adică 57,7% din totalul populației de 169.177 locuitori.

Studiul D-lui Prof. T. Morariu are ca anexă o hartă foarte importantă, intitulată „*Harta drumurilor muncitorilor sezonali și a ținuturilor cucerite de ei între 1924—1940*” pe care găsim reprezentate: 1. *drumul lemnarilor* (al „butinarilor”) — venitul realizat de tăietorii de lemne este așa de important, încât comune întregi trăiesc numai din „butinării”; 2. *drumul secerătorilor* — care cutreeră în deosebi câmpia Transilvană; 3. *drumul cosărilor* — mai ales spre Bucovina. Harta aceasta are o importanță etnografică deosebită, arătându-ne pe lângă ținuturile de unde pleacă lucrătorii aceștia la muncile sezonale și ținuturile cutreerate de ei. Pe când „*drumurile ciobanilor*” sunt studiate și cartate aproape pentru toate regiunile carpatice, mișcările acestea, cu caracter agricol, sunt foarte puțin cunoscute, ca și întreg capitolul, atât de important, al agriculturii românești.

A treia lucrare este a D-lui Nicolae M. Popp, despre „*Românii din Basarabia și Transnistria*” (p. 45—90 + 7 hărți în culori). Numeroasele hărți din text, ca și cele din afara textului, reproduse în culori, reprezintă o mare calitate a lucrării, pe lângă datele foarte

importante pe care le-a adunat și grupat în 3 capitole mari: *I. Românii din Basarabia; II. Nistrul — râu românesc; III. Românii din Transnistria.*

Din concluziile autorului desprindem că Românii peste Nistru s'au așezat în trei pătri suprapuse: 1. *Românii autohtoni*: sec. VII—XII; 2. *Românii veniți pe cale naturală, individual*, în sec. XIII—XV și 3. *Românii colonizați* cu sau fără voia lor în sec. XVI—XIX, aceștia de pe urmă fiind cei mai numeroși, care au imprimat provinciei limba care se vorbește și astăzi de către toți: *limba cronicarilor*, care „intocmai ca limba Spaniolilor din America de Sud, care n'a mai evoluat după pierderea legăturilor cu metropola, tot așa și graiul fraților transnistrienți a rămas la graiul veacului al XVII-lea” (p. 84).

*

Studiul următor este al d-lui Victor Tufescu și tratează despre „*Târgușoarele din Moldova și importanța lor economică*” (p. 91—142). Târgușoarele sunt cele peste o sută de așezări caracteristice Moldovei, care în restul țării și în special în Transilvania nu-și au corespondent, purtând un tipar propriu, intermediar între sate și orașe, cu funcțiuni pronunțat comerciale, constituite aproape numai din Evrei, fiind, în general, așezări artificiale, recente, datorite inițiativei particulare sau de Stat, dela finele sec. XVIII și al XIX-lea.

Aceste târgușoare, cu populația lor străină, n'au avut decât influențe destructive asupra locuitorilor din satele românești inconjurătoare, sărăcindu-i, aducându-le tot felul de piese de port străin, localnicii pierzând frumosul costum național ieșit din industria casnică și alterând chiar spiritul artistic național cu elemente de imprumut (p. 132).

*

O lucrare de proporții mai mari publică d-l Vasile Tulescu, intitulată „*Românii din Banat și raporturile lor cu populația alogenă. Contribuțiuni de An-*

tropogeografie și Etnografie” (p. 143—238), studiu care după planul inițial al autorului ar fi vrut să cuprindă, pe lângă rezultatele cercetărilor cu privire la populație și așezările omenesti, publicate în acest volum, și pe cele privitoare la portul românesc și viața în familie a Românilor din Banat, capitole care vor apare într'un volum separat.

Plecând dela constatarea că cercetările privitoare la cadrul geografic al Banatului sunt sărace, autorul dă acestei părți o extindere mai mare, după care tratează clima și apele regiunii; solul și vegetația; structura economică și căile de comunicație; vechimea populației și a așezărilor omenesti; număr și densitate; populație urbană și populație rurală; structura etnică; factorul istoric și evenimentele principale din istoria Banatului; rolul lor în crearea situației etnice de astăzi; starea Românilor; situația coloniștilor; populația autohtonă: Românii; populația alogenă: Germanii, Șvabii, Ungurii, Sărbii, Cehii, Bulgarii, Crașovenii, Evreii și Țigani.

Am înșirat doar capitolele principale ale acestei prețioase lucrări, cu speranța să mai revenim asupra ei atunci când vom avea și „urmarea” care ni se promite la sfârșitul părții publicate în Buletinul de care ne ocupăm astăzi.

*

Partea I-a a Buletinului se încheie cu traducerea unei conferințe a Prof. George Vălsan: „*Die Rumänen aus Serbien*”, în care autorul, un mare poet al naturii, cum l-a caracterizat Prof. I. Simionescu, Președintele Academiei Române, face, ca în multe alte studii, geografie și poezie în același timp, cetitorii și ascultătorii neștiind pe care să o admire și prețuiască mai mult.

Dintre toți Românii din Serbia, cei din colțul de NE al acestei țări sunt cei mai numeroși, cei mai amăriți și în același timp cei mai puțin cunoscuți. Cu multe greutăți ei au putut fi vizitați de câțiva cercetători, între care și Prof. G. Vălsan

și G. Giuglea în anii 1910 și 1911, când au adunat mult material lingvistic și etnografic, în cea mai mare parte rămas nepublicat.

În afară de toponimie, care, ca pe întreg teritoriul ocupat de neamul nostru, și aici are un pronunțat caracter slav, însă aspectul fizic al oamenilor, portul, vieața sufletească, uneori și limba, sunt toate românești, după cum românească a fost și este întreagă populația din tot ținutul carpato-balcanic, dela Traian până în zilele noastre. „Mulțumită izolării lor, Românii și-au putut păstra până acum, în colțul lor de cetate, limba și unele obiceiuri vechi care s'au pierdut la Românii din Nordul Dunării. Aceasta face importanța din punct de vedere etnografic al acestui grup de legătură între Românii Macedoneni și Românii din Dacia.”

În a doua parte a Buletinului, *Note și Comunicări*, găsim interesanta contribuție a d-lui Conferențiar Raul Călinescu, despre „*lvirile în massă, migrațiunile neregulate și invaziile întâmplătoare la animale*” (p. 261—286), apo o conferință a d-lui D. D. Burileanu, „*Sur la structure et le relief de l'Ecorse*” (p. 287—298), rezultatele unei călătorii de studii din 1938. În „*Ulucul Branului*” d-l Mihail Constantinescu ne dă o descriere morfologică a regiunii Branului din județul Brașov, regiune importantă prin caracterul împrăștiat al așezărilor și cu culturi agricole la altitudini maxime în România (900—1300 m.), ca un rezultat al adaptării la mediu. Această parte se încheie cu „*Slatina și populația ei după „Cartea imobilului” — generalități geografice și demografice*”, de prof. Traian Bițu (pag. 309—316).

Partea a III-a a Buletinului cuprinde o bogată *Cronică geografică*, împărțită în două subdiviziuni: A) *Fapte* și B) *Recenzii — Bibliografie*.

Între „faptele” semnalate, reținem: darea de seamă a d-lui Nic. M. Popp asupra Congresului profesorilor de geografie din România, ținut la Piatra Neamț în 1940; „O nouă ediție a tratatului de geografie fizică de Emm. de Martonne”, semnalată de d-l D. D. Burileanu, și tot de d-sa „Noi contribuțiuni asupra evoluției morfologice a regiunilor muntoase formate din pânze de șariaj, după Emm. de Martonne”; „Note politice și economice asupra URSS-ului”, „Asupra numirii de Câmpa Moldovei” și „Câmpul lui Dragoș”, toate de d-l Victor Tufescu.

În sfârșit, Buletinul se încheie cu un mare număr de *Recenzii și note bibliografice*, semnate de d-nii: Prof. V. Mihăilescu, V. Tufescu, D. D. Burileanu, I. Roșca, P. Coteț, I. Vintilescu, C. C. Anoaica și Gh. Maței, privitoare la câteva lucrări străine, dar mai ales românești, și formând, în felul acesta, *singura noastră „bibliografie geografică”*, analitică, atât de necesară în cercetările științifice.

Teodor Onișor

ION COLAN, PENTRU DREPTATE, (Brașov 1944)

Apărute mai întâi în „Gazeta Transilvaniei” al cărei conducător este, articolele și notele de pe front ale d-lui Ion Colan, înmănușate în acest volum, înregistrează o poziție etică în scrisul nostru cotidian, o atitudine, am putea spune, politică, suficient susținută pentru a-l situa (pe d-l I. C.) sub arcada aceleiași viguros patriotism patronat, pe vremuri, la aceeași gazetă, de un Barțiu sau Iacob Mureșanu.

Incontestabil că timpul a inversat problemele, a modificat concepții alimentate în delung, la care actualitatea a adăugat sensibilitatea fiecărei generații pentru interpretarea lor. D-l Colan, solidar crezurilor generației sale, pe care le-am vrea mai mult trăite, decât afirmate de atâția sugaci „patriotarzi”, face dovada unei subtile și complete înțelegeri, scriind

aşa cum nu prea ni-e dat a citi astăzi. Adevărul, la d-sa, când e negativ ca funcţiune etică-naţională, când, cu alte cuvinte, a devenit o bubă mirositoare, evitând prin modulaţia stilului vigilenţa cenzurii, e pus în lumină aşa, odios cum l-a surprins („*Camuflajul şi camuflajii*“, pg. 290—291).

Dar calitatea articolelor din „*Pentru dreptate*“, titlu care descopere intenţiile autorului, o dă nu atât obiectivitatea judecăţilor cât capacitatea de simţire şi posibilităţile de exprimare. Din acest punct de vedere, lectura celor 500 de pagini e un argument, deşi modul de grupare al materialului nu e din cele mai bune,

Cartea d-lui I. Colan s'ar putea împărţi în trei grupe sau capitole: articole *ocasionale* (probleme locale, culturale, sociale); articole *politice*, vizând frontierele şi durerile ţării precum şi cele de ordin extern şi *însemnări* sau *note de pe front*.

Era bine, pentru prestigiul cărţii, să fi făcut d-sa această repartizare.

Justeţea observaţiilor, limpezimea şi frumuseţea expunerii din judecăţile d-sale fragmentate în articole scurte, concise, răspunzând condiţiunilor sau trebuinţelor *Gazetei*, a făcut să ne oprim la câteva din ele. Pe unele le-am fi vrut mai precise, pe altele, însoţindu-le cu recunoştinţa cetăţeanului mulţumit că a găsit o conştiinţă care a dat glas unei dureri sau revolte care-l chinuia, le-am recomanda şi altora spre meditare... Să le numim: „*Întâi altarele !*“, „*Măria Sa Doamna*“, „*Românii Macedoneni*“, „*Ceva despre oişte*“, „*Atitudine*“, „*Pleava*“ şi... până la urmă, gândindu-ne bine, le-am putea înşira pe toate, căci e greu a spune că am terminat, când ne-a rămas cartea deschisă, sub ochi, la „*Criza de sinceritate*“, unde constatările d-lui I. C. depăşesc valoarea verbală de impresie:

„Din grădina frumos împodobită a fiecărei declaraţii politice, rânjeşte minciuna grijuliu ticluită pe seama plebei

sau a partenerului. Şmecheria verbală a unuia a fost etichetată: „*fin spirit diplomatic*“, iar când cineva brutal-sincer nu-şi poate camufla scopul, e taxat drept prost.

„Înnotăm în mocirla unei formidabile minciuni universale, zăpăciţi de succese de moment, legaţi la ochi cu şi fără voce, de cele mai multe ori printr'o acceptare mutuală, ca nu cumva tihna să ne fie întreruptă“, etc. Sau, să remarcăm cum pănă dreptă a celor curinse în articolul „*Învăţătorii şi ţărani*“, ori în „*Cei săruţaţi de moarte*“...

Dar rostindu-ne astfel, s'ar părea că am ignorat preţiosul material de documentare umană cuprins în *însemnările* autorului din capania din Crimeea şi Caucaz. Nu. Nu le-am uitat. Nici nu le poţi uita. Sunt cele mai *verosimile* pagini din câte am citit până acum. Dar nu tot atât de frumoase. Însă se înscriu între acestea: *Drum de ape în beznă*, *Asaltul*, *Hai să facem unu mic !*, *Nicevo*, *Dela Akmonai la vale*, *Putrezim* şi, mai ales, acel admirabil portret: *Evantia*.

Sunt totuşi bucăţi care puteau lipsi fără a scădea cu nimic din valoarea cărţii, ele devenind în timpul lecturii mai mult o povară.

Nicolae Albu

C. TAGLIAVINI. Contribuţii la Bibliografia Românească Veche (Trei tipărituri unite dela Blaj. Bucureşti, 1943, în 8° 7 p. (+ planşe).

D-l profesor C. Tagliavini publică în volumul al V-lea din *Cercetări Literare*, publicaţie condusă de d-l N. Cartoian, un studiu bibliografic despre 3 cărţi blăjene din secolul al XVIII. Le-a găsit în Biblioteca Iuliu Todorescu dela Buda-pesta. A găsit un exemplar din *Floarea adevărului pentru pacea şi dragostea de obşte*, tipărită la Blaj, în anul 1750. Se ştia că a apărut în 1750 după prefaţa dela ediţia a doua din 1816, în care se spune că s'a tipărit în 1750, la 30 Martie (Veress. *Erdély és Magyarország régi*

oldh könyvek és nyomtatványok. Cluj, 1910, p. 44). După descrierea d-lui C. Tagliavini are 2 foi nenumerate plus 128 de pagini. În 1750 a mai apărut ceva la Blaj: *Idea care cu crdiasca căntălărie a Ardealului și cu Deputațuși în deputația Curții Crăești s'au cercetat: după aceea iarăși cu deputația noastră la curte: Și cu comisariatușul nostru cel Ostesc se împreună cu însemnata Cântălară noastră cea Crdiască, spre mai mare folos s'au așezat pentru scăderea cărăușilor și sălășlurilor celor fără plată în Țara Ardealului*" (Veress, op. cit., p. 44).

A doua carte studiată de d-l C. Tagliavini este *Strasnicu care cuprinde în sine slujba sfințelor Patimi și a Învierii Damnlui Hs...* tipărit la Blaj. Bibliografia Românească Veche (Vol. II, p. 126) citează această carte după Vasile Pop *Disertație*, p. 46). Exemplarul din Biblioteca Iuliu Todorescu dela Budapesta e tipărit la 1755. D-l C. Tagliavini spune că acesta e anul apariției și nu 1753 (cum spun N. Filimon, *Dacoromania*, Vol. VI, p. 609—610, Ioan Georgescu, *Boabe de grâu*, 1934, An V, p. 9 și toți bibliografii anteriori). La Biblioteca Centrală din Iași există un exemplar. Nu cumva s'a tipărit și în 1753 și în 1755? Exemplarul dela Iași are Nr. 71, la Cărți vechi și Incunabile.

A treia carte studiată e *Invățătura creștinească prin întrebări și răspunsuri pentru procopseala școalelor*. Acum întâi tipărită cu blagoslovenia Prea Osfințitului Kiriu Kiru P. Pavelu Aaron Vlădicu Făgăroșului în Mănăstirea Sfintei Troițe dela Blaj. Ian. la 1755. De cucernicul Popa Vlad Tipografu (în 16,82 p. numerotate + 2 p. nenumerate + 28 p. numerotate + 10 p. nenumerate).

Contribuțiile bibliografice ale d-lui C. Tagliavini lămuresc mai de aproape ceva din istoria primelor tipăriri blăjene. Dela 1750 până la 1755 au mai apărut și alte cărți la Blaj: 1. *Idea* (pomenită mai sus). 2. *Ceaslov 1752 (Dacoromania*

VI, p. 379—380). 3. *Liturgia 1752* (cf. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Papel Aron și Dionisiu Novacoviciu sau Istoria Românilor Transilvăneni dela 1751 până la 1764*. Blaj, (902 p. 358). 4. *Bucoavnd 1750—1753* (Bunea, op. cit., p. 358. O. Ghibu, *Bucoavnele*, București, Academia Română, 1916, p. 31). 5. *Dialogus* (Bunea, op. cit., p. 358) între 1750—1754.

Iosif E. Naghiu

ȘTEFAN MANCIULEA BIOGRAF AL LUI CIPARIU

După moartea regretatului Alex. Lupescu-Melin, conducerea Bibliotecii Centrale din Blaj a fost încredințată d-lui Ștefan Manciulea, pe atunci profesor la liceul din acest oraș, astăzi Conferențiar la Facultatea de Științe dela Universitatea din Cluj-Tișoara. Cu o râvnă fără pereche, noul director a intrat în această mină de neprețuită informație, privitoare la trecutul nostru, neexplorată îndeajuns, căutând să pună mai întâi, aproape singur și lipsit de mijloace materiale, ordine în documentele și manuscrisele ei. Firește că a dat pretutindeni de urmele lui Timotei Cipariu, cel mai mare bibliofil al Blajului, cel mai de seamă din ctitorii bibliotecii din acest oraș. Marele filolog este o figură centrală a vieții românești din sec. XIX, mai ales din Transilvania. Întâlnești la fiecare pas îndemnul și vorba lui înțeleaptă, cumpănită, prea cumpănită uneori. Activitatea lui filologică s'a împărțit de unele cercetări mai stăruitoare, fără să fie pusă nici ea însă în dreaptă lumină, fără să fie explicată cu înțelegerea istorică necesară. S'au cercetat însă mai puțin celelalte aspecte ale bogatei lui vieți. Acest lucru îl știa bine d-l Manciulea, de aceea răscolind arhivele din Biblioteca Centrală a Blajului, s'a gândit să suplinească această lipsă, publicând deocamdată numeroase documente privitoare la marele învățat. Publicațiile de dincoace de Carpați, mai ales *Cultura Creștină* din Blaj, au împărțit cititorilor lor din aceste documente,

unele din ele, ca acel *Inceput de autobiografie*, într'adevăr foarte prețioase. Acum în urmă d-l Manciulea a dat la lumină două noi broșuri: *Contribuții noi la viața și activitatea lui T. Cipariu* (Retipărire din *Cultura Creștină* 1943) și *Timotei Cipariu și Astra*. Cea dintâi are un cuprins mai variat, cea din urmă privește, cum arată și titlul, numai raporturile lui Cipariu cu cel mai vechiu așezământ de cultură al vostru. Cel ce vrea să cunoască mai ales începuturile acestui așezământ, la care canonicul dela Blaj a contribuit din greu, găsește aici indicații prețioase. O însemnată parte din ele erau însă cunoscute — e adevărat că au fost publicate în lucrări astăzi mai anevoie de găsit — dar au fost publicate.

Așa sunt de pildă procesele verbale ale Comisiei Filologice dela Sibiu din 1860, publicate în *Actele privitoare la urzirea și întemeierea Asociațiunii...* Sibiu, 1862. Tot acolo e publicat discursul lui Cipariu, ținut la adunarea generală a Astorei la Brașov din 1862, reprodus de d-l Manciulea. Destul de cunoscut e și necrologul lui Odobescu despre Cipariu, reprodus și în ed. lui de *Opere complete*, (Minerva). D-l Manciulea face foarte bine că retipărește unele documente, trebuie însă să spună aceasta cititorilor. Va contribui astfel într'un mod mai științific la viitoarea monografie a învățatului dela Blaj, pe care o dorim și noi să apară în timpul cel mai apropiat.

B.

BIBLIOGRAFIA TRANSILVANIEI (XV)

ACADEMIA ROMÂNĂ. Studii și documente privitoare la revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848—49. Documente din arhivele Ministerelor de Război, Justiție și Interne din Viena. Publicate de Silviu Dragomir Vol. I. Sibiu, 1944, Tip. Cartea Românească LV + 354 p.

ALMANAHUL COOPERATIVELOR „PLUGARUL” DIN ARDEALUL DE NORD, PE 1944. Editat de Centrula cooperativelor din Kolozsvár-Cluj, întocmit de părintele Dr. Victor Deac. Cluj, 1944, Tipografia Națională 340 p.

BORZA, AL. Banatul în timpul Romanilor. Timișoara, 1943. Editura Fundațiunii Oliviero Varzi. Tip. Vrerea. 120 p. + XII pl. + 2 h.

BOȘCA—MĂLIN, E. Evreii în Țara Năsăudului. Brașov, 1943. Tip. Dacia Traiană (Biblioteca culturală năsăudeană Nr. 4) 94 p.

BRĂTIANU, G. I. Origines et formation de l'unité roumaine. Bucarest 1943. Ed. Institut d'histoire universelle „N. Iorga”. Tip. Monitorul Oficial. 340 p. + 16 pl. + IX h. (Bibliothèque d'histoire contemporaine).

CANTEMIR, TRAIAN. Reflexe folklorice în poezia lui St. O. Iosif. Cernăuți, 1943. Tip. Mitr. Silvestru 36 p. („Institutul Cernăuți” Nr. 25).

COMȘA, NICOLAE. Corespondența între Ion Micu Moldovan și Ion Bianu. Blaj, 1943, Tip. Seminarului. 108 p.

COSTEA, ELISABETA. Insemnările unei refugiate. București, 1943, Tipogr. „Eminescu”. 94 p.

DAICOVICIU, C. La Transilvania nell'antichità. Bucarest, 1943. (Tip. Monitorul Oficial) 224 p. (Și în ediție germană).

DRĂGOI, SABIN V. Monografia muzicală a comunei Belinț. 90 melodii cu texte culese, notate și explicate. (Melos. Culegere de studii muzicale III). Craiova, [1943]. Editura Scrisul Românesc. 157 p.

DRAGOMIR, SILVIU. La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne. Sibiu, 1943, Ed. Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania. 52 p. + 3 h. (Bibliotheca Rerum Transilvaniae Nr. 1).

FILIPAȘCU, Dr. AL. Dela Românii din Maramureș. Oameni, locuri, cântece. Sibiu, 1943, Ed. Asociațiunii. Tip. Astra 88 p. (Biblioteca populară a Asociațiunii „Astra” Nr. 285).

GIURGIUCA, EMIL. Dincolo de pădure. București, 1943, Ed. Fundația Reg. pt. Lit. și Artă, Tip. Monitorul Oficial. 110 p.

HAȘEGANU, I. Figuri din Mărginime. Brașov, 1943. Ed. Revistei „România Tânără” Tip. Minerva. 144 p.

JINGA, VICTOR. Economia transilvană în spațiul românesc. Brașov, 1943. Tip. Astra. 50 p.

JUDEȚUL TÂRNAVA-MICĂ. Schiță monografică. Publicată de Prefectura județului sub îngrijirea Prof. Dr. Coriolan Suciu. Blaj, 1943. Tip. „Lumina”, Miron Roșu. 100 p., 27.

LITERAT, VALER ȘI MOISE IO-NAȘCU. Orașul și Țara Făgărașului. Cetatea Făgărașului. Făgăraș, 1943. Tip. Hațegan. 94 p.

LUPAȘ, IOAN. Zur Geschichte der Rumänen. Aufsätze und Vorträge. Sibiu, 1943 Krafft & Drotleff. 607, p., 1 hartă.

MANCIULEA, ST. Contribuții noi la viața și activitatea lui T. Cipariu. Blaj, 1944, Tip. Seminarului 79 p. (Retipărire din „Cultura Creștină”).

MANCIULEA, ST. Timoteiu Cipariu și Astra. Blaj, 1943. Tip. Seminarului, 140 p.

MACREA, MIHAIL. La vita romana in Transilvania. București, 1943. Tip. „Luceafărul”. 58 p. 1 f.

Marea Unire dela 1 Decembrie 1918 București, 1944, Tip. Dacia Traiană, 142 p. (Bibl. despărțământului București al Asociațiunii „Astră” Nr. 1).

MOGA, ION. Contribuțiuni la istoria colonizărilor din Transilvania. I. Numirile satului Cristian (jud. Sibiu) și semnificația lor istorică. Sibiu, 1944. Tip. Cartea Românească 32 p.

MORARIU, TIBERIU. Maghiarizarea orașelor din Transilvania. Extras din „Buletinul eugenic și politic” Vol. XVI. Nr. 3—4 1943. Sibiu, 1943. Tip. „Cartea Românească din Cluj”. 8 p.

MUȘLEA, CANDID C Biserica Sf. Nicolae din Șchei-Brașovului. Vol. I (1292—1742). Cu 92 ilustrațiuni în text. Brașov, 1943. Tip. „Astra”. 427 p. 1 f.

OMAGIU LUI IOAN LUPAȘ la implinirea vârstei de 60 de ani — August 1940. București, 1943. Mon. Of. Impri-meria Națională. LXVIII, 926 p.

PROCOPOVICI, AL. Die Rumänen-frage. Sibiu, 1944. Ed. Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania. 100 p. (Bibliotheca Rerum Transilvaniae III).

PRODAN, D. Versuri contemporane despre răscoala lui Horea. Extras din „Anuarul Arhivei de folklor a Academiei Române”. VI. București, 1942. M. O. Imprimeria Națională. 28 p.

RÂMNEANȚU, PETRU. Die Abstammung der Tschangos. Sibiu, 1944. Ed. Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania. 64 p. (Bibliotheca Rerum Transilvaniae II).

RÂMNEANȚU, P. Problemele etno-biopolitice ale Transilvaniei. Conferință, ținută la Universitatea „Regele Ferdinand I Cluj—Sibiu”. Sibiu, 1943. Tip. „Dacia Traiană”. 24, p.

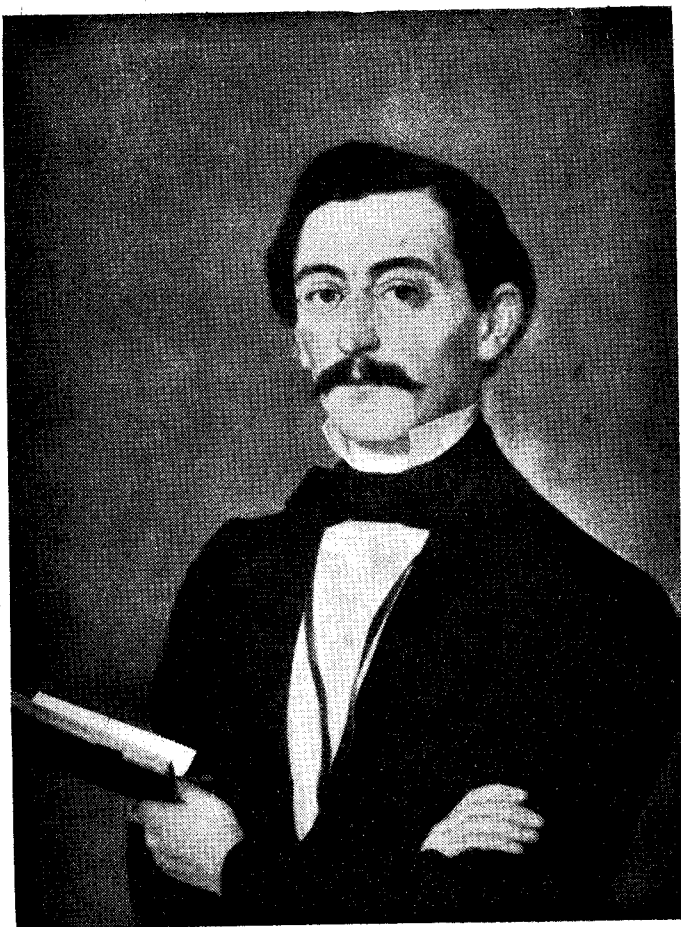
SCURTU, VASILE. Cercetări folklorice în Ugocea românească. (jud. Satu-Mare) Extras din Anuarul Arhivei de folklor a Academiei Române. VI. M. O. Imprimeria Națională. 178 p., 3 tab.

STANCIU, V. Episcopul Petru Pavel Aron. Blaj, 1943. Tip. Seminarului. 64 p. (Oamenii Blajului 2).

STUDII ȘI DOCUMENTE BĂNĂȚENE. Vol. I, Fasc. I prezentate de Stoia-Udrea, Ion. Timișoara, 1943. Editura „Vrerea” 84 p.

ȚEPELEA, GABRIEL. Nuvele. București, 1944. Tip. „Dacia Traiană”. 104 p. (Cartea refugiatului ardelean, Nr. 5).

TOGAN, GEORGE, Ne cheamă Ardealul (Cântarea pătimirii din urmă) Cu 60 de gravuri originale de Marcel Olinescu. București, 1944. Tip. Văcărești, 160 p.

IOAN POPPE

ȘTEFAN MICLĂ